

2012

М. Θ. РАЄВСКІЙ
И
РОССІЙСКІЙ ПАНСЛАВИЗМЪ

СПОМИНКИ ЗЪ ПЕРЕЖИТОГО И ПЕРЕДУМАНОГО

списавъ

КОРНИЛО Н. УСТЯНОВИЧЪ

Цѣна 80 кр. а. в.

У ЛЬВОВѢ

Накладомъ К. Беднарского

1884

М. Θ. РАЄВСКІЙ

И

РОССІЙСКІЙ ПАНСЛАВИЗМЪ

СПОМИНКИ ЗЪ ПЕРЕЖИТОГО И ПЕРЕДУМАНОГО

списавъ

КОРНИЛО Н. УСТІЯНОВИЧЪ

У ЛЬВОВЪ

Накладомъ К. Беднарского

1884

2р 40к

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 36 638

Зъ друкарнѣ товариства им. Шевченка
підъ зарядомъ К. Беднарского.

И. 13703

„И Коляра читаєте
Зъ усієї сили,
И Шафарика, и Ганку,
И въ славянофили
Такъ и претесь, и всѣ мови
Славянського люду,
Всѣ знаєте, а свои
Дастъ Бѣгъ ..“

Шевченко, „Посланіє“.

„Щобъ усѣ Славяне стали
Добрыми братами,
И сынами сонця правды..

.
Миръ мірови подарують
И славу во вѣки!“

Шевченко, „Посланіє Шафаріку“.

Дня 2 (14) мая 1884 померъ о. Михаилъ Теодоровичъ Раевскій, протоєрей при амбасадѣ російскоѣ у Вѣдни. Бувъ то чоловѣкъ незвычайный и впливавъ глубоко на всѣ майже народности славянскій.

Я познакомивъ ся зъ нимъ передъ двадцять чотырма роками.

Часть то далекій, давный. Вѣдъ тои поры богато я звидѣвъ свѣта и много спѣзнавъ людей; тожь и не дивниця, що я про о. Раевского и его кружокъ не буду мѣгъ такъ всесторонно оповѣсти, якъ бы то належало. Вѣнъ и его часть стоять на моихъ очахъ, ненѣче якій чарѣвный крайобразъ вечѣрній, въ котрѣмъ зъ помѣжь западаючої мраки бѣлыстыя пѣдъ заходячимъ сонцемъ тѣлько загальнѣи формы; а глубоки тѣни не позволяють намъ вглянутись и розпѣзнати подрѣбности.

О скѣлько менѣ вѣдомо, Раевскій ще передъ 1848-мымъ рокомъ стоявъ въ дружныхъ зносилахъ до всѣхъ майже передовыхъ Славянъ и познакомлювавъ своє правительство съ кождымъ ударомъ живчика народностей славянскихъ.

На его руки посылала Россія грошѣ и приряды церковни православнымъ въ Турціи и Австріи; на его руки йшли также запомогѣи московскихъ славян-филѣвъ для сторонникѣвъ панславизму по всѣхъ славянскихъ земляхъ.

Що недѣлѣ, а бувало и що четверга, сходили ся въ его мешканю знакомѣи ему дѣятѣ славянскѣи, а зъ ними и молодѣжь, що пробувала у Вѣдни. Они толкували и спорили о своихъ народныхъ дѣлахъ, а привѣтныи, симпатичныи и освѣченныи господарь прислухувавъ ся пильно всему, лагодивъ споры и познакомлювавъ всѣхъ зъ Россією и ви передо-

выми славянофилами, якъ Хомяковъ, Аксаковъ, Самаринъ, Погодинъ и инші.

Высокій и показный ростомъ, хорошего лица, съ кучерявымъ, уже трюхи шпакватымъ волосомъ, Раевскій умѣвъ собѣ надати великой поваги, а его глубокій, сильный и приятный голосъ вкрадавъ ся каждому въ сердце.

Розговоры велись въ мовѣ великорускѣй; бывали однакъ мѣжь нами часто и такі люде, що говорили тѣлько по своему; а хто разъ провѣвъ вечѣръ у „батюшки“ — якъ мы кликали Раевского — того певно закортѣло пойти тамъ въ друге, въ третье и дальше. За кождымъ разомъ явилась тамъ якась знаменитѣсть славянека, або учуло ся щось нового, цѣкавого для славянского патриотичного сердца.

Въ томъ то живѣмъ много-языкѣмъ товариствѣ выголошувано поезіи на всѣхъ славянскихъ мовахъ. спѣвано народні пѣсни всѣхъ земель „Славы“ и другъ другови жалувавъ ся на завзятыхъ, лукавыхъ ворогѣвъ и на щербату долю. А розговоры були горячі, патриотичні, цѣкаві и дуже поучаючі. Хто тамъ попавъ, почувъ ся вѣдъ разу членомъ великой славянской родины, а побачивши тамъ часто всѣхъ — не выключаючи и Полякѣвъ — подъ одною стрѣхою, мусѣвъ затужити за чимсь, чого може й нѣколи не було, а забажати того, що Богъ знае чи коли й буде, — то вѣсть осущеня идеѣ всеславянства.

Въ тѣй цѣли ставлялись всеможливі гороскопы и придумувались всякі способы и дороги. Федерација була, здавалось, найотвѣтнѣйшою формою осущеня паславизму. Однакъ були и такі, що не вѣрили въ злуку всѣхъ славянскихъ земель въ одну державу, а надѣялись тѣлько на сполученье ихъ въ двѣ, т. е. російску и юго-славянску — по тѣй причинѣ, що Мадыры и Румуны, вбиті клиномъ въ семаѣ славянскій, дѣлили ихъ на двѣ части. Въ рахунокъ входивъ ту такожъ сильно развитый сепаратизмъ сербскій.

Але-жь именно тѣ сепаратистичні тенденціи вѣдроджуючои ся Сербіи, а до того безмыслні споры Хорватѣвъ съ Сербами и Словакѣвъ съ Чехами, дальше гегемонистичні змагання Полякѣвъ и вже тогды выявляючіи ся народный розладъ мѣжь Русинами — убивали високомѣрні замыслы и надѣѣ славянскихъ федералистѣвъ, роздували въ ихъ

горячихъ сердцахъ гнѣвъ на всю ту славянску мизерію и вызывали бажанье знаходу такой силы, котра бы всѣхъ вселувала до послуху, всѣхъ научила згоды.

Тои силы, того киту надѣялись однѣ вѣдѣ велико-русского языка, другѣ вѣдѣ того-жь языка и вѣдѣ православія, а третѣ голосили просто заповѣдь свою: *одинъ царь, одна церковь и одна вѣра.*

До того послѣднаго пересѣду зайшли именно старѣ славянофилы тыхъ племенъ, що пѣдъ перевагою будѣ Нѣмцѣвъ, будѣ Малярѣвъ утратили надѣю выробити своѣ рѣднѣй языкъ и обезпечити житье свои народности, котрѣ — якъ то кажутъ — не мали вже нѣчого до утраты. Того пересѣду були старшѣ представителѣ Словакѣвъ, Словенцѣвъ и полабскихъ Сорбѣвъ. Они боролись довгѣй часъ о бытъ своѣй народнѣй, але-жь стерявши силу въ тѣй довгѣй боротьбѣ, переконавши ся, якъ великѣй перепоны передѣ ними а якъ низько стоить ихъ народъ, и побачивши майже неможливѣсть конкуренціи съ чужою просвѣтою, покладали всѣ свои надѣѣ едино на братню помѣчь Россіи и на политичнѣй перевороты въ Европѣ. Якъ бѣднѣй чоловѣкъ, не маючѣй енергѣи и вытревалости заложити власне господарство, бодай у спѣлцѣ въ другими єму рѣвными, а не хочачи валятись по свѣту — иде у наймы до богатого брата, такъ и тѣ Славяне, утративши енергѣю и вытревалѣсть, утративши надѣю на будущу федерацію Славянъ, присягли московскимъ славянофиламъ на панрусизмъ и записались въ горячѣй патріотичнѣй и жертволюбивѣй слуги Россіи.

До нихъ приставала по-малу и та молодѣжь, що не вынесла въ дому яснои народнои программы, що не була достаточно познакомлена съ плодами свои рѣднои словесности, котрой фальшива гордѣсть не бачила въ минувшости своего народа нѣчого свѣтлого, котра утратила горячу любовь до свои народности — молодѣжь, котрой патріотизмъ бувъ проте тѣлько негативнымъ, — словомъ, котра кормила въ собѣ бѣльше ненависти до ворогѣвъ, анѣжь любви до своего рѣдного.

По при тыхъ идеяхъ прозябла мѣжь Чехами такожь и нова идея вытвору одного словесного языка для всѣхъ Славянъ черезъ принятье кириллицѣй для всѣхъ мовъ славянскихъ и при поспѣлнѣмъ зблизу на поли словеснѣмъ. Репре-

зентами того змаганя були професоры Гаттала и Ёзбера. Послѣдній трѣбувавъ навѣтъ выдавати въ тѣмъ дусѣ часопись всеславянску.

До той группы належавъ, здавалось, и Адольфъ Ив. Добрянскій; до неї зблизувались и молодші галицкі Русины, котрі въ досвѣду знали, що декотрі буквы кирилицѣ (Ѣ, и, ѡ, ѣ, џ) кѣлькома способами вымовляють ся у народѣвъ славянскихъ, або остаточно можуть до якого-небудь выговору приложити ся; котрі вже въ дому читали московскі книжки выговоромъ мало-рускимъ и розумѣли досыть добре. Той самой гадки бувъ тогды и я — ироздумувавъ та агитувавъ за нею у всѣхъ кружкахъ славянскихъ, до котрыхъ я у Вѣднѣ належавъ.

Зародокъ идеѣ панславизму — вынѣсь я ще въ дому. У мого вѣтця говорило ся до 1860 року переважно по польски, хотяй отецъ бувъ любимымъ рускимъ поетомъ и выховувавъ насъ всѣхъ въ рускѣмъ патріотичнѣмъ дусѣ. Дитиною прислухувавъ ся я, якъ отецъ читавъ матери Вальтеръ-Скота въ польскѣмъ перекладѣ, я слухавъ поезій Мицкевича и драмъ Корженѣвского, а по при те читавъ и спѣвавъ народнѣ рускѣ пѣсни Вацлава въ Олеська, читавъ поезіи мого вѣтця, спѣвавъ пѣсни Падурѣ, „Не згасайте яснѣ зорѣ!“ Шашкевича и переглядавъ вѣднѣвского „Вѣстника“. Въ библиотечцѣ мого вѣтця найшовъ я такожъ поезіи чeskѣ и учивъ ся ихъ на память, найшовъ я и Кральдворску рукопись и силябизувавъ „Семейную Библиотекѣ“, Зубрыцкогѣ „Исторію Галицко-Володим. княжества“ и повѣсть російску „Старый домъ“, — все рѣчи писанѣ языкомъ велико-рускимъ. А читавъ я ихъ выговоромъ нашимъ и чудувавъ ся дуже, що Москалѣ не мають въ глаголѣ женьскои формы и говорятъ н. пр. „дѣвица сказала это“, а не „сказала это“, — не маючи и гадки, що „сказавъ“ стоить замѣсть „сказавши“. Додайте до того, що въ школахъ учили насъ языка церковного въ выговорѣмъ мало-рускимъ, то и пѣимете легко, що я понюхавши трохи тыхъ языкѣвъ а не навчивши ся окрѣмъ нѣмецкого, т. е. чужого — нѣ одного докладно, бувъ вѣдличнымъ матеріаломъ на — панслависта.

Въ моѣй головѣ учинивъ ся хаосъ, а въ той хаосѣ падали, якъ искры, слова Пушкина, голошенѣ Яковомъ Голо-

вацкимъ, моимъ недалекимъ родичемъ: „Славянскі-ль ручьѣ солльютса въ русскомъ морѣ, анó-ль ізсякнетъ — вотъ вапробѣ!“ Въ тѣмъ хаосѣ вѣдывались часто слова поэта Коляра, котрыми вѣнъ звикъ бувъ кѣнчити свои листы до Якова Головацкаго: „Kdo není panslav, ten je pes“.

Такі речи мусѣли мати великій впливъ на мою душу, мали впливъ и на мого вѣтця, котрый помимо щирои любви до своей народности не мѣгъ не признати якои-такои раціи за мрѣями мужѣвъ, якъ Зубрыцкій, Головацкій и инші, — дарма, що бувъ либераломъ и зъ удовольнемъ рецитовавъ Пушкиновыи епиграмъ:

„Чуда, чуда, нѣту словъ:
На престолѣ Нікалай,
На верьѣвкѣ Муравіѣвъ!
Перемѣнимъ мѣста словъ,
Будетъ въ зѣмляхъ Славы рай:
На престолѣ Муравіѣвъ
На верьѣвкѣ Нікалай!

Однакъ вѣнъ читавъ сю повѣйку нашимъ выговоромъ, — не знавъ московскаго, — и такъ якъ и я бравъ языкъ велико-русскій за нашъ языкъ, а Москалѣвъ за Русинѣвъ — бо прецѣ-жъ они и писалися „русскими“.

Пѣдъ конецъ моихъ гимназіиныхъ студій попалъ я въ читальни библіотеки Оссолинскихъ на патріотичній повѣсти польскій, а въ польскѣй литературнѣй часописи „Przyjaciel domowy“ на декотрій цѣвкѣ для мене статіи и поезіи, що тыкали галицкою Руси и козацтва. Теплій историчній спѣвы за часы князѣвъ галицкихъ польскаго поэта Моргенбессера вызвали въ моѣй души бѣльше патріотичнаго чутя, нѣжъ Зубрыцкаго „Исторія“, котру я лиш на силу читавъ, а польскій повѣсти Чайковскаго (Садика-паши) якъ: „Hetman Ukrainy“ и другій наповняли мое сердце народною горделивостею и тугою за нашою славнею хотъ нещастною минувшестею. Тямлю добре, якъ я въ семѣй класѣ намовлявъ своихъ товариштѣвъ, Костева, Пѣсецкаго, Блюса и иншихъ Русинѣвъ, щобы почали розмовляти мѣжъ собою по руски; тямлю якъ я и Адольфъ Пѣдлѣшецкій писали рускій поезіи и хотѣли розвѣрѣти нашихъ соученикѣвъ до рускаго патріотизму. Не пове-

лось намъ — а свѣдкомъ профессоръ Д-ръ Омелянъ Огоновскій, що я стрѣтивши у товаришѣвъ глумъ и рѣвнодушнѣсть, написавъ „Елегію надъ Днѣстромъ“, котру на пытанье, чи верне коли наша воля и слава, закончивъ стихомъ :

„И пукли струны, а зворы и боры
Озвались глухо : нѣколи, нѣколи!
И Бескидъ обѣзавъ ся на долы
Тымъ безнадѣйнымъ : нѣколи!“

Поезію сю написавъ и якъ-равъ тогды, коли арештували у Львовѣ Пашковского и Даниловича за политичный студентскій заговоръ польско-рускій. Я вправдѣ не почувавъ ще тогды ненависти до Полякѣвъ, — я почувавъ до нихъ тѣлько жаль великій; однакъ я не хотѣвъ съ Поляками въ нѣчѣмъ вязатись, и молоденькій заговорцѣ, — котрыхъ каса складалась зъ кѣлькохъ шѣстокъ, а арсеналь зъ одной зѣпсованои пистолѣ и старои зломанои шаблѣ, — мали за мало вѣдомостей и таланту, щобъ я мѣгъ бувъ до нихъ пристати, — хоть я и знавъ добре, що се они починають и бувъ готовъ на всяке дѣло, коли-бъ бувъ мавъ бодай искру надѣвъ на осуществе вѣдроды руского народа.

Профессоръ Ом. Огоновскій сконфискувавъ ту поезіюку — я написавъ ей замѣсть задачи шкѣльной — и перестерѣгъ мене — не писати такихъ рѣчей, коли не хочу попасти у вязницю, бо змѣсть поезіи бувъ дуже революційный.

Оттакимъ то я поѣхавъ пѣдъ конецъ 1858 року до Вѣдня.

Тамъ попавъ я вѣдъ разу мѣжь академикѣвъ чеськихъ, научивъ ся швидко ихъ мовы и познакомивъ ся съ Хорватами и Сербами. Я полюбивъ ихъ, якъ братѣвъ, и они полюбили мене. Зъ Русинами сходилъ ся я такожъ, именно зъ Василемъ Зборовекимъ (Выслобоцкимъ), редакторомъ „Вѣстника“ и зъ Иваномъ Головацкимъ, его сотрудникомъ, а потѣмъ зъ о. Крыницкимъ, префектомъ семинаріи руской, зъ угорскимъ Русиномъ, ректоромъ Нодьемъ, зъ рускими академиками и богословами. Всѣ они говорили по руски (у Львовѣ говорила старшина руска такожъ по руски) и те пѣдняло упадаючій духъ мѣй патріотичный.

Пришла италіянска вѣйна, прогулиш ушки пѣдъ Сольфериномъ, затрясъ ся деспотизмъ правленя и зрадувались народы Австріи. Настали горячій часы. Всѣ Славяне почали

допытувати ся за своїми правами, за свободою, и всё выказу-вали ся значными поступами на поли словеснѣмъ и народнѣмъ. — Однѣ тѣлько Русины — такъ думавъ я тогды — не посту-пили въ нѣчѣмъ напередъ, ба навѣтъ почали абдикувати зъ горячихъ надѣй 1848 року и друкуючи свои словеснѣ плоды въ великорускѣй мовѣ, не бачили, що черезъ те чимъ разъ бѣльше тратять землѣ пѣдъ ногами. Сю нашу нездарнѣсть, се наше пониженъе я вѣдчувавъ глѣбоко, писавъ и вѣдчиту-вавъ въ симинари горячѣй патріотичнѣй поезіи и написавъ листъ до батька, въ котрѣмъ находивъ ся ось якѣй уступъ: „Скажѣть менѣ, тату, що мы властиво є? Мы мыслимо по нѣ-мецки, говоримо по польски, а пишемо якъ? — по росіійски!“

Листъ той передавъ отецъ мѣй Богд. А. Дѣдицкому ре-дакторови „Слова“, однакъ не вѣдписавъ на него, хоть и радъ бувъ зъ мого патріотичного настрою, зъ котрого зновъ смѣ-явъ ся добродушный Иванъ Головацкѣй, познакомившѣй мене съ поезіями Пушкина и Лермонтова. Вѣнъ давъ менѣ такожъ „Russisches Lesebuch“, зъ котрого я научивъ ся московского выговору, а черезъ те и розпѣзнавъ, що рѣжниця межѣ язы-комъ нашимъ а великорускимъ єсть далеко бѣльше, нѣжъ я доти гадавъ. У Крыницкого дѣставъ я Енгеля „Geschichte von Halicz und Wladimir“ и „Geschichte der Ukraine und der ukrain. Kosaken“ — и сѣ дѣла були для мене неначе jakimсь обявленъемъ. Я кидавъ ся, я горячивъ ся, я го-товъ бувъ конспирувати. Однакъ въ виду того, якъ мало у насъ було зроблено на поли народнѣмъ; въ виду того, що нашѣ вѣтцѣ тогды не мали и найменшого понятя о пи-томѣмъ интересѣ свои народности и церкви свои, котрый лежавъ и лежитъ въ безъоблуднѣмъ демократизмѣ; въ виду того, що мы, замѣть хлопа пѣдносити къ собѣ, ста-рались вынести ся по надъ него всемъ а всемъ, навѣтъ и мовою; въ виду безчисленныхъ перепонъ, котрѣ менѣ ки-дали ся въ очи, — переслѣдуваный сарказмами, я не умѣвъ вѣдповѣсти на нихъ, а бѣльше всего за-для невѣдомости того, що закипѣло пѣдъ той часъ въ львѣвскѣй молодѣжи, — въ виду всего того не могли зацвисти надѣй, котрѣ я кохавъ въ гру-ди, и листокъ за листкомъ опадавъ зъ того дерева народной свободы и будущины, що радувало мою молоду душу. Натѣ-мѣть зеленѣло и цвило всеми красками друге дерево —

будущины Славянъ. Я належавъ до всѣхъ товариствъ молодѣжи славянской, говоривъ всѣми языками, радувавъ ся радостею кождога зъ нихъ и живъ ихъ надѣями. И пѣдъ той то часъ познакомивъ ся я зъ М. О. Раевскимъ.

У него побачивъ я старыхъ ветеранѣвъ сербскихъ Вука Караджича и генерала Стратимировича; у него являвъ ся часто суперъ-интендантъ Словакѣвъ о. Кузманъ; тамъ познакомивъ ся съ приѣхавшими до Вѣдня звѣстными проводниками Словакѣвъ, о. Гурбаномъ, авторомъ пѣсни: „Nad Tatrou sa bliska“, и о. Раковскимъ, завзятымъ панроссомъ, редакторомъ церковной газеты печатаной въ мовѣ московскѣй. Бачивъ я у Раевского одного разу и славнаго Игнатъева и покѣйнаго щирого російскаго славянофила Аксакова. Украинця генерала Сулиму, автора брошуры „La Russie rouge“, послѣвъ чешскихъ и моравскихъ, Ригера, Пражака, Бравнера, Зеленѣго и иншихъ, славныхъ-преславныхъ Черногорцѣвъ и богато знаменитыхъ Славянъ, а мѣжь ними и живого, быстроумнаго а завзятого угорскаго Русина, Адольфа Ив. Добрянскаго.

Въ нашѣмъ товариствѣ говорилось о братерствѣ Славянъ, о внутрѣшнѣй политикѣ Австрiи и о дорогахъ, якими намъ ити, щобъ зайти до спѣльной цѣли: *свободы для славянскихъ народностей и ихъ объединеня.*

И вчинило ся диво дивне. Коли вся галицка Русь приплеснула нашимъ посламъ, що зрадили Полякѣвъ и станули въ радѣ державнѣй поручъ зъ Нѣмцями противъ Полякѣвъ и Чехѣвъ,—мы Вѣденцѣв одинъ каляли ихъ за те, бо мы стояли пѣдъ впливомъ идеѣв братерства Славянъ. Мы симпатизували съ политикою Чехѣвъ и хотѣли привести нашихъ послѣвъ и чешскихъ до згѣднаго дѣланя въ радѣ державнѣй. Въ той цѣли запросили мы послѣвъ чешскихъ на самъ Великдень въ церковь св. Варвары, а зъ вѣдтамъ на свячене до пок. Яхимовича. Тямлю добре, якъ мы зъ ними стояли въ лѣвѣмъ крилѣ пѣдчасъ службы божой, на котрѣй читалось евангелiе въ дванадцяти языкахъ. Тямлю, якъ молодшiй зъ нихъ (Зеленiй и иншiй) допытували ся насъ о нашiй взаємины съ Поляками, якъ спорили зъ нами и каляли Полякѣвъ и Русинѣвъ за нашiй споры, якъ одинъ зъ нихъ назвавъ насъ „стадiонцями“ и якъ великiй Ригеръ, котрiй до нашої бесѣды не мѣшавъ ся, угамувавъ свого товариша. Нагадую собѣ, якъ я сердивъ ся, коли

нашъ митрополитъ при свяченѣмъ заговоривъ до Чехѣвъ по нѣмецки, якъ я лютивъ ся за те, що не прийшло до компромису мѣжь нашими а Чехами.

Мы не боялись Малярѣвъ, а противно, надѣялись богато ѣтъ ихъ прославленои свободы и я писавъ до вѣтця, щобы Русины на пѣдставѣ ревиндикаційного акту Галичины зажадали въ соймѣ прилученя насъ до Угорщины, надѣючи ся зъ того въ першѣй линіи сполученя галицкихъ Русинѣвъ зъ угорскими, а въ другѣй — бѣльшой свободы. Однакъ не довго мы були тои гадки, хотъ и привѣзжй Москалѣ, котрй (знаючи о насъ Русинахъ стѣлько, що мы о жителяхъ мѣсяця) похваляли єдино Полякѣвъ и Малярѣвъ и радили намъ союзъ зъ ними. Але А. И. Добрянскій переконавъ насъ о великѣй небезпецѣ, що грозила Славянамъ вѣдъ Малярѣвъ, и привѣвъ насъ до иншого погляду.

Вѣнъ гнѣвавъ ся на Полякѣвъ за ихъ турко- и малярѣфилство, каевъ ихъ голосно, що они цѣною неволѣ Славянъ хотять вѣдбудувати Польшу и старавъ ся вѣдвести Чехѣвъ вѣдъ того неприродного союза.

И бувъ я свѣдкомъ того, якъ вѣнъ остерѣгавъ Ригера и Пражака, нынѣшного министра, передъ Малярями и радивъ держатись Нѣмцѣвъ, радивъ помагати здавити давителѣвъ Славянъ, радивъ выкористати часъ, — перестерѣгаючи, що хотъ намъ Шмерлингъ не батькомъ а тѣлько вѣтчимою, то все таки прийде по нѣмъ отвертый ворогъ Славянъ, — а той поєднае Нѣмцѣвъ зъ Малярями, стане противъ насъ, и Чехи переконають ся скоро, що ихъ политика була хибна и погубна.

Такихъ и много иншихъ важныхъ бесѣдъ слухавъ я пильно и бувъ, яко любимецъ кружка, неразъ напередъ познакомлений зъ неодною важною справою, котра мала пѣзнѣйше явити ся свѣтови.

Я научивъ высоко цѣнити такихъ людей, якъ Ригеръ, Пражакъ, Бравнеръ и другй, однакъ я не подѣлявъ ихъ гадокъ, а прилипъ до А. И. Добрянского и до старыхъ панславистѣвъ всею своею молодою душею, и я не счувъ ся, коли прийшовъ до ихъ пересвѣдченъ.

Холодною каскадою спадала на мѣй „рутенизмъ“ быструмна дйялектика старыхъ задудѣлыхъ панроссѣвъ и приглушала незамѣтно голосъ нашої народной индивидуальности.

Пожертвованье еи для величи и славы всеславянства вѣдывало ся въ души моѣй чимъ разъ голоснѣйше, а безлична шовинистѣвъ польскихъ негация Руси на Руси сыпала на неи грань и палила мене спрагою пѣметы надъ ворогами.

Однакъ моя щира любовь до всѣхъ народѣвъ славянскихъ не позволяла менѣ и тогды ще до-цѣла зненавидѣти Полякѣвъ, тымъ бѣльше, що тиі Поляки, съ котрыми я живѣ, малярѣ Гротгеръ, Грабовскій, Лефлеръ и другіі — були добрыми Славянами и не перечили Русинамъ правъ, ба навѣтъ и до Москалѣвъ вѣдносились не онь-то ворожо.

Но що-жь? Ихъ було такъ мало, а представителѣ Полякѣвъ, якъ н. пр. Кароль Рогавскій, бувшій президентъ республики кракѣвской, и многіи инші выдались менѣ такъ малыми и такъ нѣкчемными, ихъ демократизмъ такъ лицемѣрнымъ, ихъ зажерта ненависть до всего, що руске, такъ великою, а политика, мимо всего хитрого макхіявелизму, такъ слѣпою и нездоровою, що я утративъ всю надѣю на можливість якоисъ згоды съ Поляками и радо повторявъ за А. И. Добрянскимъ бѣстроумно и тенденційно мотивовану неправду, що Поляки то зовсѣмъ не Славяне, и що трактувати ихъ треба, якъ ворогѣвъ.

И якъ-же менѣ було вѣрити въ славянизмъ Полякѣвъ, любити ихъ и шанувати? Рогавскій — коли я у него бувъ зъ маляремъ Грабовскимъ — не умѣвъ менѣ инакше вѣдповѣсти на жалобу: „чого Поляки вѣздили до Пешту?“ — якъ тѣлько банальною фразою: *Węgiei Polak — dwa bratanki*; грозивъ, що насъ Русинѣвъ належало бы всѣхъ вывѣшати; показувавъ на шаблю, съ котрою давъ фотографуватись, що она буде мовою, котрою мы колись розмовимось; хваливъ ся, що бувъ ультра-демократомъ, а жалувававъ ся вѣтцеви мому въ соймѣ на Мазурѣвъ словами: „*Ta tym łotrom zachciewa się wukupna propinasy!*“

Юріи князь Любомирскій зъ Ляхѣвъ. Ляхъ не Русинъ, вымовлявъ ся передъ тымъ-же Грабовскимъ вѣдъ датку на повстанье польске тымъ, що вѣнъ не естъ обывателемъ Польщѣ, а тѣлько Руси...

А фактѣвъ ворожого настрою Полякѣвъ до упадаючихъ Славянъ пѣдъ ярмомъ Турціи — едино за-для того, що имъ

помагала Россія, — було такъ много, спрага панованя надъ другими выказувалась по нихъ такъ наглядно, що я не мѳгъ ихъ не признати за такихъ самыхъ ворогѳвъ славянства, якъ Бисурманѳвъ.

Однакъ надъ все поразила мене мизерія повстаньчого руху, выкликаного парижскимъ „ржондомъ народовымъ“, коли я учувъ у А. Гротгера вѳдъ двохъ емисарѳвъ того „ржонду“ (були то Кайсевичъ, заложитель ордена Змартвыхвстанцѳвъ, и ѳго шкѳльный товаришь Тхуржницкій), що въ Польщи гараздъ, що въ Франціи, именно въ Парижи, такій деспотизмъ и шпїонизмъ, якого нѳколи въ Россїи не бувало — и що выликуюся повстанье для того тѳлько, що за лѳтъ кѳлька хлопъ польскїй буде завдячувати Россїи свободу и повстаня бѳльше не зробить — а зробить ѳго теперъ несвѳдомъ, бо ѳму кажуть опѳвати на-пѳвъ церковнїй, на-пѳвъ политичнїй пѳсни, за котрї попадае пѳдъ бичъ правительства и гине пѳдъ кулями та багнетами вѳйска въ ложнѳмъ переконаню, що Москва на-посѳлась на ѳго святу вѳру...

То и много иншихъ рѳчей, котрыхъ згадувати — не личить, обмерзило менѳ Полякѳвъ и Польщу и зближало до Москалѳвъ, — хотъ и не чинило ще зъ мене „печеного“ Москаля. До того я бувъ за вольнодумный, а выхованїй моимъ либеральнымъ, у всѳхъ галузахъ науки освѳченимъ вѳтцемъ не такъ въ слѳвѳмъ догматизмѳ католицизму, якъ бѳльше — що такъ скажу — въ христїянизмѳ, не мавъ я великои симпатїи до православїя, хотъ и папизмъ бувъ менѳ противный и я маячивъ о особнѳй славянскѳй церквѳ. Я бувъ ще Русинѳмъ, — тѳлько безъ яснои идеѳ, безъ надѳѳ на будуще и безъ програмы.

Мене ще тримавъ при народности моѳй прикладъ Сербѳвъ и ихъ демократизмъ. Они хотъ и любили и шанували своего „стрица“ (Москаля), однакъ бѳльше любили свѳй народъ и свѳй языкъ. Мене застановляла ясна свѳдомѳсть своєї цѳли у Чехѳвъ, котрї хотъ и голосили: „Mysme Slovane“, але за тымъ не менше гордо wypowiedали: „Mysme Češi“! Мене тримавъ польскїй патрїотизмъ великого генїя Гротгера и горячого Грабовского, котрї хотѳли Руси на Руси, а съ тою Русею федерацїи своего народа. Мене тримало щось — не знаю самъ, щѳ такого въ моѳй души, котре менѳ велѳло

допытувати ся за всѣмъ, що дотыкало України и того всего, що тамъ дѣялось. Именно Гротгерови и Грабовскому завдячую я лучшій першій вѣдомости про житье Т. Шевченка, о котрого поезіяхъ я дещо чувавъ. Они мене завели до приѣхавшого въ Вѣдень Бронислава Залеского. Той Залескій показавъ намъ свои рисунки зъ степѣвъ Аральскихъ, оповѣдавъ о Т. Шевченку и о тяжкѣй неволи, котру перебувавъ разомъ зъ нашимъ великимъ поетомъ и апостоломъ свободы. Оповѣданя ті, хоть я имъ прислухувавъ ся зъ великою недовѣрчивостею, не могли не піддержати въ менѣ догаду, що намъ по Россіи раю не сподѣватись и що она такъ само вѣддачує намъ за наше добро, що мы їй вѣддали, якъ вѣддячила намъ Польща. Нудьга мене томила.

Я ходивъ до всѣхъ передовыхъ Русинѣвъ и наслухувавъ, якои они гадки. Однѣ зъ нихъ, якъ п. пр. многозаслуженый организаторъ Русинѣвъ Куземскій, выдавались менѣ вузкоглядными „рутенцями“, инші, якъ Литвиновичъ, высказувались зъ найбѣльшою погордою о рускѣмъ народѣ и о его „ein Paar dumme Pfaffen“, Яхимовичъ положивъ въ мою душу тѣлько сумнѣвъ и жаль до судьбы — и все, все, що я чувъ вѣдъ моихъ знаменитыхъ крайнѣвъ, доказувало стѣлько клерикализму и австріяцизму, и виявляло таку недостачу народнои програмы и цѣли, такий бракъ надѣвъ на будуще, що мене ажъ сумъ бравъ слухати ихъ мовы.

Натомѣсть вѣдозвавъ ся до мене зъ поезій Хомакова (котрѣй я дѣставъ вѣдъ Раевского) такий патріотичный огняный духъ всеславянскій, кипѣла въ нѣмъ такъ горяча любовь до всѣхъ народѣвъ Славы — не выключаячи и Полякѣвъ, — вѣяло зъ нихъ такимъ теплымъ вѣтромъ надѣвъ, а будучнѣсть Славянъ сіяла зъ нихъ такимъ чарѣвнымъ блескомъ, що они стались вѣдъ разу моимъ евангеліємъ, а Хомаковъ идеаломъ патріота, пророка всеславянства.

Даремнѣ були врозумлюваня Антона Могильницкого, даремнѣ сарказмы одного молодого Буковинця, даремнѣ насмѣшки сына о. Стефана Качалы, съ котрымъ я якійсь часъ мешкавъ, даремнѣ слова мого свѣтлого вѣтця, що та идея у насъ не прийме ся, бо въ Галичинѣ знаючихъ трохи по російски есть ледви 2—3 люде; — ширша, выша, яснѣйша идея пожерла меншу, недоцвившу: я запаливъ до панрус-

сизму, а коли Коляра донька менѣ на одной прогульцѣ — зарѣчь чи деклямацію патріотичну — вложила на голову вѣнець дубовый а А. И. Добрянскій назвавъ мене молодымъ апостоломъ панславизму, я бувъ готовъ ити хоть бы и на хрестъ за свою идею.

Мимо то лучались часомъ у мене — особливо підъ конецъ мого побуту у Вѣдни — хвилѣ тяжкого сумнѣву. А навѣщавъ вѣнь мене именно тогды, коли мѣй ентузіязмъ повиненъ бувъ уступити безпечному и глубокому переконаню о спасенности идеѣ російского панславизму.

Мати моя выправляла мене въ чужину словами: „десять разъ мѣрь, закимъ ударишь“, отецъ наминавъ „non semper jurare in verba magistri“, а що вечера переходити въ памяти те, що пережилось днемъ, и здавати собѣ на тѣй сповѣди рахунокъ зъ усею, що учую и побачу, або прочитаю.

И я робивъ такъ. Зъ-разу не спостерѣгавъ я нѣчого, немовъ чоловікъ, що зъ темной пещеры учинить ся нечаянно передъ яснымъ свѣтомъ сонця. Однакъ пѣзнѣйше, коли ставъ спокѣйнѣйшимъ, находивъ я часто неодна, що побуджувало до критики. Менѣ не сподобалось, що Хомяковъ написавъ:

Арлы славянскіе взлетаютъ
Широкимъ, дѣрзостнымъ крѣломъ,
Но мѣщную главу скланяютъ.

Предъ старшимъ сѣвернымъ арломъ.

Hier zeigte der Engel den Pferdefuss. Я пытавъ себе: чи се конечно мусѣвъ вѣнь написати? и чимъ-же той орелъ сѣверный старшій? Культура и просвѣта стоять въ Россіи низше, чимъ у Чехѣвъ и Полякѣвъ, — те посвѣдчали-жь самі Москалѣ, що переѣздили черезъ Вѣдень. Хиба-жь вѣнь старшій любовію до Славянъ? Исторія выказувала всюды его власный интересъ въ тѣй любви. До того проѣзжій Москалѣ звали Равского по просту полицейскимъ шпіономъ своего правительства и остерѣгали насъ передъ нимъ.

Суспѣльнѣсть велико-руска — я читавъ тогды Гоголя — стояла въ очахъ моихъ низше вѣдъ каждой зъ суспѣльностей славянскихъ, и менѣ выдавались байкою оповѣданя Равского и иншихъ о гнилизнѣ Заходу и о вышности цивилизаціи російской надъ цивилизацією другихъ Славянъ. При тѣмъ я не мѣгъ не задуматись надъ страшнымъ деспотизмомъ въ Россіи, котрого

зелѣзна безжалѣстна стопа завила Украйну, що прилучилась до неї зъ вольной волѣ и дала їй силу и з ачене въ Европѣ, такъ якъ дала ихъ колісь вѣроломнѣй и лицемѣрнѣй Польци. О тѣмъ деспотизмѣ говорили неразъ самі Москалѣ и кляли, проклинали свое правительство, а образецъ того brutального московского тиранства бачивъ я ще дитиною въ 1849 роцѣ власными очима на шляху зъ Сколѣго до Стрыя, коли горде вѣйско Николая ишло бити Угрѣвъ. Я бачивъ, якъ одинъ жовнѣръ машеруючого пѣдчасъ великой спеки російского полку упавъ на землю змордованый. На него кинувъ ся офицеръ и ударивъ его шаблею такъ, що той и простягнувъ ся. „Штѣ! ты умираєшь?“ — запытавъ охрыплымъ голосомъ. „Умираю, ваше блазародіє!“ — вѣдповѣвъ конаючій салдатъ. Нагадавъ я и то, що оповѣдали Поляки, и рожева вѣря, що освѣняла райскимъ облескомъ идеалы душѣ мои, забавряла ся кровію и покрывалась чорною хмарою.

Але товариство, въ котрѣмъ я обертавъ ся, не дало менѣ прийти до ясної свѣдомости моихъ помылокъ. Оно мене переконало, що деспотизмъ єсть именно та єдина сила, що може злучити Славянъ въ одно тѣло — и я зацѣткавъ самъ свои сумнѣвы.

Я не мѣгъ погодити — австрійскій патріотизмъ А. И. Добрянского зъ его чимъ разъ яснѣйше рисуемъ ся панрусизмомъ; я недовѣрчиво кивавъ головою на всѣ его національно-политичнѣй парадоксы, я пѣдозрѣвавъ его и Раевского о гипокривію и нещирѣсть, коли они доказували, що литературный языкъ велико-русскій не єсть властиво велико-русскимъ, а питомымъ нашимъ, украинскимъ; мене щось наче уколело, якъ Раевскій жалувавъ ся, чого я съ суперъ-интендантомъ Словакѣвъ говорю въ его рѣднѣй бесѣдѣ, коли той знає по московски...

Все то однакъ не могло на стѣлько пѣдкопати поважана мого и привязана до тыхъ мужѣвъ, щобы мене вѣдвернути вѣдъ нихъ.

Добрянскій бувъ для мене такъ добрымъ, такъ любячимъ, а мои взаємины зъ Раевскимъ такъ идеальной природы, що я прощавъ имъ и очевидну неправду, выречену въ хосенъ принятой мною идеѣ и боронивъ Раевского передъ его крайнами, котрѣ его посуджували о дуже а дуже поганѣ рѣчи.

Тутъ мушу голосно заперечити поговѣрку, будто-бы Раевскій тогда вже купувавъ Русинѣвъ для Россіи. Того не було. Мы хотъ и якъ бѣднїй, а все таки не надавались до того. Вѣнъ не пѣдпомагавъ, о скѣлько менѣ вѣдомо — а я мѣгъ богато знати — нѣкого; а коли кто и бравъ зъ его рукъ якусь заплату, то бувъ то грѣшь добре и честно зароблений: грѣшь посыланный учеными россійскими на оплату за копїи рукописей зъ публичныхъ библиотекъ и за вытяги зъ славянскихъ газетъ для россійскихъ издавництвъ.

Мимо то менѣ щось наче говорило въ души часами, що я не гараздъ чиню, ходячи до Раевского. Кружокъ нашъ, хотъ не конспирувавъ противъ Австріи, а тѣлько лучивъ ся для обороны правъ народныхъ противъ германизму, мадяризму и бисурманѣвъ, — за мало покладавъ на власнї силы, за мало або й нѣчого не надѣявъ ся вѣдъ Австріи, а за надто думавъ о Россіи и надъ мѣрку славословивъ царя и его правленье. Я знавъ, що Австрія дещо доброго для Русинѣвъ зробила; я чувствувавъ, що намъ не личить противъ неи конспирувати; а все таки я зацїтькувавъ свои сумнѣвы бѣдай гадкою, що Австрія властиво до насъ Русинѣвъ дуже проблематичне має право, або й зовсѣмъ нѣякого права не має.

Тѣлько одного голосу не умѣвъ я зацїтькати, — голосу Тараса Шевченка, про котрого оповѣдавъ менѣ одинъ Украинецъ, Яблоньскій чи Яблоновскій, и котрого отей слова выголосивъ передо мною :

„А тымчасомъ *перевертнї* нехай пѣдростають

И помогутъ Москалеви господарювати

Тай зъ матери полатану сорочку здѣймати !

Я застановлявъ ся : „Що? якъ? и я перевертень?“ —

и бувъ часами такїй розладъ въ моѣмъ серци, що я стававсь до всякои працѣ неспособнымъ, перестававъ ходити до Раевского, не вчащавъ мѣжь Славянъ, не ходивъ до академіи, а мучивсь и бивъ ся зъ роями гадокъ, що неначе осы обсѣли мою душу.

Тогдѣ стававъ передо мною мѣй добрый, честный и сумирный, а такъ нещастный народъ, стававъ у терновѣмъ вѣнци, стававъ яенѣючїй сумнымъ блескомъ своего тысячелѣтного мученичества; народъ, котрого кровїю богателись Ляхи Москаль, Мадяры и Румуны; котрого замучене тѣло обсѣли

и розгноювали жидаы... И я плакавъ, гѣрко плакавъ; въ моѣй души пѣднимавъ ся упѣръ и завзятые и бажанье не дати ся, и спрага пѣметы, и щось неначе шептало менѣ въ ухо: „Ты грѣшишь, ты тяжко грѣшишь! Не покидай своего народа!“

Въ такѣмъ настрою выѣхавъ я 1863 року зъ Вѣдня, бачивъ у Краковѣ рухъ повстанчій въ самѣмъ розгарѣ, позавидувавъ Ляхамъ патріотизму, пожалувавъ ихъ бесплоднаго бунту, бачивъ вязницю Лянгевича, котрого що-тѣлько були увязнили, и запевнивши революціонерѣвъ, до котрыхъ завѣвъ мене маляръ Грабовскій, що Русины не пѣйдуть зъ ними, выѣхавъ я до Львова.

У Львовѣ я найшовъ своихъ товаришѣвъ шкѣльныхъ, найшовъ Остапа Левицкаго, Федора Заревича и Ксенофонта Климовича, говоривъ зъ ними много, — однакъ анѣ я ихъ, анѣ они мене не розумѣли. За те утѣшивсь я несказано тымъ патріотизмомъ, тымъ духомъ безпеки въ свою силу, котрымъ вѣддыхали тогѣшний украинофилы.

Лайка „Kowbasiuk! Gonta! Źeleźniak! Hajdamaka!“ и безчисленнй инсульты сыпались на нашу молодѣжь що-дня градомъ, — а она не уступала нѣ на крокъ а йшла, йшла на передъ за звѣздою народнѣю, що показала ся съ Тарасомъ на нашѣмъ политичнѣмъ небосклонѣ.

Я дрожавъ зъ радости, довѣдавши ся, що авторъ „Uciekinier-ѣвъ“ вѣдповѣвъ гордо директорови полиціи Гаммерови, котрый боявъ ся за его житье и радивъ выѣхати зѣ Львова: „Я не потребую полиціи, щобы мене боронила; вѣдъ уцѣкиньерѣвъ оборонюсь самъ!“ Я побачивъ въ тѣмъ упадокъ рабскаго „рутенства“, побачивъ тую саму вѣру въ себе, що нею звершеняли ворогѣвъ и другі Славяне. И хто-ѣ не запаливъ въ соѣвъ свѣтла надѣвъ, коли-ѣ побачивъ, що Русинъ, дитя неволѣ и знаруги, вѣдважить ся на таке горде слово, пѣдъ часъ коли въ очахъ полиціи заколено совѣтника полиційнаго Кучиньскаго? Кого-ѣ примѣръ не урозумивъ, учувши, що той самъ авторъ „Uciekinier-ѣвъ“, обскоченый нѣчею инсургентами въ кавярни Юзя Миллера, скочивъ за бѣфетъ и вхопивши нѣжь, крикнувъ на нихъ смѣло: „Panowie! Kto się chce zobaczyć z braćmi z pod Miechowa — proszę bliżej!“

Не дивниця, що и я мусѣвъ увѣрити, що и я мусѣвъ радуватись. Русь галицка ожила и двиглась.

Поезія Дѣдицкого „*Niema Rusi*“, ви заповѣтъ :

„*Niema Rusi, niema, choć jest i być musi
Przeciw rządowi Polski wieczny protest Rusi!*“ —

голосила ся всѣми зъ ентузіазмомъ, а знаменитый стихъ Кс. Климковича :

„*Rus będzie tańczyć!*“ —

„*Kozacy stoją — niech panowie zaczną!*“ —

напувавъ смѣлостею кожду руску грудь....

Приѣхавши въ горы, а осенею до Коломыѣ, де я пробувавъ два лѣта, я розглянувъ ся лучше и найшовъ всюды прозябаюче руске житѣ. Руска украинофилска молодѣжь завела въ домахъ нашихъ рускій розговѣръ и тымъ способомъ выховувалось руске товариство; посыпали ся щедрѣ патріотичнѣ жертвы, появились удачнѣ плоды народнои рускои музы, заснувавъ ся рускій театръ и выказавъ ся хорошими украинскими штуками, а патріоты академики украинофилы, що посвятились були ему, грали добре, грали вѣдлично пѣдъ дирекцією Бачинского и геніальной его подруги. Ентузіазмъ бувъ великій, бувъ загальный, и все те не могло не зрѣбити глубокого впливу на мои переконаня. Впльвъ той и щоденнѣ споры съ польскими противниками, дѣяльне житѣ и горяча участь у всѣхъ народныхъ справахъ затирали поволи память о тѣмъ зачарованѣмъ кругу Раевского, зъ котрого я вырвавъ ся, и модификували набутѣ тамъ переконаня въ користь — народнои малорускои идеѣ.

Я ще вправдѣ деклямувавъ поезіи Хомякова, и ще признававъ ся до идеѣ панруссизму, — однакъ я вже чувъ въ серцю, що и мы не послѣднѣ въ Славянщинѣ, що и мы щось значимо, и горделивѣсть народна, що почала наливати мою душу, клонила ви чимъ разъ бѣльше до уступокъ на користь славянского федерализму.

Въ поезіяхъ моихъ, импровизованныхъ для друкарнѣ Мих. Бѣлоуса въ Коломыѣ, высказавъ я, якъ то мене болятъ, що Москва давить Украину, и я зробивъ вѣй острый выговоръ за деспотизмъ надъ народомъ нашимъ, котрый давъ

їи силу и нынѣшне значенїе въ Европѣ. Що бѣльше, я не хотѣвъ — помимо рады вѣтця — трагедїю „Ярополкъ“ писати въ языцѣ великорускѣмъ, хотяи и признававъ, що не умѣю такъ добре по малоруски, якъ по московски. А не хотѣвъ я разъ для того, що не вѣривъ въ те, щобы мои письма нашли признање въ Россїи, а по друге менѣ видѣлось, що намъ належить працювати не для другихъ, а тѣлько для себе.

Мимо то я любивъ Москву. Я любивъ еи, якъ любить ся надѣю, и я плакавъ зъ радости, читаючи бюлетины приняты славянскихъ гостей въ Москвѣ — и поѣхавъ пѣдъ конецъ 1867 року до Холму запрошений туда за заходомъ А. Шанковского, мого приятеля, княземъ Черкаскимъ малювати церкви.

Въ Холмѣ я стрѣтивъ много знакомыхъ Галичанъ. Въ Холмѣ пѣзнавъ я холмске духовенство, професорѣвъ Украинцѣвъ, московскихъ достойникѣвъ высокихъ, въ Холмѣ пѣзнавъ я и тамошнихъ Полякѣвъ. Всѣ они жили въ враждѣ мѣжь собою и всѣ ворогували на Галичанъ.

А, бо-жь и погано поводились тамъ мои краяны! Понижувались и интригували, копали ямы другъ пѣдъ другомъ, и всѣ зъ выимкомъ Крыницкого, Лаврѣвского и двоухъ професорѣвъ Фединского и Бачинского, гонячи за грошемъ и почестями, маркували ся бѣльше православными, чимъ православнїи, бѣльше Москалями, чимъ Москалѣ самї.

— „Якъ же вы тутъ живете?“ — пытаю одного зъ нихъ.

— „Отъ такъ бачишь“ — вѣдповѣвъ менѣ, — „якъ тї вороны, що злетѣлись на польске стерво“.

И той цинизмъ такъ мене заболѣвъ, що я написавъ одному зъ нихъ на прощанье ось-якїи стишокъ:

„Надъ Вислы берегами
Цариця нежива
Лежить, а надъ нею стадами
Лѣтає гайвороня.

И краче и клекоче
И крыльми воздухъ бѣе,
Злѣтає й сѣдає на очи
Мерцєви — и очи клює.

А передъ тамъ займили
Вороны зъ Галича —
Якій же видъ гидкій, немилый :
Стерво на стерво для стерва !

Стихъ той иллюструе наглядно мои тогдѣшній переконаня. ✓

Я хоть и ненавидѣвъ цѣлымъ сердцемъ Полякѣвъ галицкихъ за те, що починали насъ давити, высылати на Мазуры и заливати Русь нашу емиграцію своєю, а все таки — не мѣгъ я ихъ не пожалувати въ Польщи, стогнучихъ пѣдъ тяжкою рукою Россіи. Менѣ тымъ бѣльше ихъ було жалъ, що я вже тогды добачавъ, якъ они падутъ жертвою не за свою народнѣсть, а за католицизмъ и за спрагу панования надъ нами.

На тогдѣшне правительство росіійске я негодувавъ за те, що оно замѣсть всперти народнѣсть холмеко-руську, положило на ню, за порадою Галичанъ, свою медвежу лабу и убило въ самѣмъ зародѣ прозябающій тамъ націонализмъ рускій.

Я бувавъ у Холмякѣвъ, говоривъ зъ ними и довѣдавъ ся, що они було подали петицію до В. князя Константина, щобъ имъ помѣгъ двинути — подѣбно Галичанамъ — свою народнѣсть зъ пѣдъ переваги польского элементу. Не перечу, що були мѣжъ холмскими попами и вѣдкрытій сторонники Польщѣ — я и съ такими познакомивъ ся, — однакъ петицію до Константина подписала переважна часть духовенства, якъ посвѣдчавъ протоерей Власевичъ и о. Баньковскій (нынѣ Змартвухестанецъ у Львовѣ), и тѣлько загонистости, безтактности, гроше- и чино-любію Галичанъ маємо завдячити, що драконскими мѣрами позаводжуваній реформы церковній, а позаводжуваній зъ очевидною тенденцією переходу на православіе, зробили зъ Холмякѣвъ — ворогѣвъ Руси.

Народъ, що привыкъ до польскихъ проповѣдей, народъ, що привыкъ до „godzinek i rózańców“, народъ, що засмакувавъ въ органахъ и многихъ иныхъ противныхъ духови руской церкви а маловажныхъ нововведеняхъ, однакъ народъ, котрый мимо то все почувавъ ся народомъ рускимъ, не польскимъ, — они, Галичане хотѣли въ однѣмъ дни набити на свое копыто и подѣбно византійскимъ иконокластамъ выкидали зъ церквей въ асистенціи жандармѣвъ и войска латинскій образы, рожанцѣ, шкаплѣры и до-

рогі органи; позапускали борода, понадягали колпаки и рясы, — однимъ словомъ, замѣсть поучати людъ, замѣсть взбудити въ нѣмъ любовь до своего и обмежитись на найконечнѣйші реформы, — они розсыпались надъ дробницями, надъ глупыми формами и выпереджували другъ друга, гнучися въ три погибелѣ передъ леда чиновникомъ! Для того то свѣтлый ректоръ семинаріи холмской, Галичанинъ о. Ип. Крыницкій схарактеризувавъ менѣ Галичанъ на пытанье, якъ они ведутъ ся, такими словами, що и не годить ся менѣ ихъ повторити голосно. Вѣнъ мене и перестерѣгъ, знаючи, що Москаль тѣлько силу и гордѣсть шануе, щобы я, запитанный: чи мы радо привитаемо ихъ войска въ Галичинѣ, вѣдповѣвъ: „*Дратъ са будемъ противъ Васъ — вотъ што!*“ А вѣнъ бувъ панросеъ, и панросеъ зъ переконаня.

Но оставмо ихъ на боцѣ. Они гѣрко вѣдпокутували за те, що зъ ролѣ борцѣвъ за свободу зѣшли на полицайникѣвъ — и я не буду ширше вѣдсланяти сеи картины.

Тамошній Украинцѣ и Москаль менѣ вподобались бѣльше, — хотъ и они не були тымъ, чимъ суть Украинцѣ и Москаль въ своѣмъ краю.

Именно Украинцѣ, до котрыхъ я зъ Галичины вынѣсь упередженье, що они суть сепаратистами и Богъ зна' якими ворогами Руси, показали менѣ лучшими російскими патриотами, анѣжъ я надѣявъ ся; а були при тѣмъ либеральнѣ, народолубнѣ и свѣтлѣ.

Москаль давали учути на кождѣмъ кроцѣ, що они паннами, однакъ я бувъ у нихъ, именно у Сѣдорского (вѣнъ властиво Бѣлорусъ) „управляючого греко-уніятскими дѣлами въ Царствѣ Польскѣмъ“ и у впливового Кокошкина въ великихъ ласкахъ и хотъ я ходивъ въ чамарѣ и въ сѣраку, то все таки не стоявъ пѣдъ надзоромъ полиціи и менѣ, може єдиному, було вѣльно явно и голосно выповѣдати свои не кождѣму приятнѣ переконаня и погляды.

Тямлю, якъ я разъ затриманнѣ жандармомъ за те, що въ чамарѣ не вѣльно було нѣкому ходити, вѣдповѣвъ гордо: „Я Галичанинъ, чѣстаму вся чѣста!“ И за се не мавъ я нѣякои неприятности.

По пожарѣ принявъ мене администраторъ діецезіи о. Войцицкій на мешканье и харчъ въ епископску палату и я

стрѣчавъ ся у него неразь зъ высокими достойниками державы. Тямлю, що разъ чи то губернаторъ Громека, чи хто иншій иронизувавъ галицкій патрістизмъ. Все, що було тому присутне, перепудилось, коли я ему вѣдповѣвъ :

„Я собѣ представляю Россію якъ якого великана, богатого силою и маектомъ, до которого пришла галицка Русь и каже: „Дай! то твоя повинность!“ За те вы насъ и не любите. Однакъ коли-бъ Галичина пришла до васъ съ плачемъ и жебручи, вытягнувши руку, молила: „Великій, сильный, благородный, помози!“ — то великанъ тогды-бъ и посунувъ руку въ карманъ и сказавъ ласкаво, выймаючи мѣдяка: *Вотъ тебе капеечка!*... Але не дѣждете того!“ — дадавъ я гнѣвно.

И се уйшло менѣ, якъ и богато, богато иншого. Я наводжу факты на те, щобъ выказати, о скѣлько товариство велико-руске своєю може и оправданою погордою Галичанъ — вплынуло на розбудженье моеи національной гордости съ шкодою панрусской идеѣ, котрой я ще не бувъ вырѣкъ ся.

Товариство холмске, его интриги, его выставннй сибаритскій гостины, его газардовій гры въ карты и крайна неморальность — обмерзали менѣ скоро, и я зъ великою радостею кѣнчу сей уступъ моихъ споминокъ, хоть и десятои части не списавъ тутъ зъ того, що тямлю.

Съ кѣнцемъ грудня выѣхавъ я на Варшаву до Петербурга. Я бажавъ побачити обѣ столицѣ, побачити дѣла штуки, о котрыхъ чувавъ, и вступити въ одну зъ академій штуки.

Я не буду описувати подрѣбно всего, що я бачивъ и що менѣ приключалось въ Польщи, на Литвѣ и въ Петербурзѣ, такъ якъ и не описувавъ я пригодъ своихъ у Вѣдни, дѣланя въ Коломыи и интригъ въ Холмѣ, — хотяй все те дуже а дуже цѣкаве. Але позаякъ оно вѣдносило ся бѣльше-менше лишь до мене и до лицъ, котрѣ зъ отсими моими споминками не мають стычности, — то й обмежуюсь тѣлько на те, що дотыкае прямо панславизму и моеи душевной боротьбы.

Уже зъ Холму вынѣсь я те переконанье, що Москалѣ гордятъ нами, що насъ не признають за „русскихъ“, що навѣтъ глумять ся намъ, говорячи: „*Што это за народъ Галичане?.. Паляки, не Паляки, Украинцы не Украинцы,.. ани асобой народишка про себя*“. А князь Черкасскій мовлявъ о лучшихъ зъ

насъ, що Галичане не годять ся для Россіи, бо они червоні республіканцѣ и не памятають Николаѣвскихъ часѣвъ, а тѣ котрі и годились бы, то крайна дрянъ и сволочъ. И я вже въ Холму писавъ до вѣтця, щобъ Русины не надѣялись нѣ на чью помѣчь, а старались станути своею власною силою :

„Мужайте ся, хотя до нынѣ
Не признають насъ Русею
Нѣ въ Петербурзѣ, нѣ въ Кремлинѣ,
Своевъ мужайтесь силою!“

То переконанье, наповнившѣ горечѣю сердце мое, утвердило ся въ столицѣ Россіи.

Я тамъ вѣднайшовъ своихъ шкѣльныхъ соученикѣвъ, вѣднайшовъ и Головацкаго Якова и иншихъ, а ихъ оповѣданя — хотъ и якъ россійско-патріотичнѣй — наповняли мое сердце тымъ, чимъ они и не сподѣвались: наповняли сумнѣвами о правдивости и спасенности панрусизму.

Я найшовъ въ Петербурзѣ велику россійску цивилизацію, найшовъ высокоблагороднаго сердца Москалѣвъ, въ котрыхъ одинъ говоривъ на пр.: „У насъ парядочный челаовекъ не ходітъ служіть въ Польшу... Какъ можна несчастный народъ папрать наламѣ!“ Я найшовъ и людей сприяючихъ сердечно Галичанамъ, — однакъ я и розпѣзнавъ, що Костомаровъ, Миклошичъ и другіи ученіи правду говорятъ, що естъ двѣ рускіи народности, рѣжнѣи характеромъ, обычаями, мовою, а навѣтъ — помимо православія — и вѣрою.

Я приѣхавъ въ столицю Россіи безъ рекомендуемыхъ листѣвъ ѡтъ о. Раевского и другихъ менѣ сприяючихъ высоко-поставленныхъ и впливовыхъ лицъ. Я не хотѣвъ вѣднѣкого брата рекомендаціи ддя того, щобъ люде, съ котрыми я вѣйду ся, не були звязаніи якимись взглядами и говорили вѣ мною отверто. И то було причиною, що я бѣльше спѣзнавъ и бѣльше побачивъ, нѣжъ другіи мои крайны.

Галичане, котрі пробували въ столицѣ Россіи, були иншого крою, нѣжъ тѣ, котрыхъ я спѣзнавъ въ Холмѣ. И они выйшли зъ Галичины за хлѣбомъ, але они выйшли по бѣльшой части за-для того, що не хотѣли пѣддати ся системѣ Голоуховскаго, выселяющаго Русинѣвъ на Мазуры.

Россія потребувала судейскихъ освѣченыхъ урядникѣвъ

и набирала ихъ тогда зѣ всѣхъ земель славянскихъ. Однакъ для ея правительства показався буйнымъ и либеральнымъ элементъ, котораго ѣй доставила галицка Русь, — и оно було зъ него недоволене. Оно постановило — не дати Галичанамъ мѣсць въ правительственной службѣ, хотъ они и поробили всѣ испыты, котрыхъ вѣдъ нихъ жадаю. Оно казало имъ ще учитись и здавати испыты на учителѣвъ гимназійныхъ — и тымъ выкликало мѣжъ ними негодованье.

Даремно жалувались Галичане министрови. Толстой вѣдъправивъ ихъ зъ нѣчимъ, ще й крикнувъ на нихъ, коли опирались на своѣмъ контрактъ: „Ради Бога! чи вы думаете, що тутъ въ Россіи венгерска конституція, що такъ до мене говорите?“

Яковъ Головацкій, котораго пѣдъ часъ московской выставки на рукахъ носили, знаходивъ теперъ всюды дверѣ заперті — и всѣмъ имъ кидано незаслуженый сарказмъ въ очи: „Хиба-жь вы надѣялись, що мы васъ поробимо министрами?“

То и неоднo инше, що чувъ я вѣдъ мого товариша Блюса и вѣдъ другихъ приятелѣвъ, болѣло мене дуже, хотай не мѣгъ я не признати и того, що такі Галичане, якъ Бучацкій и деякі инші, поганимъ своімъ поведеньемъ шкодили своимъ крайнамъ и оправдували знеохоченье благороднѣйшихъ Москалѣвъ до нашихъ эмигрантѣвъ. Слова: „*Bleibe im Lande und nähre dich redlich*“ и згадка пословицѣ „Добрый козакъ не покине для хлѣба громады, що бѣе ся зъ ворогами“, — вѣдзывали ся въ душѣ моѣй щоденно и я рѣшивъ ся вертати до дому. Въ тѣмъ замѣрѣ утверджували мене и Калужняцкого (нынѣшного профессора черновецкого всеучилища) покѣйный приятелъ мой Блюсь и Бачинскій, надѣючись, що якъ мы демонстративно вѣдѣдемъ, то имъ всѣмъ лекше стане.

До того додамъ, якъ Галичане переконали мене, що я — котрый тогда безпечно лѣпше знавъ московску мову, чимъ нынѣшний нашій панроссы у Львовѣ, — не умѣю того богато и хорошего языка, и що потребувавъ бы ще много часу, щобъ его вывчитись докладно. Они и вѣдвели мене вѣдъ гадки — повзнакомитись съ Костомаровымъ и другими Украинцами.

Кружокъ, въ котрѣмъ я обертавъ ся, бувъ чисто великорускій. Москалѣ, съ котрыми я сходилъ ся, були для мене

приятні и выбачали менѣ, помимо свого високого становища, лайку на ихъ правительствѣ за те, що оно Голуховскому, гнобителеви Русинѣвъ дало ордеръ, и наводили мене самі на едино-спасенну для насъ дорогу, на дорогу працѣ, на постановленіе — не надѣятись на царѣ и князѣвъ земскі, а старати ся о власнѣй силѣ. А робили то завѣтными для мене словами: „Маєте конституцію — помагайте-жь собѣ самі!“

Мимо той доброохотности для мене, они менѣ не вподобались за те, що надѣ мѣру вывысшались по надѣ другихъ Славянъ и не слухали словъ Хомякова:

Не гардісь передъ Белградомъ
Прага чешскіхъ странъ глава!
Не гардісь предъ Вішеградомъ
Златавѣрхая Масква!

Вспомнімъ мы, радніе братья,
Дѣти матері адной:
Братямъ — братскія обѣтъ,
Къ груди грудь, рука съ рукой!

Ихъ погорда виявлялась наглядно, коли они твердили, що Ригеръ, Палацкій, Коляръ и инші великі Славяне наколи-бъ жили въ великѣй Россіи, були-бъ дуже маленькими людьми, — дарма, що я имъ ставивъ за прикладъ невеличкі Атены, а всесвѣтну славу мужѣвъ Греції. Погорда та дѣткнула и мене, коли одинъ зъ нихъ запытавши мене, чи малювавъ бы я портретъ царя и получивши вѣдповѣдь, що я охочо прийму ся за сю роботу и надѣюсь еи довершити добре, бо я вже два разы малювавъ портретъ цѣсаря нашого въ великихъ размѣрахъ, — вѣдповѣвъ менѣ добродушно: „Такъ вы настоящій царѣмазъ — вазмітесь за дѣло!“

Я не принявъ ся за дѣло, а загадавъ повернути домѣвъ.

Про тѣ и тымъ подѣбні спостереженя розказавъ я разъ Галичанамъ въ притомности одного држе честного Москаля. Но якъ-же мене здивувало, коли они оповѣданя и жалѣ мои приняли холодно; тѣлько Москаль обѣзавъ ся до мене:

„Хиба-жь вы думаете, що въ Россіи хто-небудь читаетъ Хомякова? Хиба-жь вы вѣрите, що вѣнъ тутъ для кого про рокомъ? Вѣнъ — апостолъ Славянъ а не Русскихъ! Мы-жь за

богато маємо самолюбія, за надто перецѣняємо себе, за надто вѣримо въ нашу силу и за надто много выкохали въ собѣ цинизму, щобы такихъ мизеракѡвъ, якъ Славяне, шанувати и любити. Славянизмъ бувъ недавно у насъ въ модѣ, — бо се йшло въ ладъ зъ нашою политикою. Вѡнъ бувъ тѡлько порывомъ одной хвилѣ и мы готові були — коли-бъ того правительство на правду було хотѣло — багато пожертвувати безъ свѣдомости того, що дѣємо. Не перечу, у насъ есть сердце, добре сердце; однакъ будьте певні, що такъ якъ мы и безъ глубокого заинтересованя готові все на хороше дѣло, готові навѣть пѡдняти ся за Славянъ, такъ само мы готові такожь, и то вже на другій день, копнути васъ ногою и на-смѣятись надъ вами такъ якъ смѣсь брутальна сила „кулакъ“ надъ просячою милостинѣ немочєю. Се вже хіба нашого вихованя. Згадайте, що мы прозываемъ Французѡвъ — *Французішкі*, Нѣмцѣвъ — *Немцуркі*, — Полякѡвъ — *Палячшкі* а васъ — *Халышкі*; ще хвиля, а будете чути, якъ злаємо Славянъ — и може не безъ причины — *братушкамі машенічкамі!*...

Я завстыдавъ ся за нихъ, за славянофилѡвъ, съ котрыми доси — було що було — таки идентификувавъ ся. — „Якъ то? Они не читають великого Хомякова! Не слухають громового голосу єго святой лиры? Не идуць за нимъ, за пророкомъ своимъ, що неначе той голубъ архи Ноя, високо пѡднѣшись по-надъ руины и трупы потопа, несе намъ благовѣстну вѣтку олівну мира и долѣ? Хіба-жь ихъ душею не потрясають слова єго, котрі звертає къ Россіи:

Въ судѡхъ черна́ неправдой чѡрной

І іломъ рабства клейменá

І всякой мѣрзости пална́

Скарѣй, амбй себя вадѡю пака́нья,

Да громъ двайнаво наказáнья

Не грáнеть надъ твае́й главѡй!

Хіба-жь нѣчимъ для нихъ єго просьба ко „всероссійскому орлу“, передъ котрымъ вычисливши всѣхъ Славянъ, що про-бувають у тяжкѡй неволи, кѡнчить:

О вѣспомні іхъ, арыоль палночі,
Прішлі імъ звонкій твой прівѣтъ!
Да іхъ утѣшитъ въ рабскої нощі
Тваеї свабо́ды яркій свѣтъ!

Піта́й іхъ піщей сілъ духо́вныхъ,
Піта́й надѣждой лучшіхъ днѣй,
И хладъ сверде́ць єдинакро́вныхъ
Любб́вью жа́ркою са́грѣй!

На те Москаль роземѣявъ ся, тай каже: — „Свабо́ды яркій свѣтъ?“ — Яка-жь у насъ свобода? На всѣхъ языкахъ все мовчить! „Піта́й іхъ піщей сілъ духо́вныхъ?“ — Якихъ? Заду́блого въ формахъ (гѣршъ католицизму) православія? „Надеждой лучшіхъ днѣй?“ Хиба-жь ты не бачишь, якъ тутъ всѣ пѣдвалины моральности пѣдкопані и все у насъ иде до соціальної революціи? Не бачишь гною правительственной машины? Добра надѣя, не ма що казати!“

— „Коли-жь такъ, брате, — озвавъ ся я, до живого порушений — то якъ-жежь менѣ розумѣти слова Хомякова на повстанье польске въ р. 1831., коли каже:

Пато́мства пла́меннымъ пракля́тямъ
Да бѣдетъ пре́данъ тотъ, чей гласъ
Протівъ Славянъ, славянскімъ братамъ
Мечі вручілъ въ преступный часъ!

Да бѣдутъ про́кляты пре́данья,
Векѣвъ ісчезнувшихъ абманъ —
И по́вѣсть мщѣнія страданья
Віна́ неісцѣлимыхъ ранъ!

— „Такъ розумѣти — вѣдповѣвъ гѣрко благородный Москаль — що Хомяковъ проклинає польскихъ патриѣтѣвъ — за те, що они пѣднесли бунтъ противъ кнута, що Хомяковъ бажавъ бы, щобы всѣ Славяне забули всю свою минувшѣсть въ користь нашу, въ користь Россіи“.

Такій судъ я учувъ въ устѣ „настоящего „Масквіча“, убогого чиновника, котрый для того бувъ убогимъ, що не хотѣвъ красти и пѣдлितись; се бувъ именно той самъ, котрый якъ я ему радивъ ити за-для високого жалованя и скоршої емеритуры на службу въ Царство Польске, сказавъ менѣ незабутній слова: „Въ Польшу? У насъ парядочный

челавкѣ не ходитъ служить въ Польшу. Какъ можна несчастный народъ папрать налами?"

Такихъ людей бачивъ я и бѣльше. Такихъ людей мае Россія много — и они суть залогомъ ви будущины.

Бго слова плыли зъ глубокого перекону и трафили до мого перекону; однакъ они подѣйствовали якъ обухъ сокиры, они оголомшили мене и на мене ударили памороки.

Я попрощавъ ся съ приятелями и выйшовъ на улицу. Бувъ ясный вечеръ. Морозъ скрипѣвъ пѣдъ ногами, саночки извощикѣвъ пролѣтали то сюдъ то тудъ блыскавкой, а народъ товпивъ ся коло одного шинку, зъ за стѣнъ котрого було чути спѣвы. Я зайшовъ туда.

Були то народнѣ московскѣ спѣваки. Они спѣвали свои протяжнѣ пѣсни и вывискували такими голосами, якихъ я доси и не чувъ нѣколи. И спѣвъ той менѣ выдавъ ся дикимъ, дуже дикимъ.

Наразъ заграла одна мелодѣйка и ударила мене въ саме сердце. Бувъ то тѣлько одинъ тактъ, але вѣнъ нагадувавъ менѣ щось лагѣднѣйшого, щось милѣйшого, — щось рѣдного. И менѣ нагадалась Галичина, нагадались нашѣ пѣсни прекраснѣ, наша чаруюча коломыйка. Я пригадавъ собѣ, якъ то я ходивши до першої нормальной клясы въ Дрогобычи въ 1848 р. выйшовъ бувъ на мѣсто придивити ся торжеству по причинѣ данои конститущіи. Пригадавъ собѣ, якъ менѣ якась панночка кокарду пришилила до грудей. Пригадавъ собѣ, якъ господаръ всадивъ менѣ на голову конфедератку. Передъ моими очима станули двѣ музики, а коло каждой зъ нихъ иншѣ люде. Я чувъ, якъ одна грала „краковяка“, а друга „коломыйку“. Я видѣвъ себе, якъ я важивъ ся, за котрою музикою пѣйти, чувъ, якъ я крикнувъ: „то наше!“ и пѣйшовъ тамъ, де грали „коломыйку“. Все те я ясно видѣвъ въ онѣй хвили — и слѣзы, горячѣ слѣзы покотились изъ моихъ очей — и я не мѣгъ вже вытримати на томъ мѣсци и выйшовъ, и довго бродивъ по-ночи, якъ дурный, безъ мысли, безъ тямки, чого глядаю, чого менѣ треба?

Я чувъ то на кождѣмъ кроцѣ, що я въ чужинѣ, що бѣльше, я чувъ, що апостолы мови идеѣ лицемѣрять, бо розпѣзнавъ, яка велика рѣжниця межѣ російскими славянофи-

лами у Раевского, а тыми самими славянофилами у нихъ дома,

Тамъ все — вабило, все — манило къ Россіи, — ту все — вѣдтручувало. Братерску любовь являли они (и мали справдѣ въ серцю) якъ тамъ, такъ и ту; однакъ коли они тамъ хотѣли мати зъ Славянъ, а по крайнѣй мѣрѣ зъ насъ, Русинѣвъ — Москалѣвъ, то ту були бѣльше отвертыми и не признавали насъ за „Русскихъ“, а були мѣжь ними и мужѣ, котрѣ мене каяли за панруссизмъ, говорячи, що се „не честно — покидати свѣй народъ въ користь другого. Любѣть насъ, якъ и мы васъ любимо, а се буде найкрасшій панславизмъ и благовѣсть свободы и лучшей долѣ для всѣхъ насъ“.

До того показалось менѣ, що Москалѣ, якъ ученї такъ и низшї клясы, котрѣ я также старавъ ся спѣзнати, — що до характеру зовсѣмъ иншї, якъ мы. Рѣжниця та объявлялась въ ихъ холоднѣйшѣмъ темпераментѣ, въ ихъ реализмѣ, въ привязаню низшихъ верствъ до формъ и въ многѣмъ, многѣмъ иншѣмъ. Навѣтъ напрямъ въ ихъ — безперечно високо стоячѣй штуцѣ бувъ зовсѣмъ иншї, якъ той, котрый у насъ плекавъ ся.

На вечеркахъ у Ламанского, професора университету, котрого отецъ бувъ тогды сенаторомъ а братъ директоромъ всероссійского національного банку, збирали ся люде свѣтлї, благороднї, любителѣ Славянъ, якъ дѣйствительный штатскїй совѣтникъ Гильфердингъ, слѣпецъ Ширяевъ и щирї покровителѣ Галичанъ. И я, хоть и якъ брыдивъ ся товариствомъ россійскимъ Царства Польского, не мѣгъ не почувти глубокого поважання и привязаня до тыхъ передовыхъ людей Россіи.

Однакъ мимо того и мѣжь ними все а все говорило до мене стома языками, стома голосами: „Ты не Москалѣ, ты Русинъ!“ — а панруссизмъ, якїй тутъ величаютъ, зъ его державностею, зъ его китайскими стѣнами обведемымъ православїемъ, зъ его непобѣдимую перевагою великорусского элементу надъ всѣми народностями славянскими, — есть страшнымъ змїемъ, котрый для выгоды одного племени пожре всю долю и всю свободу прочихъ славянскихъ племенъ.

Але-жь идею, котра разъ закоренила ся въ серци, не

такъ легко зъ вѣдтамъ прогнати, особливо коли противъ неи не засіае тамъ образъ красшой, яснѣйшой, спасеннѣйшой идеѣ.

И я придержувавъ ся тои идеѣ за-для немочи нашої, за-для невѣры въ свои власні народні силы, за-для убиваючої переваги російской словесности, за для російской державной и экономичной силы, — придержувавъ ся, хоть и не вѣривъ вже въ еи едино-спасеннѣсть, а клонивъ пѣдъ неи голову, якъ клонить ся пѣдъ судьбу, пѣдъ якась неумолиме фатумъ.

Що бѣльше, я переставъ вѣрити въ братню помѣчь Россіи и выливъ свѣй жалъ до неи въ элегии надъ памятникомъ Петра Великого, котру, пѣсля поломѣнной апострофы до великого самодержца, кѣнчивъ словами:

„Аднакъ напрасна я звываю,
Напрасна къ ліку бѣлосъ шлю,
Напрасна... грудь тамъ чулунная,
Чулунъ не слѣшитъ грусть мою.

Шутя, ругая мимо йдѣтъ
Талпа весьблavo народа;
Ана насъ Нѣмцами завйбѣтъ,
Меня считаетъ сумасбѣдамъ.

Гарда Россія насъ не зваѣтъ,
Пирѣтъ въ радостяхъ Масквѣ,
А пѣдъ Карпатомъ умирѣтъ,
Въ ей сестра....

И я покинувъ користні работы, покинувъ обѣцвану менѣ стипендію, покинувъ надѣѣ на славу, котру менѣ всѣ люде — за-для композиційного таланту въ искусствѣ ворожили, и поѣхавъ, не вступаючи нѣгде по дорозѣ, до дому вѣтця мого, въ нашѣ Карпатскі горы.

Я не розказавъ всего, що я видѣвъ, що я чувъ и що менѣ приключалось въ Россіи. Не все-жь бѣ и годить ся розповѣдати.

Однакъ про те, якъ я тамъ бивъ ся зъ гадками, якъ я болѣвъ душею, нехай посвѣдчить се, що я за цѣлого пѣвъ року мого пробуваня за кордономъ анѣ одной ночи не мѣгъ передъ ранкомъ заснути и успокоивъ ся ажъ тогды, коли я почувъ Русь мою пѣдъ ногами, коли въ нужденнѣй корчмѣ

въ Стенавѣ пѣдъ часъ великой заверюхи срътивъ ся я неждано зъ вѣтцемъ и выплакавъ ся на его груди...

Менѣ дѣяло ся такъ, якъ дѣе ся тому, що утративъ осквернену милу душѣ своєю, а не годенъ ви покинути. Я тамъ сохъ, жовкѣ и туманѣвъ.

Отець не радъ бувъ зъ того, що я вернувъ ся зъ Петербурга. Однакъ отець — вѣтцемъ: вѣнъ простивъ, нагнавъ мене до работы и я вымалювавъ образъ „Печера въ Страчу“ (нынѣ власнѣсть п. Площаньского), а милуючи успокоювавъ ся и поволи приходивъ до себе.

Лѣтомъ я читавъ въ-третье Шекспира и полюбивъ его; не дививсь на рускѣй галицкѣй книжки и газеты, не политкувавъ, а коли до того прѣйшло, такъ и здобувавъ ся вже на такѣ слова: „И чи-жь намъ конечно выпереджувати судьбу? конечно самохѣтъ въ грѣбъ лѣзти? Хто намъ заручить, що за 100 лѣтъ буде? Наше дѣло ратувати рускѣсть. Чи она буде московска, чи украинска — абы руска!“ — А все таки видѣлось менѣ, що мы повиннѣ оперти ся на народнѣй мовѣ, коли не хочемо загинути, — бо глупымъ було бы то правительство, котре-бъ позволило на „москву“ въ Галичинѣ.

Менѣ указувано на великѣй просвѣтнѣй користи, якѣ, мовлявъ, дасть намъ языкъ великорускѣй. Я не перечивъ; однакъ я вѣдповѣдавъ, що языкъ не естъ цѣлею, а средствомъ, именно средствомъ до просвѣты; а що просвѣтѣ той языкъ найлѣпше служитъ, котрый для всѣхъ верстовъ народа найприступнѣйшѣй, тожь мы повиннѣ триматись языка народного. Горе народови, котрого интеллигенція говорить иншимъ, якъ вѣнъ, языкомъ!

Однакъ все те я говоривъ рѣвнодушно и додававъ: „Робѣтъ собѣ, якъ хочете, менѣ все одно!“

Зъ осенею я найшовъ свою давну енергію и поѣхавъ до Львова, на хлѣбъ заробляти.

У Львовѣ пѣйшовъ я до Богдана Дѣдицкого, розказавъ ему все, що мѣгъ, и просивъ не допустити до дальшой эмиграції нашої интеллигенції въ Россію; а почувши, що и Куземскѣй выбирае ся въ Холмъ, пригадавъ я собѣ зъ горемъ слова, котрѣ я сказавъ бувъ у Варшавѣ Сѣдорскому управляющему греко-уніятскими дѣлами въ Царствѣ Поль-

скѣмъ: „Мы не дамо вамъ Куземского, вѣнъ намъ потрѣбнѣйшій!“ — и я поѣшовъ до св. Юра.

Куземскому я оповѣвъ, що дѣяло ся въ Холмѣ, и вѣд-клонювавъ его вѣдъ выѣзду; а коли вѣнъ менѣ объяснивъ, що его взаемины зъ митроп. Ливиновичемъ суть того рода, що вѣнъ уступити мусить, то я радивъ ему оперти ся тамъ на Холмякахъ.

Куземскій вѣдѣхавъ и Юръ стративъ едину голову, що мала бодай охоту вызвати зъ своего народа таланты и интеллектуальнѣ силы. Нѣхто окрѣмъ него не погадавъ о тѣмъ, бо нѣкому навѣтъ и не снило ся про самостѣйнѣсть руского народности.

У Львовѣ попали ся менѣ въ руки и рускѣ книжки и газеты, що въ Галичинѣ плодили ся. Не дивниця, що я, привыкшій до россійского языка, не мѣгъ ихъ безъ обрыду читати и мусѣвъ звиняти Москалѣвъ, що смѣяли ся надъ язычѣмъ „Слова“ и прозывали его „ерундою“.

Инакше принявъ я книжки малорускѣ, именно повѣсти Марка Вовчка. Мене ударила вѣдъ разу рѣжниця мовы и стилю.

Вѣдгадувавъ я вправдѣ и давнѣйше тѣ рѣжницѣ межи мовою великорускою а нашою; однакъ нѣколи они менѣ не ставали такъ переконуючо передъ очи, якъ теперь, коли я изъ знаньемъ московского выговору станувъ око въ око съ чистою, якъ слеза малорусчиною.

Супокѣйна гармонія слѣвъ, незрѣвнана простота стилю и високо-гуманнѣ идеѣ тыхъ повѣстей, непорочна любовь народа, котра зъ нихъ вѣяла, обдавала мене, якъ то кажутъ, неначе йорданскою водою. Менѣ нагадала ся пѣсня народна:

„Ой дѣвчино, дѣвчинонько,

Яка-сь ми миленька,

Якъ у лѣтѣ, при работѣ

Вода студененька...“

и менѣ ставали слѣзы радости въ очахъ на видѣ тыхъ жемчугѣвъ словесныхъ, якѣ мы маємо.

Я взявъ ся за студію нашої мовы; я читавъ и полюбивъ всѣмъ сердцемъ творы Т. Шевченка, П. Кулѣша „Чорну раду“, Нечуя повѣсти и иншихъ, — и менѣ було такъ, якъ тому, що выйшовъ зъ межи стѣнъ своего выдуманого раю

въ истинный божій рай зъ его пахучою, теплою и свѣжою весною. Я чувъ, якъ сѣне и гине велике божище душѣ мои; я чувъ, якъ его мѣсце занимае любовь живою, свѣтлою красы мои любои, обезславленою мовы моего доброго, подоптаного, дожитя простягающого руки народу.

Я зненавидѣвъ идею змосковщяна нашего народа, якъ ненавиждѣвъ идею колонизаціи, и старавъ ся всеми способами еи подорвати.

Защитники московщяна нашего языка высмѣвали нашѣ словеснѣ труды и кольпортували чудовищнѣ травестіи языка Кулѣша въ его переводѣ библии, въ родѣ такихъ якъ: „хай дуфаетъ Сруль на пана“.

Ихъ глумъ, ихъ погорда своєї рѣднои мовы и початковыхъ змаганъ словесныхъ — плекати и приспособляти еи до совершенства, выдавались менѣ такъ неприродными и нерозумными, якъ погорда вѣтця до дитины, що не може съ такимъ розумомъ говорити до него, якъ коли бы була вже дорослою. Натомѣсть плеканье и поблажливу любовь до всего питомого своего, хотъ бы оно було и якъ мизерне, ставивъ я за першу и найголовнѣйшу признаку правдивого патріотизму.

Насъ сердила тая недостача позитивного патріотизму у бѣльшой части Русинѣвъ и мы глумили ся зъ ихъ книжного языка, пригадуючи анекдоту зложеному давнѣйше на заступника ректора семинаріи львѣвскои, о. Цѣпановского, въ котрѣи сказано було, якъ то вѣнъ заговоривъ одного разу до селянина :

— „Человѣче! возможно ли сквозѣ сѣе брѣнѣе безъ опасности поврежденія сапогъ перегрѣсти?“

— „Не розумѣю по нѣмецки“ — вѣдповѣвъ селянинъ.

— „Глаголеши, аки бы не былъ еси бдяще“.

— „Таки не розумѣю по нѣмецки, егомощъ“ — була вѣдповѣдь селянина.

Мы цѣвѣркали имъ въ очи тымъ, що коли въ Галичинѣ почало входити въ моду слово „господинъ“, одинъ старенькій священникъ учувши его кѣлька разѣвъ вѣдъ розмовляющихъ мѣжъ собою гостей своихъ, обѣзвавъ ся до входящои

жѣнки: „Але-жъ господине! панове за тобою допытують ся а ты не показуешь ся!“

Я розповѣдавъ про те, якъ я одною разу деклямувавъ на однімъ празнику у мого вѣтця Хомякова и якъ одинъ священникъ запытавши свою сусѣдку: „Czy pani со rozumiała?“ и почувши ви вѣдповѣдь: „Ani słowa!“ — запримѣтивъ: „I ja także nie rozumiałem wiele; ale prawda, jakie to śliczne?“

Всѣ ті сатиры, котрыми мы одні другихъ обкидували, роздували въ сердцахъ Русинѣвъ наремности, роздвоювали ихъ чимъ разъ ширше и шкодили велико не тѣлько одної або другѣй партіи, але навѣтъ и цѣлої рускѣй справѣ въ Галичинѣ.

Вертаю до себе. Запѣзнавши ся зъ нашою мовою на писанняхъ найзнатнѣйшихъ украинскихъ писателѣвъ, — я изъ соромомъ прочитавъ коректу моихъ поезій, що почавъ бувъ печатати въ Коломыи, и написавъ сейчасъ до Мих. Бѣлоуса, просячи его, щобы друкъ застановивъ и попаливъ все, що вже було напечатане. Я рѣшивъ ся переробити „Ярополка“.

Побѣчь студіи языка, я познакомлявъ ся близше зъ моимъ народомъ, котрого и свои и чужі прозывали „быдломъ“ а въ котрѣмъ я найшовъ бѣльше здороваго накорѣнку и бѣльше благородныхъ инстинктѣвъ, чимъ въ пануючихъ надъ нимъ клясахъ. Я переконавъ ся, що всюды, де тѣлько священникъ довшій роки працювавъ надъ тымъ народомъ, — народъ благороднѣвъ, якъ цвѣтка на грядцѣ, пещена рукою любви; я переконавъ ся, що той народъ умѣе бути вдячнымъ, умѣе навѣтъ помстити кривды того, кого вѣнъ любить.

Пѣдъ той часъ бувъ судією а перше всемогучимъ „бездирксфорштегеромъ“ въ Сколѣмъ якійсь Ляврихъ. Вѣнъ мавъ родича, завзятого патріотника, Мождзінського. Той Мождзінскій агитувавъ мѣжь селянами противъ мого вѣтця и прозывавъ его зрадникомъ, „москалемъ“, и Богъ знае чимъ. Притомнымъ тому бувъ одинъ старшій славчанскій кмѣтъ, Василь Пронь. Слухавъ вѣнъ, слухавъ, а въ конецъ не стало ему терпцю и вѣнъ, не зважаючи на те, що Мождзінскій — своякъ всемогучого Лявриха, вхопивъ мого патріотника за обшивку и вдаривъ нимъ о землю съ словами: „Цытьте, паночку, и не кажѣтъ нѣчого на нашего попа, бо васъ раздавлю, якъ жабу!“

Я переконавъ ся, що нашъ народъ поїде за тымъ, кого полюбить, я переконавъ ся, що ему треба тільки просвѣты, и я приступивъ до завязуючого ся товариства „Просвѣта“, котрого головою бувъ тогды молодой суплентъ, Наталь Вахнянинъ.

Однакъ съ приступленьемъ до того товариства я ще не зовсѣмъ приступивъ до сторонництва народного. Я бувъ противный кулѣшбѣ для Галичанъ, мене мерзило штучне, непотрѣбне и незручне кованье слѣвъ въ языкѣ тогдѣшнихъ галицкихъ народовцѣвъ, я не радъ бувъ лайцѣ на нашу святоюрску старшину, котру я звыкъ бувъ шанувати, мене бо-лѣло цѣкованье на Россію, — а надто въ моѣй души вѣдывало ся ще вѣдъ часу до часу — особливо по горячихъ сваркахъ съ Поляками — краканье могучого, російского орла пѣвночи, Хомякова.

Приступаючи до „Просвѣты“, я гадавъ причинити ся также до умореня того нещастного нашего народного роздво-еня — и я кликавъ и просивъ всѣхъ моихъ знакомыхъ вступи-тити пѣдъ еи хоруговъ и погодитись бодай на однѣмъ поли, на поли всѣмъ намъ спѣльнѣмъ, на поли народной просвѣты.

Але не збули ся мои надѣѣ. Старшина галицкои Руси напаятувала основателѣвъ „Просвѣты“ знакомъ народной апостазіи, купленои польскими грѣшми, и старала ся выкли-кати мѣжь Русинами ненависть до того товариства. А я жъ тамъ у выдѣлѣ засѣдавъ, а я жъ о кождѣмъ дѣлѣ знавъ, я бачивъ кождый крейцарь, що на сю „Просвѣту“ жертву-вали еи основателѣ. Я бувъ свѣдкомъ щирои, безкористнои працѣ тыхъ людей, бувъ свѣдкомъ ихъ горячого патриѣтизму и живъ зъ ними всѣми такъ зъ-близька, що передо мною годѣ було укрити щось негарного. Я переконавъ ся, якъ чорна, якъ пѣдла була клевета, котру кинено на Н. Вахня-нина, мовь-бы то вѣнъ бувъ агентомъ Чарторыйского, якъ нѣкчемно поступали тѣи, що О. Партыцкого чернили о за-проданье себе Полякамъ.

Я старавъ ся оправдати юрцѣвъ, бо мое сердце було тогды все ще подѣлене, и я неначе до обохъ сторонництвъ належавъ. А оправдувавъ я ихъ тымъ, що деякѣ украино-филы самѣ подали причину до того, щобъ на партію упавъ

неоправданий докѣръ запродана себе Ляхамъ. Именно завинили Кеенофонть Климковичъ и Федѣръ Заревичъ. Першій выдававъ „Мету“, а коли она перестала виходити, поѣхавъ до Вѣдня, бравъ грошѣ вѣдъ Равского, редагуючи по московски „Славянску Зарю“, а повернувши до Львова выдававъ разомъ зъ Федоромъ Заревичемъ, давнѣйшимъ редакторомъ „Вечерницъ“, за польскій грошѣ „Русь“.

Однакъ пѣзнѣйше я перековавъ ся, що юрцѣ добре знали, якъ Климковичъ тѣлько для хлѣба редагувавъ „Зарю Славянску“, якъ нѣгде не спроневеривъ ся своѣй народнѣй идеи, и що якъ вѣнъ, такъ и Заревичъ и О. Левицкій обняли редакцію „Руси“ тѣлько для того, щобъ она не попала въ небезпечнѣй для Русинѣвъ руки; юрцѣ знали, якъ они експлуатовали Абанкура и якъ довели „Русь“ до того, що Голуховскій велѣвъ выточити процесъ редакторови тои рускои офиціозной газеты за надмѣрне выступуванье и пѣдбурюванье противъ Полякѣвъ и противъ него самого... Они те знали, бо самѣ менѣ про те оповѣдали, а клеветали на народну партію для того, що бояли ся розгрому.

И они не завелись. Въ роцѣ ачейже 1869 вѣдбувавъ ся звичайный збѣръ „Рускои Бесѣды“. На той збѣръ явились украинофилы въ комплетѣ; юрцѣвъ пришло менше и украинофилы були въ перевазѣ. Они постановили выкористати ситуацію и пересадити кѣлькохъ изъ своихъ въ выдѣлъ „Бесѣды“. Случайно стало ся такъ, що въ зарядѣ „Бесѣды“ увѣйшла бѣльшѣсть „молодыхъ“.

Що-жь, думаете, старшина наша зробила? Чи лишила ся въ „Бесѣдѣ“, безпечна своѣи почтенности и заслугъ своихъ, котрыхъ ѣй нѣхто не вѣдмовлявъ? Чи старала ся вплинути холоднымъ розмысломъ на молодѣи умы, щобъ не допустити до грозячого роздвоеня? Нѣ! Она громадно выступила зъ „Бесѣды“, а выступила, полипивши тамъ незаплаченѣй вкладки по 60—80 гульденѣвъ, и управляючи „Народнымъ Домомъ“ старшина тая пѣдвысшила чиншъ, а опѣсля и выповѣла „Бесѣдѣ“ помѣщенье въ тѣмъ, народными грѣшми здвигненѣмъ прибѣжищи рускѣмъ.

И той крокъ нашой галицкои старшины уважавъ я за неполитичный за непатріотичный, за шкѣднѣй для рускои

справы въ Галичинѣ; бо ажь вѣнь роздѣливъ галицку интеллигенцію на два ворожій собѣ рускій таборы.

Були вправдѣ и давнѣйше рѣжницѣ, а рѣжницѣ значнѣ, крыючі ся пѣдъ покровомъ правописного пытання, але Русины жили спѣльно и сварились та мирились пѣдъ одною стрѣхою. Вѣдъ теперъ стало инакше. Русины почали паювати ся въ два политичнѣй сторонництва, почали однѣй другихъ уникати, обносячи ся по за плечима и подаючи тымъ самымъ въ руки ворогѣвъ своихъ бичъ на себе.

Зъ украинского табору выгукувано на юрцѣвъ, що они москалѣ, зъ юреского на украинифилѣвъ, що то Поляки, — и ненависть до народного руского языка переняла юрцѣвъ такъ, що они высмѣвали щоденно языкъ нашъ, выносили ся по-надъ народъ, зъ котрого выйшли, плювали въ очи нашѣй славнѣй козаччинѣ, що за волю головы положила, и остентативно почали мѣжь собою уживати языка — польского.

Якъ бы нынѣ чую — коли я зайшовъ одного разу до гостинницѣ, де теперъ Штатмилеръ, и заставъ тамъ двоухъ моихъ знакомыхъ, що пѣзнѣйше высокѣй мѣсця заняли мѣжь Русинами, — якъ-бы нынѣ чую тую вѣдповѣдь, котру менѣ они дали на мое пытанье: чому говорятъ мѣжь собою по польски? — „По московски, кажешь, — вѣдповѣли они — не знаемо, по хлопки говорити не хочемо, отже говоримо цивилизованою польскою мовою!“

Що за цинизмъ, яка слѣпа ненависть до своего! Имъ и въ умъ не приходило, що кожда мова въ устахъ хлопа есть хлопскою, а въ устахъ освѣченого чоловѣка есть мовою освѣченою.

Такѣй и тымъ подѣбнѣй насмѣшки на нашъ прекрасный языкъ, чувъ я часто — и ревно плакали до мене слова вѣтця мого:

Ой лиши зъ руска дѣтинѣ спѣвати,
Бо руска думка — сумный хрестъ на грѣбѣ,
А руска мова — соромъ на подѣбѣ,
А руске сердце — туга степовая,
А руска доля — сирота нѣмая...

Такѣй и тымъ подѣбнѣй выпадки вѣдвернули мене зо-

всѣмъ вѣдѣ партіи старшины а прилѣпили до партіи молодшихъ. Я розумѣвъ, що можна любити и московске и свое, я не мавъ нѣчого противъ засады: „et hoc faciendum et illud non omittendum“ — и я то видѣвъ на учаючихъ добре языкъ московскій украинофилахъ; однакъ щобы любовь языка, котрого навѣтъ и не знае ся гараздъ, такъ выперла зъ сердца языкъ своій рѣдний, языкъ своій матерній, щобы нимъ мерзитись, щобы его передъ ворогами его подавати на поругу, — я того не мѣгъ помѣтити въ своій головѣ — и мое сердце вѣдвернуло ся зовсѣмъ, вѣдвернулось на вѣки вѣдѣ той идеѣ, котру я любивъ, котра такій неприродній дивогляды породила въ своій утробѣ.

Политична ситуація була тогды для насъ грѣзна. Министерство було противъ насъ и политичный розумъ наказувавъ занехати спорѣвъ и дѣлати сполучеными силами. Тайні доносы Голуховского на галицку Русь представили ви — не безъ причины — у правительства и монарха за таку, що жене на ослѣпъ въ рамена Москвы, и заступникъ маршалка сойму Лаврѣвскій переконавъ рѣкъ передъ тымъ послѣвъ рускихъ, що имъ треба взяти ся за иншу политику, если маємо уратувати вѣдѣ заглады народнѣсть нашу въ Австріи.

И они взялись. Лаврѣвскій выготовивъ въ формѣ угоды съ Поляками — актъ, що заключаєвъ въ собѣ жаданя Русинѣвъ зверненій до сойму.

Въ виду неблагосклонности короны, въ виду противности министерства, въ виду упадку выкориставшого насъ тѣлько централизму и въ виду того, що краєві справы таки мусѣли рѣшати ся въ соймѣ, — треба було, будь що будь, держатись ажъ до останку той такъ званои „угодовой политики“ и хто знає, може бы намъ и удалось було въ кѣнци хоть що-то выторгувати для руской народности.

Инакше склало ся. Нашій московскій приятелъ — (кѣлька лѣтъ передъ тымъ навѣтъ самъ П. Кулѣшь въ письмѣ до Дѣдицкого) перестерѣгали Русинѣвъ передъ згодою съ Поляками, а нѣмецкій централисты писали листъ за листомъ до нашихъ послѣвъ — не входити въ нѣякій уклады съ Поляками, а станути въ рѣвкѣй опозиціи противъ нихъ и противъ федералистичного правительства.

Рускій депутованій идучи за Наумовичемъ и Галькою

лишили Лаврѣвского, ба навѣтъ станули орця противъ него и угрупувались коло В. Ковальского, — а Лаврѣвскій, выбраний головою товариствъ „Бесѣда“ и „Просвѣта“, старавъ ся оперти свою угодову политику на украинофилахъ — и розладъ мѣжь Русинами заостривъ ся ще бѣльше.

До того розладу причинили ся не мало обѣ тѣ дѣятельнїи и безперечно патріотичнїи личности, Лаврѣвскій и Ковальскій.

Я знавъ обохъ, — однакъ не симпатизувавъ нѣмъ зъ однимъ нѣмъ зъ другимъ.

Ковальскій бувъ шорсткїй, перецѣняючїй себе, автократъ, а Лаврѣвскій масненькїй политикъ. Першїй дѣлавъ деструктивно на Русинѣвъ черезъ свою нетолеранцію до всего того, що не ишло ему подъ ладъ, а другїй черезъ очевидне змаганье купити собѣ людей рѣзными матерїяльными обѣцянками.

И анѣ той анѣ сей не мали вышого погляду на рѣчи, вышого полету мысли, — словомъ, нѣмъ одинъ не бувъ тымъ все-любячимъ, все-обнимаючимъ, за все дбаючимъ генїемъ народнымъ, на котрого бы можна неначе на якїй образъ дивитись, котрого бы можна було за неоспорный авторитетъ узнати и смѣло за нимъ ити, куды лишъ поведе.

Ковальскій опиравъ ся и опирае ся и доси на Нѣмцяхъ централистахъ, а Лаврѣвскій опиравъ ся на польскѣй аристократїи и стоявъ за федерализмомъ. И не могло иначе статись, якъ тѣлько такъ, що я, котрого реминисценції славянскїи нѣякъ не позволяли брѣтати ся зъ Нѣмцями, пѣйшовъ за Лаврѣвскимъ, хотъ и не дуже ему вѣривъ, а пѣйшовъ бѣльше для того, що вѣнъ дававъ опору народному сторонництву и накликувавъ: залишити высоку политику, а занятись всею душею народною просвѣтою и всякою, якъ то называють, органичною працею.

Я не повиненъ властиво тыхъ рѣчей споминати, бо они не заставляли мене роздумувати надъ собою и не родили въ моѣй души новыхъ гадохъ и сумнѣвѣвъ. Однакъ я чиню се тѣлько для того, щобы пояснити, якъ се склалось, що я довшїй часъ занявъ ся народными справами, дѣлавъ у „Просвѣтѣ“, надзорувавъ „театръ рускїй“ и писавъ; мене абсорбувала праця и я не думавъ довшїй часъ нѣмъ надъ собою, нѣмъ надъ долею Руси.

Робило ся, робило ся много и я бувавъ участникомъ не одного спасенного дѣла, втявъ не разъ и велике дурачество, гадаючи, що Богъ зна' якъ мудро роблю... то людска рѣчь. И про те все нехай вже хто иншій згадує и пише. Не про свои дѣла я тутъ говорю, а про те, якій вѣдгомѣнь въ души моѣй и якій впливъ на мене мали переконаня и дѣла другихъ людей.

По при горячкѣ прѣсвѣтнѣй роботѣ сторонництво наше не спускало зъ ока и угодовой политики Лаврѣвского, вѣдъ котрой мы таки дечого сподѣвали ся.

Политика та упала. Она и такъ була не на руку польскимъ загорѣльцямъ, а тутъ ще показало ся, що за нею не стоить нѣхто бѣльше, тѣлько Лаврѣвскій, кѣлькохъ послѣвъ и нерозвинене ще добре сторонництво народне руске.

Поляки тѣшили ся, що для насъ не будутъ потребували дѣлати уступокъ, надѣючи ся, що наше роздвоенье само скрутить намъ вязи, — и мы стали побоювати ся, що накли не прийде до якого-такого компромису мѣмъ нами, а „юрцями“, упадокъ Русинѣвъ въ Галичинѣ стане ся лишъ пытаньемъ часу.

Тогда впавъ Н. Вахнянинъ на гадку заснувати политичне товариство пѣдъ давнюю назвою „Руска Рада“, котре бы лучило всѣхъ Русинѣвъ для обороны zagrożеной народности нашей, и говоривъ о тѣмъ зъ о. Павликовымъ.

Гадка приняла ся, прийшло до компромисового комитету и засновано спѣльными силами „Руску Раду“.

Однакъ не всѣ народовцѣ были вѣдъ разу за приступомъ до того спѣльного политичного товариства, уважаючи той крокъ за абдикацію зъ надѣй своихъ на самостѣйность народности нашей. Вели ся довгѣ и горячѣ споры про и contra въ помешканю К. Сушкевича, котрый бувъ вѣдъ самого 1860 року душею народной партіи и еи дѣланя.

Якъ вѣнь, такъ и Вахнянинъ, Партыцкій, Романчукъ, Олекса и Омелянъ Огоновскій, Ильницкій, А. Сѣчинскій, а навѣтъ самъ Лаврѣвскій освѣдчили ся за приступленьемъ до „Рады Руской“ — и мы почали вписувати ся въ члены того товариства, а щобы мати директиву въ нашихъ поступкахъ, мы выготовили народну програму, звязались держати еи свято и постановили заложити свѣй политичный органъ.

Тымъ часомъ рознесли ся слухи, що мы хочемо розбити „Раду Руску“. Святоюрцѣ занепокоились и я бѣгавъ вѣдъ

одного до другого, запевняючи всѣхъ, що намъ анѣ въ гадѣ такє непатріотичне дѣло, що мы постановили уникати всего, щó бы могло на загальныхъ зборахъ объявити наше роздвоенье. Я показувавъ навѣть списъ тыхъ осóбъ, котрыхъ мы хотѣли мати въ выдѣлѣ, и выказавъ, що мы хотѣли въ своєи партіи тóлько трехъ людей пересадити въ зарядъ товариства.

Не помогло. Противники нашѣ постановили выкинути зъ товариства всѣхъ вписавшихъ ся мужѣвъ народного сторонництва, а мы, довѣдавшись о тóмъ, вымогли на Лаврѣвскóмъ, що въ такóмъ случаю выступити зъ „Рады Рускои“, мотивуючи той крокъ неполитичнымъ и непатріотичнымъ поступованьемъ юрцѣвъ.

Признаю ся, що я не вѣривъ, щобы до того прийшло. Я кинувъ ся межи священство руске, що було зѣхалось на зборы, уговорювавъ, просивъ и перестерѣгавъ, щобы не давити згоды въ самóмъ зародѣ; а слова мои були горячі, були переконуючі.

Тямлю, якъ я въ свѣтлицяхъ „Бесѣды“ въ притомности многихъ а многихъ схопивъ одною рукою о. Бучацкого зъ Яргорова, а другою его сына и крикнувъ отвѣчаючи на инвективы о. Бучацкого :

„Вы працювали и страдали весь вѣкъ свóй для Руси и се сынъ вашъ посвячувавъ ся вже за-молоду для неи всею душею, всею силою своею. Вы патріотъ — и вóнъ патріотъ. Вы хочете блага рускóй народности и вóнъ, вашъ рóдный сынъ, хоче того самого. Однакъ вы кажете, що вы — Москаль, а вóнъ каже, що вóнъ — Русинъ. Батьку, рѣжь сына! — сыну, рѣжь батька! Иншой рады не знаю, коли не хочете згоды!“

Не помогло. Священики были добре обробленѣ и не пóйшли за своимъ чутьемъ, а пóйшли за злопамятною порадою юрцѣвъ.

„Рада Руска“ выкинула зъ своего лона заложителѣвъ своихъ, выкинула всѣхъ голоснѣйшихъ народовцѣвъ, окрómъ К. Сушкевича и Лаврѣвского, и напятнувала змаганя народного сторонництва пятномъ чорной зрады.

Щó она бóльше постановила и якъ выступивъ Лаврѣвскій а за нимъ и патріотъ безъ змавы К. Сушкевичъ, —

о тѣмъ не стану говорити. Скажу тѣлько те, що той крокъ „Рады Рускои“ довершивъ роздѣлу рускои суспѣльности и ослабивъ галицку Русь на 10 лѣтъ позбувши ся такого политичного ума, якъ Н. Вахнянинъ, такои интеллектуальной и ораторекои силы, якъ Андрѣй Сѣчинскій, такого характера, якъ Сушкевичъ, талантѣвъ якъ В. Барвѣнскій, В. Навроцкій и многихъ, многихъ способныхъ и горячо-патріотичныхъ людей.

О собѣ скажу, що мене той вердиктъ „Рады Рускои“ — по просту — празивъ, бо чо́го якъ чо́го, але того я нѣ якъ не надѣявъ ся дочекати, щобы мене, котрый тѣлько и тымъ грѣшивъ, що надто Русь любить, тая Русь выкинула за дверѣ.

Самолюбство мое було глубоко уражене; я ходивъ якъ туманъ и разъ-у-разъ зѣтхавъ, повторяючи слова одной поези батька моего:

„Бодай то руской думочки не знати,
Серця не чути, долю переспати!“

Однакъ я не пересыплявъ долѣ; я почавъ мѣркувати, що зъ того буде? Я боявъ ся зближающого ся упадку галицкои Руси. Мы були розстроєні.

Зганьбленіи передъ цѣлою Галичиною — за те, що любили народъ свѣй, осуженіи вѣдступниками за те, що плекали свою рѣдну мову, проклятїи зрадниками за те, що мы не хотѣли Русь нашу друляти суньголовъ до гробу, — намъ не лишало ся нѣчо́го иншого, якъ придержуватись Лаврѣвского, хотяй вѣнъ скомпромитовавъ насъ мотивами своего выступу зъ „Рускои Рады“. Вѣнъ бо не державъ ся того, що мы ему припоручили, а выкориставъ ситуацію для себе въ той способъ, що закинувъ Павликову и всему зборови „не-лояльнѣсть“, надѣючись, що черезъ те якъ правительство такъ и Польша будутъ его и партію его попирати.

Вѣнъ скомпромитовавъ насъ тенденціями голошеними въ заложеной часописи „Основа“, котрой редакторомъ поставивъ скомпромитованого Ксенофонта Климковича, а котра мала на зове́мъ иншихъ началахъ станути и розвивати ся. Вѣнъ вмовлявъ статьями той газеты въ Полякѣвъ и правительство, що народне сторонництво есть уклѣннымъ правительству и прїязнымъ Полякамъ, — а се зове́мъ не було правдою —

и довѣвъ въ кѣнци до того, що его все вѣдступили и якъ перше противъ „Руси“ Федора Заревича, такъ теперь противъ его „Основы“ прилюдный протестъ поставили.

Але-жь бувъ то и послѣдний часъ заявити ся противъ политики Лаврѣвскаго. Яко партія мы вже тѣлько ледви дыхали, — и я хотъ ишовъ зъ нею, але йшовъ такъ, якъ той жовнѣръ, котрый знае, що тамъ, де его ведутъ, головою положить. Я не мавъ надѣвъ на осущенъе моихъ идеалѣвъ, не мавъ надѣвъ на самостѣйне житъе мого народу. Передъ моими очима ставали все перепоны въ своѣй майже непоборимѣй силѣ, регочучись зъ нашего безсилъа. Не страхавъ мене, правда, деспотизмъ въ Россіи и его пригнетаюча интеллектуальна и матеріальна сила, не страхавъ мене и нерозумъ австрійскаго правительства, не боявъ ся я навѣтъ грѣзнои переваги сполученыхъ съ Жидами Ляхѣвъ — а боявъ ся я ѳдуру самыхъ Русинѣвъ. Боявъ ся тымъ бѣльше, що я той ѳдуръ знавъ, що нимъ бувъ такожь зачадженыи, що на него довго а довго хорувавъ и не мѣгъ цѣлыми роками опамятати ся и прийти до себе.

И я подѣбно дитинѣ, що въ темнѣй хатѣ зъ боязни спѣвае и проганъе страхъ своѣй голосомъ, — выпѣвувавъ: „Ще не вмерла Украина“, деклямувавъ Шевченка и вливавъ цѣлу свою душу въ его слова: „Въ своѣй хатѣ своя правда и сила и воля“, додаючи тымъ собѣ вѣдваги и электризуючи другихъ вѣрою, котрой не було въ моѣй груди.

Першу искру тои надѣвъ запаливъ въ моѣмъ сердцю Украинецъ Гладкій, мужъ свѣтлый и розважный, указуючи на Украину зъ миліонами народу чисто-рускаго, зъ си богатыми мѣстами и патріотичными дворянами.

Я слухавъ, слухавъ его розказѣвъ, а далѣй забравъ ся и поѣхавъ съ почтеннымъ купцемъ нашимъ Дыметомъ въ златоверхій Кіѣвъ.

Я замешкавъ въ Лаврѣ и сидѣвъ тамъ щось два мѣсяцѣ, рисуючи зъ старыхъ памятникѣвъ и малуючи для друкарнѣ печерскои Лавры образецъ „Воскресеніе“.

Вечерами я выѣзжавъ на мѣсто, заходявъ до дѣятелѣвъ украинскихъ и бувъ свѣдкомъ ихъ народныхъ праць.

Тихо, крадькома, ночею, неначе тѣ первіи христіане, що въ катакомбахъ збирали ся, сходились они на умовлене мѣсце.

И що-жъ, гадаете, що́ они тамъ робили? Конспирували? острили шаблѣ и кували списы? динамитовѣ бомбы приправляли и готовили повстанье?... Они редагували украинскій словарь и сживляли заморену душу музикою матерной мовы, съ котрою передъ божимъ свѣтомъ и людьми примушений були ховатись.

„Доборолась Украина до самого краю!“ Народъ, що колись повелѣвавъ всѣй Руси; народъ, що проливъ море крови за свою свободу; народъ, що родивъ Богданѣвъ и Дорошенкѣвъ, народъ, що родивъ Несторѣвъ и Тарасѣвъ, — той великій, красный, благородный и богатырскій народъ лежавъ — за двѣста лѣтъ збратаня въ Московю — „окованный, одуреный, кадилами обкуреный“, нѣ живъ нѣ мертвъ, и боявъ ся очи пѣднести, боявъ ся не то сказати, що вѣднъ живѣ.... боявъ ся слово речи въ своѣй рѣднѣй мовѣ!

По его церквахъ голосили ся проповѣди по московски; по его школахъ учено по московски; мѣщанъ и купцѣвъ его зводили на жебры московскій зайды, а сынѣвъ его, сынѣвъ розкидувано по всѣй Россіи, щобъ тѣлько не на рѣднѣй, не для рѣдной землѣ працювали!...

И то мали бути тѣ идеалы, те велике щастье, котре я и другій уготовляли своѣй ѣднѣй Галичинѣ? И то мала бути та свобода, котрой надѣялись Галичане? И за те мы мали терпѣти кривды вѣдъ Ляхѣвъ и вѣдъ нашего правительства? Розступись земле!

Однакъ гадавъ бы кто, що Украинцѣ сепаратисты и що за те ихъ ѣе московскій кнутъ.

Де тамъ! Они-жъ черезъ мене переказували, щобъ Галичане занехали нерозумной лайки на Россію. Они-жъ всѣ горѣли для славы и чести Россіи. Они-жъ були всѣ за едностею державною народѣвъ Россіи. Они тѣлько бажали свободы для своего рѣдного слова.... И якѣ-жъ они сепаратисты?

Однакъ „добросовѣстнѣ“ мои краяны денунціювали ихъ за такихъ, денунціювали ихъ за полонофилство и за соціализмъ — и правительство россійске здавило груди Украины, неначе тѣ Татары, що по битвѣ надъ Калкою усѣли ѣбдати на умирающѣмъ рускѣмъ святѣмъ князю, що не хотѣвъ пити кобылячого молока.

И они, и Украинцѣ не хотятъ того кобылячого нектару,
— они хотятъ своєї питомої стравы. И будуть єї мати!

Es schmiedet kein Hammer die Kette so fest,
Dass sie sich durch Kraft nicht zerreißen lässt;
Der Hammer schmiedet, die Kraft zerreisst, —
Doch die grösste Kraft ist des Menschen Geist.

Въ Кіѣвѣ пѣзнавъ я такожъ ученихъ, якъ Антоновича
и Житецкого, поета Старицкого, музику-композитора Лисенка,
и бувъ одного разу запрошений на вечерокъ єго превосходи-
тельствомъ Галаганомъ.

Галаганъ, нинѣ сенаторъ російській, єсть богатимъ
и щедримъ Украинцемъ, удержуючимъ своимъ коштомъ одну
гимназію. Вѣнъ довѣдавъ ся, що ось то въ Кіѣвѣ пробувавъ
такій а такій чоловѣчокъ зъ Галичины, и хотѣвъ спѣзнати
рѣжницю межи нимъ а живучими тамъ Галичанами.

И спѣзнавъ єи. Я зайшовъ къ нему. Галаганъ високій
хорошій мужчина съ правильными линиями лица, показавъ
ся менѣ дуже дистингованымъ и интеллигентнымъ. Вѣнъ при-
нявъ мене вѣчливо и розмовлявъ зѣ мною прекраснымъ ру-
ско-украинскимъ языкомъ.

Я заставъ тамъ Юзефовича и кѣлькохъ иншихъ знат-
ныхъ людей; були тамъ вже и мои крайны. Я говоривъ зъ
господаремъ по нашому, а зъ моими крайнами по московски.

Розговоръ пѣйшовъ про Галичину и мои крайны пони-
жали яко мога свою рѣдну землю, прозывали Сушкевича
и Партыцкого запроданцями лядкими — и заслугували за
те ласкавый усмѣхъ высокопоставленого перевертня Юзефо-
вича, свого протектора.

Я бувъ тронутый до живого тымъ, що они такъ гнѣздо
свое каляють, я ихъ ганьбивъ за те; однакъ я простивъ имъ
въ моѣмъ сердцю, озырнувши ся на те, зъ якої я школы
у Раѣвского выйшовъ и яке они вихованье получили дома.

Въ кіѣвскихъ Украинцяхъ добачивъ я бѣльше демокра-
тизму, чимъ націонализму, однакъ ихъ змаганье зблизитись
до народу и пѣднести той народъ къ собѣ, змаганье чисто
гуманитарне, правдиво христіянске, выдалось менѣ дуже
важнымъ и потрѣбнымъ для розвитку нашої народности.

Въ Кіѣвѣ указали менѣ и на людей, о котрыхъ истно-
ваню я доси знавъ дуже мало; указали менѣ соціялистѣвъ —

а найпочтеннѣйші люде вѣдывались о нихъ — особливо о однѣй женщинѣ — такъ, якъ вѣдываемось о первыхъ христіянахъ, якъ вѣдываемось о святыхъ.

Тѣ люде мене интересували и вѣдестрашували. Я чувъ про нихъ де що и менѣ здавалось, наче чую глухі гримоты якогось закованого пѣдъ землею титана. Я въ нихъ видѣвъ кровь, запеку чорну кровь, бухаючу зъ внутрѣшної тяжкой язвы російского организма и менѣ нагадались слова Хомякова:

„Въ судѣхъ черна́ неправдой чѣрной
И всякой мѣрзости палва́!
Скарей! амой себя вадою пакаянья,
Да громъ двойнаво наказанья
Не грянетъ надъ тваей главой!

Однакъ я не глядавъ зъ ними знакомства. Не було вже коли. Моя калитка выпорожнялась и я вѣдѣхавъ, хоть менѣ добрі черцѣ Николаѣвского монастыря предкладали мѣсце директора при своѣй „рисовальнѣй“ школѣ. Я полюбивъ ихъ, благородныхъ черцѣвъ Лавры, однакъ я не хотѣвъ покидати и такъ вже розбитихъ и здесяткованыхъ рядѣвъ галицко-русской интеллигенціи.

Емиграція моихъ краянъ въ Россію выдавалась менѣ по просту утечею зъ „заповѣданого поля“, а я хотѣвъ бути подѣбнымъ пчѣлѣдъ, котра зноситъ изъ вѣсѣхъ усюдѣвъ мѣдъ и вѣскъ до своего улія, хоть може и знае, що той улій — не еи улій, хоть може и догадусь, якъ приѣде господарь и забере ѣй велику часть еи пожитку.

Я выѣхавъ и не мѣгъ вздержатись вѣдъ того, щобъ не объявити мѣби погорды для деспотизму въ Россіи. Я брызнувъ гордостею въ очи урядникови полиціи, котрый менѣ (на мое жаданье) дававъ розписку за взятыхъ зъ мене 50 копѣекъ якоись пашпортной належности. Вѣнъ написавъ тамъ. „К. Н. Устіяновичу, австрійскому подданому“ — а я перервавъ ему съ буюто: „Вы ашибаетесь, у насъ нетъ подданныхъ... я гражданинъ!“

Я выѣхавъ, дослѣдивши, що Кіѣвъ тѣлько на око бѣльше москвощеный, чимъ Львѣвъ спольщенный. Я переконавъ ся, що хоть Украина спить, то спить она тѣлько неначе та добре зѣорана и озиминою засѣяна нива пѣдъ снѣгами марта, вы-

жидаючи первого житьєдайного поцѣлунку сонця близької весны.

Я выѣхавъ поцѣлувавши ся съ Чубинскимъ, попрощавъ его и княжій Кіѣвъ словами его псаломъ: „Ще не вмерла Украина!“ попрощавъ ся, чуючи, якъ въ моѣмъ серцю пускає надѣя свѣй третій листочокъ до животворячого сонця.

Роздавъ ся свистъ машины и поѣздъ рушивъ зъ мѣсяця. Холодный вѣтеръ замѣтавъ снѣгами, а на перонѣ стояла женщина, скромно убрана, проводячи окомъ когось зъ вѣдѣвжающихъ.

Була то та сама нигилистка, котру менѣ одного разу показали Украинцѣ. Сумне єи лице яснѣло несказанымъ супокоемъ и енергією, а зъ устъ єи пронесло ся слово: „эта не жертва, эта должность“.

Била неї станула убога, проводячи когось слезами и окривляючи лахманами дитину, що мала на рукахъ. Наразъ нигилистка споглянула на неї, зняла башликъ зъ головы и покрывши нимъ ридающе дитя, ѳтойшла сквапно, не оглядаючись.

Я дививъ ся зъ отвертого вѣкна вагоу на сю христіянску милостиню и черезъ Богъ знає яку асоціяцію гадохъ обѣзвало ся щось до мене: „А коли россійске правительство не позволить на розвѣй малорусчины, а коли оно убѣе благороднѣй змаганя Украинцѣвъ и не допуститъ до того, щобъ они зъ Москалями, якъ вольнѣй браты зъ вольными братами жили и пѣдносились — тѣ насъ пометять!“

Противъ мене сидѣвъ якійсь старѣй войсковѣй — не знаю якои ранги. И той бачивъ дѣло нигилистки и его взрушила милостиня и вѣнъ воркнувъ утираючи слѣзу: „Козырь девка, єй Богу, козырь девка!“ — и почавъ зо мною розмову. Вѣнъ розпытувавъ про Галичяну, про нашу народнѣсть, и коли я єму все розповѣвъ, що єго могло занимати, покивавъ головою и сказавъ:

„Да все эта прекрасна. Я жалею надъ судьбою вашей народности і будьте увѣрены, што мы Русскіє латовы признать украинскую народность і єя автанамическія аспираціи; аднакъ — скажіте, пажалуйста — чѣмъ аправдаєте вы ваше право къ жи́вни? Ведь здесь жи́вють только то, што неабхадіма нужнымъ не только себе, а также і всемъ дру́гимъ. Вы-жь ўмерлі отъ таво, што сталісь ізлішны. Неужелі эта

разумна воскресать мертвеца, катораво жынь не принеють нікаму пользы? Развѣжь вы думаете, што существованье вашей народности каму нібудь неабхадіма нужное?“

— „Якъ же нѣ? — вѣдповѣвъ я, — не будь нашої народности, не буде и федераціи Славянъ, а останеть тѣлько деспотизмъ огромного великоруского племени надъ вѣми другими, — не буде и свободы. а коли она и буде, то разомъ зъ нею повстануть и національнѣй пытаня. Наша жынь — запорука свободы и лучшей будучности, взаимной любви Славянъ!“

Мы довго ще говорили о тѣмъ предметѣ и честный образованный Москаль сказавъ до мене на прощаню: „Вы правы! і еслі вы тѣлька не будете ставать пративъ Россіи, то будьте увѣрены, што мы не будемъ препятствовать вашему делу“.

Чудо и диво. Москаль се говоривъ, Москаль, старый не малый чиновникъ державы; а Поляки, въ котрыхъ интересѣ лежать здвиги руской силы, не тѣлька що не узнають того, але вѣми силами старають ся пѣдклати нашу силу и не дати ѣй розвинути ся, не тямучѣй на те, що, коли удасть ся имъ придавити народнѣсть нашу въ Галичинѣ, то загине она и въ Украинѣ, — що тогды безповоротно припаде великорускому элементу 18 миліонѣвъ Русинѣвъ и лавина 60 миліонѣвъ Россѣвъ роздавить безошадно роздѣлену, безсилну жмѣнку Полякѣвъ.

Я призадумавъ ся и менѣ жалъ стало Полякѣвъ, що они неначе потопающѣй, котрый попавъ на другого тонучого, хапають ся насъ безъ памяти, хапають ся въ боязни смерти, и обнимаючи и обезвладняючи нашѣ рухи, — тягнуть насъ на дно вира, зъ котрого не буде ратунку. Однакъ я не тративъ ще и за нихъ надѣѣ. Я вѣривъ въ разумъ людскѣй, вѣривъ въ застанову и розмыслъ, и надѣявъ ся, що съ часомъ и Поляки прозрять и догадають ся, де ихъ интересъ и сила.

Въ такѣмъ настрою душѣ я приѣхавъ до Львова и говоривъ и дѣлавъ пѣсля тыхъ моихъ переконанъ и агитывавъ за згодою мѣжь сторонництвами рускихъ централистѣвъ а рускихъ федералистѣвъ, помимо перфидіи товариства „Руской Рады“.

Однакъ тѣлька разъ ще попрубувавъ я пактувати зъ мужами руско-централистичной партіи, разъ одинъ, коли Мар-

киль Желехѡвскій кинувъ мысль скликати „вѣче“ въ Галичи. Я зайшовши тогда зъ нимъ, чи съ Сушкевичемъ — не тямлю добре — мѣжь старшину „Руской Рады“, предложивъ плянь скликаня вѣча и просивъ, щобы въ тѡмъ вѣчу взяли участь оба сторонництва пѡдъ проводомъ членѡвъ „Руской Рады“. (Ходило о протестъ противъ польской резолюціи.)

— „А чому-жь вы тои манифестаціи не зарядите и не зробите самі?“ — спытавъ одинъ изъ нихъ.

— „Бо вы поставили насъ въ таке становище, що мало хто повѣритъ въ щирѡсть патріотизму нашего и дѣло готово не конче удатись“, — отвѣчаю.

— „Такъ! А патріотичнымъ выступомъ на вѣчу, хочете, пѡдъ нашою хоругвою доказати Русинамъ, що вы такі добрі патріоты, якъ и мы. Дякуемо. То естъ противъ нашего интересу, — тожь и не буде зъ того нѣчого...“

И дармо я представлявъ, що до такой манифестаціи и ихнїи и нашїи силы, коли роздѣленїи, не достаточнїи, дармо пореконувавъ я, що треба получитись, дармо выказувавъ важну цѣль и великїи користи зъ того вѣча, — тымъ людемъ не ходило, видко, о нѣякїи цѣли, не ходило о заинтересованье и поученье народа, а ходило имъ тѡлько о партїю и о власть, котрою они дорожили, изъ-за котрой они бояли ся припустити насъ до хоть-бы найменшого спѡвѣудѣлу въ народныхъ справахъ.

Що бѡльше, я прийшовъ до глубокого переконаня, що они не способнїи управляти рускимъ народомъ; що они не умѣють выплодити зъ него силъ и выкористати ихъ въ хосень его; що они — старый дулавый пень, крющїи при сердцю крыхту своєї пары, пень не пускающїи вѣтвѣ веленыхъ, пень, въ котрого холоднѡмъ и гнилѡмъ дуллѣ выводятъ ся ящерицѣ и змїѣ...

И мои гѡркїи жалѣ на нихъ малюе досадно пѣсня, котру находжу помѣжь записками того часу, де я передвїдуючи грѡзнїи часы звертаю ся до нихъ и кажу:

О Юрѣ, о Юрѣ!

Ты выжидаешъ чорный днины

И радуешъ ся, мовъ дитина,

Мадовоздаителямъ страшнымъ.

Не радуй ся!... на дню бо симъ
Вся власть твоя и блескъ пропаде
И ангелъ страшной заглады
Ударить въ твой „Народный Дѣмъ“!

О Юръ! о Юръ!

Твѣй плугъ, що ты державъ роками,
Той духъ злый вырве тобѣ въ рукъ
И сѣть розтягне, мовъ павукъ,
Надъ всѣми тыми головами,
Що ты на нихъ стоявъ вѣками,
И украде тобѣ ихъ всѣхъ!

О Юръ! о Юръ!

И верно те, що ты нѣкчемный
Для себе въ нашу землю клавъ,
Хоть и дозрѣе въ день той темный —
Не ты будешь его збиравъ!
И зъ голоду ты пухнуть будешь,
И будешь бити ся у груди
За путь неправды, що въ народѣ
По нѣй ходивъ ты, наче злодѣй!

О Юръ! о Юръ!

И дармо выдаси на судъ
Сынѣвъ свободы, — а твоѣй людъ,
Що загуде въ воскреснѣй звоны,
Дѣзнае ся, й рѣкъ не мине, —
Що вѣнъ звонивъ на похороны
Своѣй свободѣ и рѣднѣ,
Святее слово вгнавъ до гробу....
На довгѣи роки до гробу!

О Юръ! о Юръ!

И сѣ роки будутъ течѣ
Хоробовъ въ каятью й жалю
На себе, Бога й свѣтъ, а ты,
Ты, Юръ, и тѣ, що у краю
Верховодили нашѣй братѣ,

По за́куткахъ будуть ховатись —
Ажъ съ страшнымъ Галича проклятьемъ
Не ляжуть у могилу спати.

И вродить ся нове тогды,
Здорове, красне поколѣнье —
Пойде молитись на гробѣ
Своихъ пророковъ и насѣнье,
Що сѣяли передъ роками
На дармо по сухихъ земляхъ —
На ново кинуть въ скибу сю
Рабства слезою змочену...
И изойде насѣнье тое
И въ пышный колосъ зацвите,
И радуе ся нимъ весною
Все, що остало ся живе.
И плѣдъ дозрѣе золотый
На кормъ душѣ всего народа
И блысне знову день святой
Любы и долѣ и свободѣ!

Я подаю сю поезію не на те, щобы память нашихъ, зъ многихъ вглядѣвъ почтенныхъ отцѣвъ вѣдѣ св. Юра и партію русскихъ централистовъ подати на поругу. Я знаю, що якѣ они були — такѣ были, а нѣхто имъ патриотизму заперечити не може, — а подаю сю поезію тѣлько для того, щобъ наглядно показати, якѣ тогды духъ мене пронимавъ и якъ я дививъ ся на змаганя и дѣла нашихъ централистовъ.

О. Стефанъ Качала охолодивъ мене; вѣнъ наповнивъ сердце мое духомъ терпимости и выказавъ, що наша нужда не въ тѣмъ, що Юръ и рускѣ централисты сякѣ та такѣ, — бо правительство хоть-бы и найгѣрше, все таки лѣпше вѣдѣ нѣякого, — а нужда наша въ тѣмъ, що анѣ у Юра, анѣ у насъ нѣхто нѣкого не хоче узнати авторитетомъ.

Пѣвѣйше переконавъ мене Володиславъ Федоровичъ, що намъ Русинамъ хибуе тѣлько добраго политика, котрому бы все повинувались, а котрый оперувавъ бы партіями, разъ сею а разъ тою, якъ коли треба. Тогды показалось бы, що и централистичне руске сторонничество могло бы великѣ для народности и свободѣ полезити заслуги.

Коротко по сѣмъ выбравъ ся я зѣ Львова до Володимира Федоровича, переробляти „Ярополка“, до чого мене намовивъ покойный Володимиръ Дръ Ганкевичъ.

Однакъ закимъ то наступило, зайшла одна рѣчь, о котрой ту такожь згадати не пошкодить. Одного разу прибѣгае до мене знакомый питомецъ духовной семинарии и розповѣдае, що якійсь молодой Москаль снуе ся по ботаничнѣмъ саду и розговорюе съ питомцями, допытуючи ся, чи не знаютъ они способу, якъ бы якійсь важный письма перекрасти черезъ кордонъ въ Россію. Москаль — штука не певна — каже — та чи не поѣшовъ бы я довѣдатись вѣдъ него, що вѣнъ и за чимъ вѣнъ ту?

„Ну, про мене“ — кажу — „побачимо!“

И я зайшовъ въ ботаничный садъ и заставъ на лавцѣ молодого жовтогривого чоловѣка, що розмовляеъ живо зъ однимъ питомцемъ. Я приступивъ къ нему и заговоривъ его мовою. Мы познакомились и вѣнъ почавъ менѣ розповѣдати о замѣренныхъ революційныхъ здвигахъ въ своѣй вѣтчизнѣ. Я слухавъ его пыльно, выпытувавъ о цѣляхъ тыхъ тайныхъ здвиговъ. На те вѣнъ показавъ менѣ спорый жмутъ паперу, обнимающей програму тайного товариства, до которого належавъ, и прочитавъ менѣ децо зъ неи. Однакъ все то, що вѣнъ читавъ, выдалось менѣ такъ запутанымъ, такъ неяснымъ и вызыркувало на свѣтъ божій зъ такою, що такъ скажу, глубокою ямою, що я довго не мѣгъ доторопати: чого они властиво хотять и куды идуць?

Менѣ видѣло ся, що бачу передъ собою чоловѣка, котрый оббухавши ся всячины, утративъ и ту крыхѣтку розуму, що мавъ, а занедужавши вѣдъ того, маячить до мене зъ горячки. Однакъ слова его плыли зъ такъ глубокого переконанья, его очи горѣли такимъ огнемъ вѣры и такою спрагою помочи бѣднымъ и подоптанымъ — а хоть бы за те прийшло и наложити голову, — що вѣнъ упокоривъ бутну безпеку моеи вышности надъ нимъ и я почавъ застановлятись и розбирати его теоремы и доктрины.

Вѣнъ говоривъ о незавиненѣй нуждѣ бѣдного чоловѣка, говоривъ о вѣковѣчной несправедливости въ товариствѣ людскѣмъ, говоривъ о безмилосерднѣмъ, раздавляющѣмъ тиранствѣ капиталу и о новѣтнѣмъ узаконенѣмъ невольничтвѣ людей;

выказувавъ, якъ панує сила надъ правомъ, якъ нынѣ „homo homini lupus“ и запытавъ въ кѣнці: „Якъ вамъ не верне ся ротомъ той обѣдъ, що его споживаете, на самъ споминъ тыхъ миліонѣвъ бѣднѣхъ, що пѣдъ сю хвилию — коли вы розперѣзуете поясъ и собѣ прибагаете, — не мають може що и въ ротъ покласти и омлѣвають зъ голоду, вытягаючи даремно до працѣ высохлі и безсилні руки?“

Вѣнъ говоривъ неясно и сухо, заикувавъ ся, голосъ его бувъ подѣбный беканю козы, а лице его було мизерне и погане. Однако въ словахъ его було такъ много христіанскои любви, такъ много сокрушающей правды, що они неначе блискавицѣ прошибали мою душу, и я кинувъ крадькома зъ рота цигаро, що его куривъ, встыдаючись прибагѣвъ, що до нихъ бувъ привыкъ, а въ моѣмъ серцю обѣзвали ся давно колись учуті слова Прудона: „La propriété c' est le vol!“

— „Но якъ же зарадити лиху?“ — спытавъ я по неволи.

Вѣнъ почавъ говорити о комунизмѣ въ московскихъ селахъ, заговоривъ о Бакунинѣ и Огарѣвѣ и выслушавши мои сумнѣвы, додавъ, що ихъ дѣло — розвалити лихо; нехай будують тѣ, що прийдуть по нихъ.

Однакъ на споминъ тыхъ двохъ соціальныхъ революціонерѣвъ московскихъ ударили мои мысли въ иншіи бѣкъ и я его не слухавъ бѣльше.

Менѣ пришли на гадку Равскій и иншіи московскіи славянофилы, якъ они глумились надъ соціальною мизерією „гнилого Запада“ и якъ они (мужѣ правительства, противного всякой соціальной реформѣ) вабили нашій молодіи народолюбній серця теоріями Огарѣва, якъ указували на комунизмъ землѣ въ московскихъ селахъ и якъ величались гордо, що они все то зъ давнѣ-давна вже мають, за чимъ „гнилый Западъ“ глядає, неначе за утраченимъ раємъ.

Пригадавши собѣ Равского — пригадавъ я собѣ и мою Русь: побоявъ ся космополитизму соціалистѣвъ, бо космополитизмъ бувъ у мене гробомъ моеи народности; побоявъ ся и за Россію, вѣруючи, що поки Россіи — поти Славянъ, и не принявъ ся ширити тои теоріи въ Галичинѣ, не пѣднѣвъ ся и перекрасти письма за кордонъ. Того послѣднего я и не мѣгъ принятись, бо мы не мали и не маємо нѣякихъ тайныхъ зносинъ съ закордонскою братією.

Я ему сказавъ, що у насъ не ма ґрунту для соціальної революції, що у насъ конституція и що мы идучи явно, до-рогою права можемо здобувати поволи все, чого народъ нашъ самъ вѣдъ себе забажає. Однакъ накидувати ему щось такого, що вѣнъ криво зрозумѣти и черезъ те себе знищити може, — мы не хочемо.

Мимо то я не мѡгъ народови мому не забажати бѡльшой охоты до спѡлокъ, бо сильно розвитий (у насъ) индивидуализмъ роздробляє нашѣ сили и гне насъ пѡдъ ноги сполученымъ експлуаторамъ нашої землѣ. Для того зажадавъ я, повернувши до мого помешканя, вѣдъ Маріана Дылевского [злочастного шурина нынѣшного министра Земляковского], котрому я якійсь часъ дававъ у себе притулокъ, щобъ менѣ постаравъ ся о книги трактующѣ о соціології. Вѣнъ менѣ вычитавъ зъ якоисъ французской книжки, котрой назвы не тямлю: якъ то зъ первопочатку запанувавъ теократизмъ въ имени Бога; якъ по нѣмъ прийшовъ до власти автократизмъ въ имени короля; якъ французска революція повалила короля и запанувало мѣщанство въ имени капиталу и якъ теперъ бунтує ся станъ четвертый, робѡтничій, хочачи все обвалити и запанувати во имя працѣ. Однакъ я не богато лизнувъ зъ тыхъ книжокъ, и поѣхавъ зъ намовы Володимира Дра Ганкевича до Володислава Федоровича на село, де пробувавъ пѡвтора року майже безперерывно, то малюючи, то пишучи, то читаючи дѣла великихъ натуралистѡвъ и Бокля, котрого выслѣды (въ его „Исторіи цивилизаціи Англіи“) дуже важный впливъ мали на мене. Именно ударили мене три правды, до котрыхъ вѣнъ дѡйшовъ.

Перше, що характеръ и судьбу кожного народа выкохує пѡдсонье и земля, а кують обставины, що пѡдъ ними живе; друге, що церковъ служитъ тѡлько собѣ, а не народнымъ цѣлямъ; а третє, що реформа тогды тѡлько приймає ся въ народѣ, коли си потребу самъ народъ глѡбоко почує и си зажадав.

До того всего вынѣсь я зъ книгъ великихъ натуралистѡвъ и те переконанье, що такъ якъ съ цивилизацією людства змѣняєсь его пѡйма о Бозѣ, такъ и змѣняти ся зъ нею

повинна церковь; инакше пропаде, а на еи мѣсце вступить нова, вѣдповѣдаюча пѣймамъ людства того часу.

Сї тезы обговорювавъ я часто зъ Остапомъ Терлецкимъ (пѣзнѣйшимъ соціологомъ). Я учивъ ся реально дивитись на исторію и на свѣтъ божій, не мѣгъ однакъ погодити ся съ тымъ, щобы плюнути на весь князѣвскій періодъ нашихъ дѣй, що завинивъ пѣзнѣйшій нашъ упадокъ; не хотѣвъ нашу нынѣшну Русь вѣдорвати вѣдъ еи кореня и посадити на битѣмъ шляху, боячись, щобы не здохла пѣдъ ногами народѣвъ.

Що до церкви, то я видѣвъ добре зъ еи-жъ исторіи, якъ она ставала тогды тѣлько по сторонѣ покривдженого народа, коли се ишло поручъ зъ еи хѣсномъ; бо она була (у всѣхъ народѣвъ и всѣхъ вѣрѣ) цѣлею самѣй собѣ. — Однакъ менѣ здавало ся, що хоть церковь и есть цѣлею самѣй собѣ, — повинна также статись могучимъ средствомъ до блага народѣвъ.

Русины пѣзнали се инстинктивно. Они голосили все а все, що интересъ народный есть интересомъ церкви, а интересъ церкви есть интересомъ народнымъ, — тожь народнѣсть и церковь повиннї другъ друга вѣспирати. Але-жь цѣлею нашей церкви бувъ властиво католицизмъ и тая цѣль могла насъ такъ зѣабсорбувати, якъ Полякѣвъ. Католицизмъ есть идеєю космополитичною и мы Русины, служачи ему вѣрно, видѣли въ тѣй служѣбѣ упадокъ своєї народности; а щобъ до того не прийшло, треба намъ було выбороти якъ найширшу автономію руской церкви.

Прийшовши разъ до такихъ переконань, почавъ я пильнѣйше приглядатись нашѣй справѣ обрядовѣй и симпатизувати съ тымъ рухомъ.

Трета правда, що реформы, хоть бы и найкрасшї, не приймають ся въ народѣ, наколи ихъ накидае ся зъ горы, — правда, котру стверждае исторія на кождѣмъ своѣмъ листку, — напоила мене великою радостею и надѣєю.

Не спольщили насъ 500 лѣтъ Польщѣ, не змосковщили 200 лѣтъ Москвы, — даремнї и нынѣшнї змаганя нашихъ полономанѣвъ, марна робота нашихъ москвоманѣвъ, безъумнї надѣвъ ультрамонтанѣвъ! Народъ нашъ бувъ, есть и буде, свѣтска интеллигенція наша остане ся чисто-народною интеле-

лигенцією, а клиръ свѣтлый и либеральный, клиръ идучій поручь съ наукою, поступомъ и потребами народа останеть нашимъ, рускимъ клиромъ. Всѣ змаганя, всѣ „реформы“, всѣ „успѣхи“ ворогѣвъ будутъ тѣлько крыгою, що зъ верхи скувала рѣку, и пырнуть, якъ она, за першимъ проблескомъ весны, и пойдуть, пойдуть долѣ водою.

И те переконанье выперло зъ мого серця весь запеклый гнѣвъ до ворогѣвъ мого народа, гнѣвъ, котрый неразъ давнѣйше рвавъ ся зъ мене зикомъ: „крови менѣ, крови!“

Я чувъ, що мѣй народъ безпечень. Я бувъ споковень о его долю.

Но бѣльше ще, чимъ слова Бокля, утвердивъ мене въ тѣй безпецѣ одинъ Ирландецъ, съ котрымъ я зѣйшовъ ся случайно передъ образомъ Матейка на всесвѣтнѣй выставѣ у Вѣдни, куды я бувъ выѣхавъ зъ Вѣкна въ яри 1873 року.

Я стоявъ передъ малюнкомъ „Король Батура пѣдъ Псковомъ“, а стоявъ умученый и заголомшечный всѣми тыми чуждыми цивилизаціи, вынаходѣвъ и штуки, що ихъ бачивъ на выставѣ, и тяжка дума давила мою голову: „И ты бы може чимъ тутъ похваливъ ся, и не одинъ Русинъ по при тебе.. Та не ма у насъ проводу, не ма тои голсы зъ любовію до своего анѣ у Юра, анѣ въ Народнѣмъ Домѣ, анѣ въ Ставропигіи, котра бы вывела рускѣ таланты въ люде на славу и честь своего народу!.. Чи будемо мы коли свѣтити чимъ небудь мѣжь народами? Чи зможемо стати по-при нихъ?.. А мусимо, мусимо, — бо коли не зможемо, то хотъ бы мы и отрясли ся зъ Польщѣ и Москвы позбули ся, то попадемо въ рабство тяжше, гѣрше, — въ рабство индустрии и капиталу чужинцѣвъ....“

И коли се такъ думаю, наблизивъ ся дѣ минѣ чоловѣчокъ малый, коренастый, съ острыми, выдатными чертами а рудымъ волосемъ, и запытавъ ломаною нѣмеччиною, що представляе той малюнокъ, на котрого я дививъ ся. Я оповѣвъ ему и мѣжь нами завязавъ ся розговѣръ. Но якъ жежь мене здивувало, що вѣнъ, выдаючись за сына зеленого Ерина, вѣнъ, католикъ и обыватель Великой Британіи, почавъ хвалити и величати Москалѣвъ и росейске правительство.

Упало слово по словѣ и я довѣдавъ ся вѣдъ него, що вѣнъ и многі его краяны такъ великою палають ненавистею до

Англичанъ, що радї бы вѣйны ихъ зъ Россією и побѣды Москалѣвъ надъ Великою Британією. Вѣнъ розпытувавъ про Россію и про мою народнѣсть, а я поучивъ его, о скѣлько се було можна вчинити не многими словами, и уявнивъ ему нашу сумну долю.

— „И вы ще можете казати, що ваша доля сумна?“ заговоривъ вѣнъ хмурно по хвили. — „Не вартъ той народъ — выбачайте — жити, що має землю пѣдъ ногами, має свѣй кушникъ хлѣба и свою рѣдну мову въ ротѣ, свою вѣру и свою народну литературу, — а ще нарѣкає на долю и не вѣритъ въ свою будучнѣсть! Що бы вы почали, коли-бъ вамъ було такъ, якъ намъ? Англичане выдерли намъ землю, Англичане зробили насъ своїми паріясами, Англичане утяли намъ языкъ нашъ, взяли намъ мову, менѣ выдерли навѣтъ прѣзвище старинне и славне, — все взяли, все, а мы ще не падемо у вѣдчаянѣ, ще маємо надѣю, не хочемо и не будемо Англичанами! А коли вѣѣ нашї змаганя будуть даремнї, то — згадаєте мое слово — мы кинемо тѣй змїѣ, що насъ живцемъ пожирає, таку страву въ єи ненасытне черевище, що вѣдъ єи трѣсне!“

Свою гнѣвну рѣчь прорывавъ вѣнъ англійскими — менѣ не зрозумѣлыми — проклонами и фразами, — и така лютъ скакала зъ его очей, що менѣ и чудно и лячно було дивитись на него.

Я зробивъ кѣлька замѣтѣвъ и старавъ ся его успокоити, бо мы ишли Пратеромъ, а люде на насъ зырали ся, гадаючи, що мы сваримось; однакъ вѣнъ нетерпѣливо перервавъ мои выводы и сказавъ злобно и гѣрко усмѣхаючись: — „Вы того не розумѣете и будете ажъ тогды добрымъ патріотомъ, коли спѣзнаєте, що то значить — не мати землѣ, не мати мовы, а чути и знати, що єсть ся народомъ, народомъ кѣпанымъ, наче собака, ногою“.

По сихъ словахъ ѳтойшовъ Ирландецъ порѣвнавшись съ якимсь убого убраннымъ чоловѣкомъ, а я усѣвъ на лавцѣ и думавъ ще довго надъ его словами. И насъ пожерла Польша живцемъ наче змїя, и прийшли народы и убили єи палками. Но щожъ? мы живї, мы не умерлї... якїжъ мы нездарнї и нѣкчемнї, що житьемъ тымъ покидуємъ ся и наставляємъ голову другѣй страшнѣйшѣй пащѣцѣ!

Зъ Ирландцемъ я не стрѣчавъ ся бѣльше — вѣнъ видно самъ не бажавъ того — але его образъ такъ ясно стоить передо мною, що я каждой хвилѣ готовъ его вырисувати зъ памяти.

У Вѣдни запѣзнавъ я мѣжь иншими и зъ маркизомъ Бакемомъ, первымъ секретаремъ министра Штремавра, нынѣшнымъ намѣстникомъ Шлезка. Вѣнъ сприявъ Русинамъ и перестерѣгъ мене говорячи, що анѣ министерство, анѣ Нѣмцѣ нѣчого доброго для насъ учинити не можуть, поки мы не будемо тымъ, чимъ бути повиннѣ — Русинами. Вѣнъ переконавъ мене также о правдѣ слѣвъ пѣдмаршалка сойму Ю. Лаврѣвского, що корона и двѣръ усомнились о вѣрности Русинѣвъ и пѣдозрѣвають насъ о московско-православнѣй тенденціи.

Бувъ я такожъ и у Раевского. Я знавъ, що вѣнъ довѣдавъ о моѣмъ приѣздѣ, и не хотѣвъ, щобъ на мене жалувавъ ся за те, що я его не вѣдѣдавъ. Однакъ показало ся, що моя вѣвѣчливѣсть була зовсѣмъ не потрѣбна.

Раевскѣй принявъ мене на порозѣ и не хотѣвъ мене собѣ нагадати. Попросивши сѣдати, говоривъ холодно, урывисто, наче-бъ чого боявъ ся, и я по кѣлькохъ хвиляхъ вставъ и розпрощавъ ся зъ нимъ, мовъ зъ незнакомымъ....

Иванъ Головацкѣй, котрому я розповѣвъ про сю стрѣчу, засмѣявъ ся и спытавъ :

— А якъ же вы были одягненѣ?

— Якъ салоновый джигунъ.

— Коли-бъ не те, то я бы пѣдозрѣвавъ, що вѣнъ боявъ ся....

— Чого?

— Щобъ вы у него не просили грошей.

Я почувъ, якъ менѣ жаромъ обсыпало лице. Я завстыдавъ ся. Очевидно, ту много змѣнило ся.

Я пригадавъ собѣ первѣ хвилѣ мого знакомства зъ Раевскимъ; пригадавъ собѣ, якъ той чорнобай чарувавъ и паморочивъ нашѣ молодѣ души надѣями на востокъ, на востокъ, на землю обѣтовану; згадавъ, якъ вже тогда найкрасшѣй нашѣ силы уходили на службу въ Россію; числивъ, якъ много ихъ туды пѣйшло.... якъ много найдорожшой руской крови убуло Галичинѣ, — згадавъ все, що чувъ и бачивъ на земли тѣй обѣтованѣй, згадавъ и много иншого, чого менѣ тутъ писати не годить ся, и въ свѣдомости того, що Россія безпечно

и гадки не має про Галичину, — гнѣвъ, лютый гнѣвъ стинавъ менѣ зубы и піднимавъ мое волосєе.

— „И то має бути помѣчь богатого, могучого брата? то поцѣлунокъ утираючій слѣзы его вѣковѣчной нужды: забирати намъ всѣ тѣ силы, що мы ихъ кохали на оборону своєї народности, цѣдити зъ насъ каплю по каплю кровь — на радѣсть ворогамъ нашимъ?...

Не братъ — а ворогъ такъ робить; не братъ — а Юда такъ цѣлує.

Коли Хмельницкій здавъ ся на вашу опѣку, вы его землю, здобутою кровю, зъ Ляхомъ подѣлились; коли сонце волѣ въ Европѣ засіяло, вы гѣрше Ляхѣвъ насъ въ ярмо запрягли и вольную волю, окуплену моремъ крови и полону, вы на Украинѣ въ подданство змусили; а коли въ Варшавѣ Ляхи бунтувались, вы имъ Русь, Волинь и Подѣлье польщити вволили, — а теперъ насъ знову — по глупому Польщу давну роздѣливши — нѣбы жалуете и вабите къ собѣ мизернымъ грошемъ!

О! якъ бы вы насъ на правду любили и каялись зъ того, що давно зробили — вы бы институтѣи нашѣ обсыпали добромъ, щобъ стались крѣпостями народности нашої, вы бы простерли руку надъ нашимъ бѣднымъ народомъ, зъ подѣ котрого нѣгъ чортова сила землю краде й грабить — и мы и той народъ вдячній слѣзы ливѣ бы на васъ дивлячи ся неначе на Спаса.... А вы?... Купуете душѣ собѣ на послугу! Крадете сына нужденной вдовици и учите его плювати на матѣрь! Громъ и некло!“

Скоро по тѣмъ повернувъ я въ гостинный дѣмъ В. Федоровича въ Вѣднѣ. На Федоровича я не мѣгъ мати впливу. На те я мавъ за мало науки. „Ex omnibus aliquid, ex toto nihil“ квалификує добре на товариша, але не дає переваги. При тѣмъ я не бувъ нѣ славнымъ маляремъ, нѣ великимъ поетомъ, тожь и не диво, що менѣ тамъ рожѣ не стелили ся подѣ ноги. За те научивъ ся я много вѣдѣ Федоровича и вѣдѣ его товариства, — и мрѣѣ, котрѣ въ насъ запалаявъ Лавровскій, упадали. Вѣнъ казавъ намъ надѣятись на руску историчну шляхту. Я пѣзнавъ потому кѣлькохъ изъ шляхты и — не надѣявъ ся бѣльше. Такъ якъ Львѣвъ менѣ нагадувавъ все а все поговѣрку: „Jak świat światem, nie był Polak

Rusinowi bratem“, такъ по стрѣчи съ шляхтичами польскими менѣ звонили въ уха слова Сирокомлѣ :

„Bił chłorów pałka,

Poił gorzałka,

Miał arendarza — и т. д.,

а по при нихъ вѣдывала ся украинска пѣсня Кулѣша :

„Поки Рось зоветь ся Росью,

Днѣпро въ море леть ся —

Поти сердце украинське

Съ панськимъ не зживеть ся!“

Я ще переконавъ ся, що такъ звана демократія польска, особливо полу-панки и урядники суть далеко бѣльше фанатичными ненавистниками Руси, чимъ висока аристократія, котра неравъ выховуе свои дѣти въ пошанованю руского клира и въ терпимости для русчины, — коли противно, „тромтадрація“ польска — я не равъ чувъ се — научала дѣти ненавидѣти и гудити Русь до крайности. Не добромъ то ворожило на будуще и я бачивъ ясно, що якъ съ кимъ, то певно не съ „тромтадратами“ приjde намъ годити ся.

О Вол. Федоровичу не скажу богато. Вѣнъ бувъ тогды дуже молодой и мавъ великій наклѣнъ до автократизму. Вѣдъ того часу вѣнъ много змѣнивъ ся и научивъ ся много; выдававъ однакъ и тогды вже дуже способнымъ и ревнымъ патріотомъ, хотяй его тогдѣшний патріотизмъ бувъ може бѣльше негативнымъ, чимъ позитивнымъ. А все таки ставивъ вѣнъ гордый кличъ, горду заповѣдь для себе и для насъ : „Русь для Русинѣвъ“. Дай Богъ, щобы тая заповѣдь була ему провѣдною звѣздою! Дай Богъ, щобъ вѣнъ кохавъ еи въ своѣмъ горячѣмъ сердцю надъ всю суету мірску! Дай Богъ, щобъ вѣнъ — якъ она того хоче — посвятить ся безъ заднѣи гадки весь а весь рускѣй справѣ, а я перекопанный, що вѣнъ — при своихъ политичныхъ способностяхъ, при своѣй соціальной вырозумѣлости и при своихъ широкихъ и высокыхъ вѣдомостяхъ — мѣгъ-бы взяти навѣтъ провѣдъ Русинѣвъ галицкихъ и помогчи имъ облечисъ въ таку силу, о котрѣй на теперъ и не думаемо.

Зъ Вѣкна поѣхавъ я въ Сучаву, а зъ вѣдтамъ въ Румунію — и проживъ кѣлька мѣсяцѣвъ въ прекрасно положеныхъ и роскошныхъ Яссахъ. Яссы и Букарешть менѣ вы-

дали ся бѣльше знѣмченеными и бѣльше стогнучими пѣдъ кощавою лабою жидѣвъ, чимъ Львѣвъ.

Въ Яссахъ пѣзнавъ я зѣйшовшого на бѣду князя Кантакуцена, колишнѣго богатога претендента зъ россійской руки на престолъ Молдавы по Кузѣ. Послужилась нимъ Россія — не удалось — стративъ величезный свѣй маестокъ, дѣти его выховувались у тестя князя Горчакова, а вѣнъ самъ дыхавъ зъ милостинѣвъ своякѣвъ. *Der Mohr hat seine Schuldigkeit gethan...*

Ему завдячую богато вѣдомости о Молдавѣ и о деякихъ политическихъ дѣлахъ и взаєминахъ его краю зъ другими державами и о занятю Румуніи Австрією пѣдъ часъ кримской вѣйны.

Въ Яссахъ запѣзнавъсь я и зъ однимъ знаменитымъ мужемъ Молдавіи, съ п. Яковомъ Негруцїи, (нынѣ министеръ Румуніи) и бачивъ у него славного поэта Александри, аристократа розмовляющого по французски, а пишущого гарнїи румунскїи поезїи.

Яковъ Негруцїи познакомивъ мене съ словесностею своего народа и я переконавъсь зъ радостею, що мы Русины таки не слабшїи вѣдъ Румунѣвъ, такъ якъ не низшїи и вѣдъ многихъ другихъ народностей, а вѣдъ деякихъ въ Европѣ навѣтъ сильнѣйшїи... Я почувъ ростучу силу нашу, я затуживъ за рѣдною землею, зъ котрой вѣсточки не мавъ, — и я покинувъ веселу и богату Молдаву.

Згадаю ще тѣлько, що я въ Яссахъ познакомивъсь зъ латинскимъ кеєндвомъ Краснопольскимъ, ревнымъ а честнымъ Полякомъ. Вѣнъ ходивъ въ шизматицкѣй рясѣ, зъ довгою поважною бородою. Въ его костелѣ святкували ся свята пѣсля шизматицкого календаря и — о диво! — его нѣхто не пѣдозрѣвавъ о шизму и москву. Въ его костелѣ правилась часто и руска служба божа.

Тамъ познакомивъсь я также зъ Русинами. Они були выходцѣ зъ Галичины и Буковины, а прийшли сюда такъ само за хлѣбомъ, якъ тї нашїи выходцѣ, що пѣйшли въ Россію. Але яка рѣжниця, яка пропасть межї одними а другими! Молдавскїи Русины витали мене, якъ вытасмо найдорожше, що маємо. Ихъ очи зависли на моихъ устахъ, подающихъ вѣстку о рѣднѣй земли, неначе бѣ я голосивъ евангелїе, а слухи ихъ не пропускали нѣ одного слова

рѣдкои, вже майже позабутои мовы — и я, радуючись ихъ щиримъ душамъ, ихъ патріотизмови, кидавъ (вечеряючи мѣжь ними на Святий Вечѣрь) съ слезою въ очахъ „кутю“ по пѣдъ стелю, споминаючи Русь нашу святую....

А були то люде прості и бѣдні, зарѣбники, каменарѣ и ремѣсники, котрыхъ струженіи руки я стискавъ, котрыхъ мизерніи лица я цѣлувавъ. „Повернемо домѣвъ, повернемо!“ — говорили они жалѣбно, — „повернемо, лишъ дещо заробимо, повернемо голову покласти на рѣднѣи землі!...“ А нашій московскій выходцѣ повернуть? Якъ дѣти лишаютъ холодну спелѣлу хату и гробы вѣтця и матери свои — такъ и они покинули Русь свою. Покинули и не згадають про неи, не плачуть ви слѣзами, не радують ся ей радощами, — найшли чужу маму и встыдають ся свои, неначе той ледачій сынъ, що вийшовъ въ паны и рѣдного батька въ хату не пускав... Нѣ, они не повернуть въ хату нову, що мы будемо, — а коли-бъ и мали повернути, то певно хиба на те, щобъ ви зруйнувати власными руками святотатескими....

Въ Яссахъ спѣзнавъ я и многихъ Полякѣвъ. Мѣжь ними а Русинами найшовъ я также рѣжницю, а то таку, що коли Поляки нѣ зъ сего нѣ зъ того росли въ маетки, Русины при найщирѣйшѣи праці и при способностяхъ бѣдували. Полякъ всюды вкрутить ся, все зъумѣе выкористати. Ёго шѣстку приймутъ люде за гульдена, коли Русинъ не дѣстане за гульдена навѣтъ и шѣстки. Причина того лежить въ слабѣи егоизмѣ Русина. Вѣнъ не має тои гордості и меткости и тои безвзглядности, що Ляхъ, — хотъ має зъ природы бѣльше таланту ѣтъ Ляха, — и то наша найбѣльша народна хиба, причина нашего пониженя.... „Инакше-бъ намъ дѣти ховати, инакше научати! Любовь до всего, що свое, любовь до своего народа и до себе самого — то перва заповѣдь, котрой якъ не будемъ держатись — можемо загинути мимо вѣхъ талантѣвъ и всеи працѣ, що робимо,“ — погадавъ я собѣ тогдѣ, — „нынѣ бо на свѣтѣ або ты зъѣшь когось, або тебе зъѣдятъ, — а ягниця не поконае вовка.“

На Буковинѣ проживавъ я то въ Сучавѣ у вѣтця, то въ Радѣвцяхъ у брата, то въ Серетѣ у шурина, малюючи портреты и пишучи I-шій и II-гій томикъ моихъ поезій. На Буковинѣ менѣ сподобало ся дуже. Тогдѣ ще не занявъ ся

бувъ шовинизмъ румунскій и вся верхня суспѣльнѣсть, зложена зъ всякихъ народностей, жила въ згодѣ, терпячи себе посполу въ своихъ народныхъ идеалахъ и змаганяхъ. Навѣтъ все вѣроисповѣданя були переняті тою терпимостею и я неразъ бачивъ при однѣмъ столѣ руского уніятского попа съ попомъ православнымъ румунскимъ, зъ монофизитомъ вѣрменскимъ, съ пасторомъ кальвинскимъ, що бѣльше, съ кеѣндзомъ латинскимъ. Все они жили въ приязни и терпимости и видѣло ся, що надходить нова ера, ера правдивого святого християнizmu. Навѣтъ мѣжь Русинами и Поляками не чувъ я слова суперечки. Славянска федерація такъ и стояла передо мною и я неразъ мовлявъ: „Що бы то за рай бувъ, якъ бы чума забрала тыхъ кѣлька сотъ крикунѣвъ, що на Русинѣвъ горлають по Галичинѣ!“

Однакъ я видѣвъ добре, що тои згоды на Буковинѣ лишъ поти, поки одна зъ тыхъ народностей не возьме переваги надъ другими, и я укрѣпивъ ся въ переконаню, що зѣ шкодою державы и Славянства не буде добра, не буде згоды въ Галичинѣ, поки си не подѣлять на руску и польску, бо нынѣшна перевага Полякѣвъ естъ такъ велика, що они не чуютъ потребы годитись зъ обезсилеными Русинами; а черезъ те нашъ край и засудженный на народнѣ споры и на взаимну ненависть народности руской съ польскою суспѣльностею на Руси.

На Буковинѣ прийшовъ я такожь до того догаду, що лучше було Австрій кинути старыми традиціями о королевствахъ и князѣвствахъ объ землю, коли давала конституцію, а заложити новѣтну державу на новѣтнѣмъ ладѣ, роздѣляючи си на округи по народности безъ уваги на колишнѣ границы и передавненѣ права. А коли-бъ до того корона застерегла права народныхъ меншостей въ тыхъ народныхъ округахъ, не було-бъ и завистныхъ народныхъ спорѣвъ въ многоязыкѣй Австрій.

На Буковинѣ кидалось менѣ въ очи, якъ то лѣпше людемъ жити въ малѣй державѣ, чимъ у великѣй, въ котрѣй голова краю не може нѣколи такъ добре знати всехъ и о всехъ, якъ то дѣе ся въ маленькихъ земляхъ — и я не мѣгъ не пристати на догадъ вѣтця мого, що: поки зелѣзного канцлера, поти и нѣмецкой державы безъ малыхъ удѣльныхъ кня-

звѣствѣ. Пригадають собѣ колишній столицѣ давнѣйшій добробытъ и хто знае — поверне все идѣ минувшому.

Голосѣ изъ Галичины доходивъ насѣ рѣдко, а доходивъ тѣлько до Сучавы, и мы мало знали о тѣмъ, що дѣялось на нашѣй землѣ. Тяжло однакъ добре, якъ одного разу вывязалась була мѣжь нами въ Сучавѣ диспута изъ за пропаганды за отверезеньемъ народа, котра тогдѣ захвалювалась (и вѣтцемъ моимъ) въ „Словѣ“. Отець заявлявъ надѣю на успѣхъ той пропаганды лишъ на тогды, наколи позаводять ся „читальнѣ“ — чого, судячи по тогдѣшнѣй оспалости Русинѣвъ, не надѣявъ ся дожити. Мы були иншою гадки, мы надѣялись.

— „Дай Боже“ — сказавъ отець — „однакъ до того треба мати такихъ народолюбѣвъ мѣжь понами, якихъ буває дуже мало. Треба и смѣлѣйшихъ свѣтскихъ, чимъ вы єсте. Треба правдивыхъ отцѣвъ народа, треба неложныхъ демократѣвъ, а такихъ нема, — бо мы виховані по шляхотски. Скажѣть менѣ: чи найдете такихъ священникѣвъ, що волять при своѣмъ столѣ посадити честного господаря, анѣжь першого-лѣвшого діурниста або окомона? Чи богато мѣжь вами свѣтскими такихъ, що не засоромять ся поцѣлувати добрячого селянина, хоть кождый зъ васъ не бачить въ тѣмъ зла — поцѣлувати хлопку дѣвку?“

Отець переставъ, а велика правда и гѣрка иронія его слѣвъ сѣдала на нашѣй очи и гнула ихъ въ долину.

— „Интересъ церкви, интересъ народный, ба навѣтъ интересъ своѣй власный“ — говоривъ отець дальше — „приказують священникови пильнувати школы, бо школа виховує молоде поколѣнне, его будучу паству. А богато вы маєте такихъ, що не вважають на нѣякі обиды и учать въ школѣ?... Интересъ церкви, интересъ народный, ба навѣтъ интересъ власный приказують занехати шумныхъ весѣлъ и празникѣвъ, щобъ и хлопъ, котрый дивить ся на попа, якъ на свѣчку — занехавъ ихъ такъ само и не выводивъ жидови остатной коровы зъ стайнѣ за угощенье гостей своихъ. А чи богато такихъ, що толкуючи слова Христа: „Марто, Марто, печеши ся и молвиши о мнозѣ, едино же есть на потребѣ!“ — жиють такъ скромно, якъ Богъ приказавъ и не дають поганого прикладу картами и бенкетами? Чи богато такихъ, що старають ся пѣднести селянина къ собѣ и признають его за брата,

якъ того Христось хоче? Чи много такихъ, що завдадуть собѣ того мозольного труду вчащати до читальнѣ и толкувати и научати еи членѣвъ съ хѣсномъ для церкви, народности и для себе? Интересъ церкви, интересъ народный и власный хосенъ каже намъ держати честь духовенства високо, каже намъ выкидати зъ межи себе священникѣвъ негѣдныхъ, каляючихъ свѣой станъ и деморализуючихъ поганымъ прикладомъ людѣ. Въ кождѣмъ деканатѣ знайдете такого; а про те нѣхто на него не пѣднесе голосу и вѣѣ пристають зъ нимъ и подають ему руку, зъ чого користають вороги нашѣ — и такъ спадає ганьба поодинокихъ на весь клиръ и ширить сумнѣвы вѣры въ народѣ и пониженъе руского духовенства...”

— „Добродушнѣсть, мягкосерднѣсть нашего клира не позволяє здоптати виновникѣвъ“, — сказавъ одинъ зъ насъ.

„Такъ. Але та мягкосерднѣсть буде причиною упадку церкви и вѣры и поки нашъ клиръ не буде поступати по словамъ Христа: „аще тя соблазняетъ рука, урѣжь еи, а око, выколи его“, — не вѣрю въ таку повагу духовенства, якои намъ треба для пѣднесеня вѣры и народности нашої.“

Я чувъ глубоко правду тыхъ слѣвъ. Я знавъ попѣвъ, що выдавались за найкрасшихъ народолобѣвцѣвъ, а вытуманили лихвою сотнѣ моргѣвъ землѣ у своєї-жъ паствы. Я знавъ такихъ, котрыхъ дѣти босѣ ходили, а они програвали сотки въ карты або пропивали добро свое и жѣнки. Я знавъ такихъ, котрыхъ безъ ваги задавивъ быхъ власными руками.... Однакъ то були одиницѣ, а проче духовенство я знавъ за честне и народолобиве, хоть оспале, несмѣле и непорадне. Менѣ прийшли на гадку и тѣ ревнѣ слуги церкви и народа, котрыхъ смѣло можна бы поставити поручь самыхъ апостолѣвъ Христа и я обѣзвавъ ся: „Суть такѣ пѣдлѣ, суть; але ихъ мало, дуже мало. Все проче, то свѣтле и красне, а мѣжь тыми свѣтлыми и красными суть и правдивѣ звѣзды народа и мы поименуємо чорныхъ и выкленемо ихъ въ часописяхъ нашихъ, вышолемо кукѣль зъ пшеницѣ...“

— „Не важте ся!“ — перестерѣгавъ отецъ. — „Не забувайте, що мы клиръ, що мы каста, и що нашимъ первороднымъ грѣхомъ єсть кастовѣсть и непогрѣшнѣсть, дарма, що мы не латинскѣ а рускѣ попы. Попробуйте и на найгѣршого зъ насъ указати палцемъ, — а повстане проти васъ вся

каста и горе народности вѣдъ того роздѣлу! А вplyвайте вы на добрыхъ, котрыхъ вѣтъ огромна бѣльшѣсть, вplyвайте на тыхъ безпорочныхъ апостолѣвъ вѣры и свѣбоды, на тыхъ мученикѣвъ за народнѣсть, котрыхъ, слава Богу, не мало: нехай они постараютъ ся о те, щобы клиръ выкинувъ зъ мѣжь себе безъ милосердїя всѣхъ недостойныхъ имени руского клиру...“

Въ тѣмъ дусѣ старавъ ся я вplyвати на знакомыхъ свѣященикѣвъ, пробуваючи то въ Стрыйскихъ горахъ, то на Подѣлю, то въ Коломыи, то знову въ горахъ. Однакъ мои слова не находили вѣдгомону, такъ якъ и не загрѣвали нѣкого до энтузіязму за идею самостѣйности нашей народности, — хоть я и не найшовъ клира перенятымъ идеєю панрусизму. Причины неудачи бѣли многї. Я чувъ те глѣбоко, якъ то и я колись бѣувъ панроссомъ. Мои слова тратили силу перекону и я здержувавъ ся тамъ, де було бухнути гнѣвомъ, а горячивъ ся тогды, коли не було и найменшой причины. Моє молодковате лице, моя наивнѣсть и недостача глѣбшихъ вѣдомостей будили недовѣрчивѣсть въ слухачахъ. Они гладили мене по лицу, якъ добру дитину, и безпечнї свои вышности надо мнѣю, надъ непрактичнымъ поетомъ — котрого поезїй нѣхто не читає — усмѣхались добродушно до моихъ выкладѣвъ и пересторогъ. А перестороги не бѣли безъ раціи. Я бачивъ тихо а безпечно грядучу полонизацію и указувавъ на еи причину въ тѣмъ, що нашї рускї централисты кинули клятву на словеснї змаганя партїи русскихъ федералистѣвъ, черезъ що я рѣдко де по домахъ русскихъ находивъ рускї книжки. Полонизаційна система шкѣлъ, ставляюча греблю вplyвови нѣмецкой мовы, чинила злишними книжки нѣмецкї, а польска словеснѣсть старалась заступити ихъ своими издавництвами. Молодѣжь руска кидалась на кормъ душевнїй подаванїй въ мовѣ польскѣй, дѣвчата починали вже навѣтъ и говорити мѣжь собою по польски, — а все то для чого? Для того, що руска словеснѣсть бѣла анатемизована зъ горы, а московскихъ або на-пѣвъ московскихъ книгъ було дуже мало, а и то, що знаходилось подекуды, не було интересне и любе, а ялове и для молодѣжи, особливо для дѣвчатъ, тяжко зрозумѣле. Такъ централистична партїя, намѣ-

ряючи убити украинчину въ користь російщины, передавала нашу суспѣльнѣсть колонизаціи.

Мене неразъ гнѣвало, що мене нѣхто не слушае, а коли слушае, то хіба тѣлько для того, що я сынъ Николая зъ Николаева. Однакъ по довшому розмыслѣ я не мѣгъ за те винити нѣкого. Прецѣ-жь одинъ зъ найстаршихъ вѣрархѣвъ нашихъ, чоловѣкъ высоко-образованный, котрый мене зъ дитины знавѣ и любивѣ, вѣдповѣвъ було на пытанье, чи и Устяновича не завѣзвати бы на нараду львѣвскихъ Русинѣвъ, що скликувавѣ митрополитѣ Іосифѣ Сембратовичѣ: „Не треба, тажѣ то чоловѣкъ безѣ становища...“

Недостача того становища и часто прикре матеріальне положенье уймали моимъ словамъ на повазѣ. Моя гордѣсть крышилась чимъ разѣ бѣльше и я перестававѣ спорити, починаючи приходити до переконаня, що я порожный и щербатый збанѣ, въ котрого вправдѣ богато увѣйшло — и вытекло воды, а лишивѣ ся тѣлько намулѣ и пѣсокѣ.

Въ тыхъ часахъ приготовивѣ я до друку III-ій томикѣ своихъ поезій и написавѣ въ передмовѣ слова: „Подаю вамѣ, краяны, мизерный хлѣбѣ, вѣвсяный хлѣбѣ, але за то свѣй, непозиченый, некраденый“ — а тяжкѣ сумнѣвы непокоили мою душу: — Що жѣ зъ того, що мы пишемо и пишемо, коли нѣхто того не хоче, нѣхто не читае!

Такѣ и многѣ иншы причины, котры дотыкали моеи власной особы, робили мене чимъ разѣ бѣльше апатичнымъ до всего.

Але російско-турецка вѣйна вырвала мене зъ тои апатїи. Въ менѣ обѣзвавѣ ся духѣ Славянина и не зважаючи на те, якѣ Россїя у себе дома господаруе, не зважаючи на слова Драгоманова, котрый писавѣ, що „до чистого дѣла и рукѣ треба чистыхъ“, — я тѣшивѣ ся мовѣ дитина сходячѣй свободѣ Болгарѣ и славословивѣ побѣдоносну Москву.

Однакъ не довго бувѣ я веселый. Менѣ пожалували ся рускѣ малярѣ, що окрасу церкви св. Юра не поручено рускимъ силамъ, а вѣддано емигрантови польскому, котрый кулисы малювавѣ въ Скарбка театрѣ, а ловивѣ нашихъ крылошанѣ на брехню, що въ Петербурзѣ малювавѣ великѣй, славный Исаакїевскїй соборѣ.

На сю вѣстку пригадавѣ я собѣ слова Литвиновича,

сказані на першихъ засѣданяхъ руского клубу, коли декотрі депутовані радили, кѣлько то намъ треба учитись, щобъ выврѣвнати Полякамъ въ соймѣ: „Wir brauchen nichts zu lernen und nichts zu thun. Die Regierung wird uns Alles geben, denn man braucht uns auch!“

По що старатись? по що любити и вепирати своє? по що образувати сили народа? Wir brauchen nichts... а впрочѣмъ чи котрый Русинъ годенъ що порядно и добре зробити?... Єсть вправдѣ кѣлькохъ артистѣвъ рускихъ... але св. Юрѣ потребує силъ лучшихъ и.... нанявъ за 22.000 мазайла кулись. А за єго прикладомъ пѣйшла новѣйшими часами и капитула перемыска, вѣддаючи окрасу церкви въ руки якогось незвѣстнаго кракѣвекого маляря, бо, якъ крыл. Шашкевич высказавъ ся, рускій малярѣ нѣчого не умѣють....

Лихо зъ нами! Нема въ насъ вѣры въ своє, нема въ насъ пошанованя свого, нема въ насъ навѣтъ того, що вовчиця має — нема любви до своего! И поки не будемо мати все своє обнимающаго, все своє любящаго, все розвивающаго народнаго заряду, — поти даремнї нашї труды.... упадемо!

Въ тыхъ часахъ якось прийшла и вѣсть о увязненю рускихъ молодыхъ людей, котрыхъ обжаловано о соціализмѣ. Я читавъ про нихъ въ газетахъ и мене заболѣло то, що польскї часописи благороднѣйше о тыхъ молодыхъ идеологахъ оббѣзвались, чимъ „Слово“. Мене вкололо, що оно кинуло на нихъ каменемъ, безъ ваги на те, що се молодї, горячї народлюбѣ, котрї дались увлечи своему серцю и попали на хибну дорогу. „Слово“ денунціювало просто цѣлу руску федералистичну партїю о соціалистичнї и анархичнї тенденци. Встыдѣ, ганьба, паскуда!

Чого „Слово“ страшить и денунціює? Тажъ соціална квестїя — стара якъ свѣтъ. Чимъ же бувъ крикъ о *rapet et circenses*? Чимъ були змаганя благородныхъ Гракхѣвъ? Христїане первї были комунистами, а Спарта майже комунистичною державою. Нѣ, спрага загойти раны, що ихъ бѣ товариство людеке, спрага улєкшити нужду бѣдному, спрага зломити ярмо соціалнои неволѣ — не єсть грѣхомъ, а честнотою. Тѣлько дороги можуть бути блуднї — и за те, що молодї люде попали може на блудну стежку, за те ихъ „Слово“

анатемизув и мече болотомъ на всѣхъ народовцѣвъ... Страхъ, до якої паскуды може довести партійный фанатизмъ!

Я знавъ, що соціяльнымъ питаньемъ займавъ ся нашъ министеръ Шефле; знавъ, що Бисмаркъ самъ інформувавъ ся въ той справѣ у соціялиста Ляссала, — и мене розцѣкавила рѣчь. Я мавъ часъ, попавъ и на деякї національно-економичнї книжки и почавъ застановлятися надъ тою квестією, бо она и насъ не въ однѣмъ дотыкала, а мы ще й доси не виробили собѣ ясного понятя о нашѣмъ економичнѣмъ положеню и не маємо нѣякои економичной програмы.

Однакъ не довго я займавъ ся тыми гадками и праця о хлѣбъ насущный абсорбувала мене довшїй часъ, ажъ съ кѣнцемъ 1881 року покликали мене товаришѣ мои до Львова заложити сатиричну часопись „Зеркало“.

Я забувъ, згадати на своѣмъ мѣсци, що я вѣздивъ трома опадами на Угорщину и що познакомивъ ся тамъ зъ декотрыми впливовыми Русинами, мѣжъ иншими съ п. Годинкою и о. Мустиновичемъ.

Всѣ они були повнї хвалы для А. И. Добрянского. Але-жь и не диво. А. И. Добрянскїй бувъ головою, бувъ — що такъ скажу — судьбою угорской Руси.

Его знаменитый организаторскїй талантъ, его чародѣйнї руки зълектризували заумерлу Русь и пѣдвели еи до житя. Вѣнъ сотворивъ и зъорганизувавъ руску свѣтску интеллигентну суспѣльнѣсть на Угорщинѣ и убравъ цѣлу Мараморошь въ одѣжъ руску. За часѣвъ того великого чернобая були всѣ уряды и вся верхнина суспѣльности рускою, а письмо и бесѣда руска звершили въ одинъ метъ мадярщину.

Однакъ — жалъ сказати — все було штучне и провоковане правительствомъ; для того и стало доти, доки стояло те правительство. Мараморошка Русь не жила своимъ житьемъ, а чужимъ, не будувала на своѣмъ народѣ и на его мовѣ свою народнѣсть и долю свою, а на чужинѣ. — Еи очи задивлювались въ далечъ, а еи сердце мостило мосты черезъ горы и землѣ до сподѣваного Вѣфлѣсма. Она жила неначе той аскетъ, що замѣсть працювати въ поли на „насущный“, все моливъ и моливъ ся до св. Николы, угомоняючи голоднї и босї дѣти словами:

„Цытьте, дѣточки, цытьте! Наша земля родить

тѣлько въвсяный хлѣбець; пѣдождѣть хвильку, а прииде св. Никола и принесе намъ колачь!“

А св. Никола не приходивъ; явивсь тѣлько ворогъ и выдруливъ старого зъ хаты и запрягъ дѣти у ярмо неволѣ.

Прогнано А. И. Добрянского, прогнано урядникѣвъ русскихъ, переполохано духовенство, настали часы мадарской тираніи и не було кому боронити. Верхнина руска, що неначе якій завоеватель держала вправдѣ якійсь часъ Русь зъ верху, не могла пустити въ народъ корѣня; тожь зъ еи упадкомъ упала и народнѣсть угорско-руска, а упала для того, що не була свойска народна, не выйшла зъ сердца, тѣлько зъ розуму, — була выдуманна, выпещена, неначе яка завѣконна цвѣтка чужого пѣдсона и якъ она, мушля — пересаждена на поле — вянути пѣдъ буйными вѣтрами и згинуты вѣдъ голоду.

И для того, що Русь угорска не була народна и не походила зъ сердца, не дала она своему народови нѣ однѣсѣнького поета и не заспѣвала нѣ однѣсѣвской такой пѣсни, що почата въ сердцю проникала бы и загрѣвала бы кожде сердце и живила тамъ огонь народной любви. А той народъ такъ прекрасный, такъ здоровый и смѣлый, що на нѣмъ найкрасшій надѣвъ можна-бѣ будувати!

— „Цытьте, дѣточки, цытьте! Покиньте въвсяникъ! Святой Никола принесе колачь!“

Св. Николы „дасть-Бѣгъ“, а фети хоче ся и Мараморошска Русь мѣе голодомъ, упадае вѣрою и не маючи нѣ одного образу, до котрого могла бы молити ся, гне невѣльничо шию у финске ярмо, реве весело: Eljen Kosuth! Eljen Magyarozag! — и цѣлюючи руку, що еи бѣе, забувае на Русь, на славянство и завмирае на ново.

И заузре — и буде поти спати, ажъ еи збудить такій голосъ, котрый потрафитъ заговорити до еи сердца. На нынѣшний крикъ, на нынѣшний плачь: „Насъ давятъ, насъ мучать, — ратуйте, хто въ Бога вѣрить!“ — она не повстане.

Той крикъ вѣдчаяня и тревоги, той станъ безнадѣйности чувавъ я дуже часто и въ Галичинѣ. Выдавали его наилучшій патріоты нашій и млоили нимъ вѣдвашне сердце руске. „Не наша сила, не наша сила!“ — гомонѣло и гомонить ще доси по вѣсѣй Галичинѣ и вялить руки нашій. И той

крикъ есть такъ великимъ головництвомъ, есть такъ великою зрадою, мовь крикъ воина середь борбы на заповданому поли: „Не наша сила, спасай мо ся!“ Той крикъ есть головною причиною нашихъ неудачъ, нашей поневѣрки и глуму у вороговъ нашихъ, той кличь ломить нашу вѣру въ себе, заливае кровію нашій надѣѣ и кидае насъ здеморализованныхъ, знеохоченыхъ и тревоженныхъ подъ ноги тымъ, що вѣрюють въ себе и въ свою будущность. А деморализация и трусливость не варті лучшей долѣ. Ихъ поконати — погадавъ я собѣ — зможе тѣлько терроръ — и съ тою гадкою приѣхавъ я до Львова и выявивъ мои переконаня передъ приятелями.

Но якъ же я здивувавъ ся, коли они мене по просту высмѣяли, говорячи: „А тобѣ що такого?... чи тамъ свѣтъ дошками забитый, зъ вѣдки ты приѣдешь?... Тажъ ты зовѣмъ не знаєшь, що за тыхъ девять лѣтъ, якъ тебе тутъ не було, зробило ся!“

И справдѣ, ті куты, де я пробувавъ, були истинно мовь-бы закляті. Я ледви знавъ, що выдае ся якась „Дѣло“ и якась „Батьковщина“ та „Зоря“ и „Шкѣльна Часопись“ и инші издавництва. Я бувъ неначе той воинъ, що то ту, то тамъ стоить подъ часъ битвы; стоить виравдѣ бодро и смѣло, однакъ видячи тѣлько вороговъ и чуючи свистъ ихъ куль коло уха, не може знати, якъ иде битва — и зъ своего вузенького мѣся критикуе дѣланя головної кватиры. Я мавъ вѣру и надѣю въ побѣду нашей доброй справы але я не мавъ евиденціи, якъ она стоить и коли звершенить перепоны.

И се у Львовѣ, неначе въ головной кватирѣ, переконавъ ся я, що наша справа на цѣлой линіи поступила быстро на передъ. Поступила она на легальной дорозѣ, поступила не безплодными демонстраціями, не самымъ ворогованьемъ противъ Ляхѣвъ або правительства, а поступила супокійною а вытревалою працею людей таланту и пожертвованя. Стараньемъ нашихъ людей прийшли мы вже до того, що майже всю науку свѣта можемо доставати въ языцѣ рѣднѣмъ. Подъховались нові литературні таланты, появились повѣсти, якихъ у насъ ще не бывало („Воа Constrictor“ Ив. Франка), зросла драматична словесность, збогатѣла наша музыка, словарь Евгенія Желеховского выказуе богатство на-

шой мовы. Народна нива, засіяна добрымъ зерномъ, выдає що-разъ бѣльше читалень, громадскихъ сесійовъ збѣжа и касъ позичковихъ. Повстають такі товариства, якъ „Народна Торговля“, „руске товариство Педагогичне“, товариство русскихъ ремѣсниківъ „Зоря“. Геніяльне перо пок. Володимира Барвѣньского здобуло руской печати почестъ навѣтъ у ворогѣвъ ви а чиста и свята идея нашої самостѣйности народнои обнимає що-разъ ширшій круги. Здвигненье дѣвочого пансіону руского у Львовѣ свѣдчить о незрѣваномъ патріотизмѣ и жертволюбности Русинѣвъ... Я переконавъ ся, що єсть намъ чимъ похвалитись, єсть кимъ повеличатись, єсть кого и ушанувати... Почавши вѣдъ трудѣвъ Омеляна Огоновского и Исидора Шараневича, а скѣнчивши на муравлинѣй праці найменшого зъ дневникарѣвъ и жертводаѣвъ, — кождый Русинъ робить свою повиннѣсть, а все то все складаєсь на незрушимій пѣдвалины нашої будучои долѣ...

Дуже дає ся почувати недостача русскихъ книжокъ белетристичныхъ по русскихъ домахъ — хотъ ихъ такъ много друкуєсь у Львовѣ; поки тая недостача не vyrѣвнаєсь, — не буде безпеки вѣдъ колонизованя и єзуиченя галицкой Руси, бо и сильный духъ упадає безъ душевной стравы такъ само, якъ тѣло безъ тѣлесного корму.

Натомѣсть бачимо нынѣ поступъ на поли нашихъ партійныхъ взаєминъ. Спѣльній комитеты выказали, що мы не въ одной справѣ можемо и повинній подати собѣ руки, а обставины политичній приказують намъ залишити споры о те, що зъ насъ буде [споры подѣбній до спорѣвъ церкви о „гомозіосѣ“ а „гомозіосѣ“ и о те, чи духъ св. „вѣдъ отця“ чи „вѣдъ отця и сына“ походить] — а заняти ся щиро и згѣдно справами нынѣшной doby. Рѣчь ясна, що якихъ переконанъ и єсть Петрушевичъ, а всѣ его працѣ не припадають нѣкому иншому въ хосєнь, якъ тѣлько воскресшой и розвивающѣй ся народности нашѣй. То само скажу о Наумовичу, то само о товариствѣ имени Качковского, то само о всѣхъ иншихъ. Кожда ихъ праця — коли лишь реальна — причиняєсь до розбудженя нашего народу, до скрѣпленя патріотизму и веде до самопѣзнаня, до пѣзнаня своєи стѣйности и силы — хотъ бы они и чого иншого зъ тыхъ працѣ сподѣвали ся.

Такъ само дѣє ся и зъ роботою колонизаційного Поля-

кѡвъ. Навѣтъ ниці пашквильянты причинили ся и причиняють ся бѡльше до розбудженя руского духа мѣжь Русинами, чимъ до наверненя ихъ въ ренегатство. Якъ кожда рослина ссе зъ землѣ лишъ тѣ соки, котрѣ ѣй потрѣбнѣ, такъ само и Русинъ зъ найпротивнѣйшой его народности книжки затымь тѡлько то, що его душу руску крѣпить и ховає. Даремнѣ *ludowe wydawnictwa!* даремнѣ *kółka rolnicze!* даремна взуитека пропаганда! Одиницѣ, десятки може упадуть вѡдъ той дурнѣйки, — але упадуть тѡлько на примѣръ для живыхъ и здоровыхъ миліонѡвъ....

Все то я скоро повявъ у Львовѣ и мои взаемины съ Поляками стали менше наремнѣ. Я успокоивъ ся цѣлкомъ о народнѡсть нашу и безнаремно дививъ ся на ихъ змаганя.

Я почавъ порѡвнувати нашѣ часы съ часами вѡйнѣ и бунтѡвъ козацкихъ и отъ якѣй бѣлянсь уявивъ ся менѣ:

За Хмѣльницкого сказавъ Оссолинскѣй до Козакѡвъ: „Маєте шаблѣ, не дайте ся!“ — а за нашихъ часѡвъ каже намъ цѣсарь: „Маєте конституцію, не дайте ся!“

За Хмѣльницкого стояло по нашѡй сторонѣ священство и народъ, — такъ само и нынѣ стоятъ они при рускѡй идеѣ — а по при нихъ интеллигенція.

За Хмѣльницкого бороли ся противъ насъ гетьманы: латина, дитина и перина и рускѣй князь Ярема — и нынѣ тѡлько перекинчики тримають въ Галичинѣ Польшу.

Однимъ мы стоимо выше по-надъ тамтѣ часы — идеємо, знатьемъ того, чога намъ хотѣти, а то значить такъ много, що намъ не бояти ся Берестечка — хѣба що знову, якъ Хмѣль, будемо надѣятись на якогось хана, котрый насъ зрадить.

За Хмѣльницкого Русинѡвъ мучили и карали смертею — а нынѣ хто намъ що вдѣе, коли ступаючи по законнѡй дорозѣ добуваемо правъ своихъ!

Га! послѣдного хѣба труса и нездары треба на те, щобъ усомнитись и руки за поясъ заложивши надѣяти ся золотыхъ дуль зъ вербы!

Я такъ не усомнѣвавъ ся и такъ ставъ безпечный своего, що мене неравъ и жаль бравъ дивитись на ту нещасну Польшу.

Кимъ она вславилась? — Русинами!

Русинами були си найславнѣйшѣ мужѣ, якъ Острож-

скій, Ходкевичъ, Сапѣги, Замойскій, Чарторыйскій и Собѣскій и ѣй на горе спасъ еи рускій князь Ярема Вишневецкій вѣдъ козацкаго погрому и вѣдъ заведеня демократичныхъ порядковъ въ Польши.

Кимъ она стоить? — Чужинцами и тыми-жь Русинами.

Переструнчу всю еи цивилизацію, а все, що въ нѣй сла-
внѣйше — не буде польске, а чуже.

Но годѣ! Минули вѣки, що роджали перекинчикѣвъ и Польша буде мусѣла станути на своихъ мужахъ. Побачимо, яка буде! А тымчасомъ выкохуе польска словеснѣсть молодѣжь въ засадахъ середновѣчнаго духа, плюе на Хмѣльницкаго и на борѣу Наперскаго о свободу люду; смѣе ся зъ демократіи, зове хлопа „bydłem“ и наче локай тримае ся панской клямки...

А паны? Паны смѣють ся надъ своими каплунами демократичными и въ гадцѣ, що Римъ за ноги зловили, служать долею вѣтчины свои тому-жь Римови, выступаючи не наче гладіаторы на арену съ пожертвованьемъ: „Salve Roma fatum nostrum, morituri te salutant!“

И мы, що тее добре знаемо, — намъ не стати при своѣмъ, намъ не вѣрити въ будучнѣсть нашу?

Мы-жь на леду не будуемъ, а на народѣ. Народъ не провалить ся, якъ лѣдъ, а тягне, якъ той атласъ, зъ землѣ свои силы.

Розважмо! На Буковинѣ добродушный Русинъ румунцивъ ся для святого супокою, въ Угорщинѣ нѣбы для свободы мадярцивъ ся, въ Россіи московцивъ ся зѣ страху, въ Польши стававъ дѣля гонору Ляхомъ... Мы всѣхъ обдѣлювали нашою кровію и силою душѣ, всѣхъ робили славными... Годѣ того! Не даймо бѣльше нѣ одной каплѣ руской крови! не даймо нѣкому! Скористаймо еи для себе, а не буде той силы, щобы насъ звершенила!

И Поляки не будутъ вѣчно блудомъ крутитись въ заезуиченѣмъ колесѣ. Я вѣрю въ розумъ людскій. Они прозрятъ, що бѣчи насъ, убивають себе и — хто знае, чи не прийде той часъ и та година, въ котрѣй рука, що сегодня на насъ стискае ся люто, не стане насъ молити о ратунокъ!

На моихъ сходинахъ съ Поляками всѣхъ веретвѣ суспѣльности, я добачувавъ не вѣдъ нынѣ образуочу ся змѣну

въ ихъ политичныхъ пѣймахъ. Именно идея славянскаго братства починае корѣнье пускати въ сердцахъ розважнѣйшихъ Полякѣвъ. Перву вѣстку о томъ учувъ я въ устѣ Василиянина Володимира Терлецкаго, котрый ѣдучи въ роцѣ ачейже 1863 въ Д-ромъ Сарницкимъ на Угорщину, вступивъ бувъ на гостину до мого вѣтця въ Славску.

Дивнѣи дороги житя переходивъ той чоловѣкъ. Повстанецъ польскій въ р. 1831, эмигрантъ, лѣкаръ — вѣнъ познакомивъ ся въ Парижи съ мистикомъ Товіянскимъ и съ Мицкевичемъ, познакомивъ ся съ Кайсевичемъ, засновникомъ ордена Смартвыхвстанцѣвъ, вѣнъ загадавъ вѣдограти важну ролю Валенрода, вступивъ въ Василияны и приѣхавъ въ Богъ зна' якими надѣями 1862 чи 1863 р. до Львова.

Однакъ вѣнъ переконавъ ся скоро, що не буде въ силѣ надати иншій нагѣнъ рускому движеню въ Галичинѣ и — хто знае — може и заентузіязмувавъ ся самъ огнемъ патріотичнымъ тогдѣшної руской молодѣжи у Львовѣ. Наша консисторія — коли не помыляюся — постаралась о те, що правительство велѣло ему выдалитись на Угорщину. Тамъ вѣдорванный вѣдъ рускаго народнаго житя а проживаючи пѣдъ впливами угрорускихъ корифеѣвъ не мѣгъ вѣнъ зреформувати — якъ того хотѣвъ — Василиянъ, утративъ надѣю не тѣлько на свою мисію але и на Польшу — и честилубивый выѣхавъ въ Австрію въ Россію и перейшовъ на православіе.

Вѣтцєви мому и менѣ выдавало ся, що вѣнъ потайный Полякъ; о Сарницкѣмъ мы думали такъ само.

Терлецкій принѣсъ намъ перву вѣстку, що Поляки починають роздумувати надъ тымъ: якъ бы славянску идею выкористати въ хосєнъ Польшѣ.

Шкода того Терлецкаго. Вѣнъ коли бы бувъ лишивъ ся въ Галичинѣ, зреформувавъ бы бувъ Василиянъ непременно; а зреформувавъ бы ихъ хоть бы для того, чтобы вѣдограти свѣтлу ролю мѣжь Русинами. Бувъ то чоловѣкъ не малыхъ вѣдомостей, чоловѣкъ таланту и енергіи, а при томъ честилубивый и горячій, якъ Наумовичъ.

По выѣздѣ Терлецкаго положили Василияне свои надѣѣ на Сарницкѣмъ. Однакъ Сарницкій хоть и бѣльше ученый, чимъ Терлецкій, не мавъ той живости, що той, не мавъ про-

вѣдной гадки, по́ддавъ ся скоро индиферентизмови, гнуснѣвъ и.... не говорѣмъ дальше.

Славянофилство Поляко́въ почало однакъ прозябати ажъ доперва по Седанско́й битвѣ. Я бувъ тогда у Львовѣ и зайшовъ одного вечера зъ малярями Грабовскимъ и Лвопольскимъ до рѣзбѣря Філіпієго. Тамъ бувъ также и знакомый менѣ поетъ польскій Корнель Увйскій. Мы просили его вѣдограти „марсильянку“ и коли розпочали бесѣдувати о обставинахъ политичныхъ, почувли вѣдъ него отей слова: „Dziś by mię za to nazwali zdrajca; jednakże nie minie i lat dwadzieścia, a Polacy nie w Polsce będą szukać zbawienia, lecz w Słowiańszczyźnie.“

И оно до того иде. Познань и Варшава накликають все а все на нашихъ польскихъ шовинистѣвъ: „Не туды, не туды! Коли станемо противъ славянства — то оно насъ раздавить, неначе лавина гримуча зъ вершка горы..“

Мы бачимо вже нынѣ велику змѣну, — бо тѣ самі Поляки, котрѣ ще передъ ко́лькама роками готовѣ були руки по́дняти противъ Славянъ а въ хосенъ Османѣвъ, тѣ самі Поляки, що до недавна приплескували угнетеню Славянъ на Угорщинѣ и высмѣвали Чехѣвъ, — тѣ самі Поляки бажають вже нынѣ зросту Болгарѣвъ и Сербѣвъ, хвалять Черногорцѣвъ и Хорватѣвъ, по́дносять голосъ въ оборонѣ Словако́въ и чтять чешкихъ патриѣтѣвъ.

Я вѣрю въ розумъ людскій и надѣю ся, що и на насъ Польша иншимъ подивить ся окомъ, скоро то́лько покине идею „od morza do morza“ и загрѣсєь єдиноспасенною гадкою будущого братства славянскихъ народѣвъ. А надѣя на воскресєньє Польщѣ въ давныхъ границяхъ мусить упасти, бо мерцѣ не встають изъ грѣбу.

На користь того братства Славянъ и на користь нашої народности дають ся чути голоса вже навѣтъ и въ прасѣ польско́й, — чого давнѣйше не бувало, — а навѣтъ суспѣльнѣсть польска въ Галичинѣ, котра до недавна такъ ворожо вѣдносилась до Русинѣвъ, що не одинъ зъ мѣжъ неи — особливо окомоны и маломѣскі патриѣтники своихъ пѣѣвъ прозывали „kozak, świętojrzec, rusinek“ и т. п., ба навѣтъ въ дѣтей зацепляли свою божевѣльну ненависть словами: „Bij Rusina Moskala!“ навѣтъ и ся суспѣльнѣсть охолодла въ своѣй

ненависти до русчины. Суть ще вправдѣ Поляки, котрі въ безприкладною ароганцію хотять насѣ учити нашего языка и обряду, суть ще тупорылї шовинисты, котрі выглядятъ спасенія Польшѣ вѣдъ знесеня руского календаря, вѣдъ накиненья намѣ латинской азбуки и вѣдъ златинщеня клира, — однакъ и тыхъ лишаеѣ чимъ разѣ менше и менше, а пѣдростаюче молоде поколѣнне починае справедливѣйше и твѣрезѣйше дивити ся на руску справу, на идею славянского братства.

Яка-жь ся идея? якій ви ладъ и рядъ? въ якій способъ и коли она осушити ся?...

Я не знаю — а вѣрю. Она для мене упованьемъ, она для мене раемъ и якъ не знаю, якимъ буде рай небесный, такъ и не вгадати менѣ, якою она буде. Знаю тѣлько те, що намѣ Славянамъ треба любви и братства мѣжь собою, треба бажаня свободы и рѣвности для кожного племени, а не спраги панованя одного надъ другимъ, сильнѣйшого надъ слабшимъ. А знаючи те и знаючи, що доля народѣвъ не росте въ десяткахъ, а въ соткахъ лѣтъ, мѣркую, що идучи дорогою справедливости и вырозумѣлости, дѣйдемо колись до того раю, котрого въ идеи братства, въ идеи федераціи народѣвъ славянскихъ вѣдчувае сердце кожного Славянина, що не записавъ свою душу чортови гордости и панованя.

Правду сеи идеѣ вѣдчувають вже и декотрі свѣтлѣйші Поляки, особливо въ аристократіи — дарма, що бѣльша часть изъ нихъ ультрамонтанствомъ хоче ратувати Польшу на Руси. Они видять, що годѣ имѣ, повдинчимъ двѣрскимъ оазамъ посередъ великого руского народу нагинати той народъ туды, куды вѣнъ не хоче. Они чуютъ глубоко великій раздѣлъ mezi народомъ рускимъ а собою. Чуютъ, яке лихо для нихъ вышло зъ того, що ихъ предки покинули руску вѣру и мову — чуютъ ся чужинцями на Руси и окружають ся нѣбы сторжею эмигрантами и Мазурами, тыми самими Мазурами, що ихъ рѣзали, — и надѣють ся черезъ Бзуитѣвъ перемстити пропасть, що дѣлать вѣру хлопеку вѣдъ панской вѣры, надѣють ся благороднымъ демократизмомъ приблизити хату до двора и щодробливостею выдерти руской идеи хлопеко-руске сердце.

Не поможе!

Я переконавъ ся на рускихъ вѣчахъ, що нашъ народъ прозрѣвъ; я переконавъ ся на селѣ, що вѣнъ вже понявъ себе, говорячи о властителю бѣльшихъ посѣлостей своихъ сторѣнь: „добрый панъ — шкода тѣлько, що не Русинъ“.

А що до зримщеня руского священства и обряду, — то се гра зъ огнемъ. И лучше-бъ имъ було ратувати унію черезъ поворотъ на унію, нѣжъ роздуваючи религійнѣ страсти — перти розжалованыхъ въ обѣимы православія.

Лучше-бъ имъ було не ставати ѳрця противъ того народу, зъ которого вышли и мѣжъ котрымъ живутъ до нынѣ, а стати зъ нимъ разомъ за его долю; лучше-бъ имъ було покинути плачь надъ гробомъ колишней Польщѣ, покинути мерця, а живыми пойти до нового жита съ живою масою руского люду.

И такъ оно буде. Та не швидко. Намъ треба выказатись силою, щобы силу притягнути къ собѣ. И коли маємо стати гѣдными братства славянскихъ народѣвъ — треба намъ ще добре и безъ утомы працювати надъ собою, щобъ у весѣльнѣмъ убраню, въ вѣнци науки и въ лучахъ просвѣты стати помѣжъ ними.

Обставины политичнѣ вplyвають на судьбу державъ, розширяють и звужають ихъ границѣ або кладуть ихъ до гробу.... Судьба народу залежить вѣдъ него самого. Она така, якои вѣнъ вартъ. Будьмо-жъ про те певнѣ, що коли тѣлько схочемо жити, коли розвинемо до того потрѣбну енергю и коли будемо все однодушно працювати надъ полѣпшеньемъ долѣ нашего люду, — то и будемо жити, — а вѣльнѣсть и самостѣйнѣсть впадуть намъ — пѣдъ кимъ бы то не було — самѣ въ подолокъ.

До такихъ переконанъ добивсь я у Львовѣ, заглядаючи въ товариства то одного то другого сторонництва.

Однакъ я скоро пересвѣдчивсь ся, що згѣдливѣсть централистичного руского сторонництва не плыве зъ сердца и не есть знакомъ почутя похибокъ, що ихъ пороблено, не есть порукою змѣны давныхъ переконанъ.

Языкъ народный и словеснѣсть малоруску выемѣвувано, якъ и давнѣйше; якъ и давнѣйше ширено въ злѣй вѣрѣ

чорну клевету, що провѣдники народного сторонництва суть на жолдѣ Полякѣвъ; а хотъ и збули ся слова Лаврѣвского, що насъ правительство вѣддасть на ласку и неласку Ляхамъ, — нѣхто и не припускавъ до головы того, що иокиненъе политики Лаврѣвского выйшло намъ на лихо. А тая политика хто знае. чи не була бы була доброю, спасенною — и не загнала бы була Лаврѣвского тамъ, де зайшовъ, коли-бъ всѣ Русины були ви цѣпко держали ся.

Мы були-бъ мали доси рускї гимнази и выклады на университетѣ, були бы обезпечили супокѣйный, хотъ и повѣльный розвѣй нашої народности въ Австріи. Поляки мусѣли бы були пристати на нашї жаданя, бо жадали для Галичины автономїи, а правительство вѣдхрещувалось вѣдъ нихъ тымъ, що Русины не годять ся на жаданя Полякѣвъ. Мусѣли бы були уступити шовинисты польскї, бо мѣжь Ляхами — особливо мѣжь аристократїєю — було много людей, котрї, якъ покѣйный Сангушко, голосили: „Ец bloc przyjać ugodę!“ — ба навѣтъ тогдѣшний маршалокъ сойму Левъ Сапѣга угомонявъ часто послѣвъ польскихъ, негуючихъ правнї жаданя рускї, словами: „Jeżeli sami coś mieć chcemy — musimy toż samo i Rusinom przyznać.“

Нѣхто не хотѣвъ признати ся, що политика нашихъ райхсратѣвцѣвъ була хибна и нужденна; грѣхи складувано на чужї плечѣ и власну нездарнѣсть покрывано, скаргою на всемогучу интригу ляцку.

Згѣдливѣсть централистѣвъ нашихъ не показувалась навѣтъ на поли товарискѣмъ и экономичнѣмъ. Русина федералиста не принимано якъ и давнѣйше до заряду рускихъ институцій и стережено ся вго якъ огню, навѣтъ въ житю приватнѣмъ. Такъ було, що Русины одной и другої партїи радше сходили ся зъ Ляхами и Москалями и чортъ зна' съ кимъ, нѣжь ись собою.

Згѣдливѣсть показала ся тѣлько на поли политичнѣмъ, а то лишъ длятого, що безъ удѣлу народнои федеративнои рускои партїи централисты нашї нѣчого зробити не були вже годнї. Ба навѣтъ на тѣмъ поли, на поли спѣльной борбы противъ перемагающого врага, показала ся въ безвѣстнѣй наготѣ низька зависть и боязнь передъ высшими талантами и сильнѣйшою енергїєю людей народнои партїи. Въ доказъ

правды наведу тільки одинъ фактъ про пок. Вол. Барвѣн-ского, котрого кандидатуру на посла до рады державной централистична сторона львовского выборчого комитету не хотѣла поставити, а зажадала кандидатуры накинувшого ся wyborцяма политичного тругня — Юзычинского.

Однакъ то сталося пѣзнѣйше, а я повиненъ оповѣдати за порядкомъ. И такъ — якъ кажу — у Львовѣ я вѣдживъ, порадувавъ ся великимъ поступомъ нашимъ и наѣявъ ся, що съ часомъ и нашѣ централисты прийдуть до иншихъ переконанъ, коли побачуть, що народность наша розвивавсь и росте помимо перепонъ и економичной нужды.

Переконаню тому, що якъ зъ руской такъ и зъ польской стороны иде къ лучшому, давъ я голосъ въ розмовѣ зъ редакторомъ „Szczytk-a“ на кѣлька днѣвъ передъ ухвалою сойму въ справѣ 10.000 гульденѣвъ запомоги Эмартвыхветанцяма. Я сказавъ до него: „По що тыхъ Эмартвыхветанцѣвъ! Мы вже зачинаємо поволи терпѣти ся и обѣ народности розвивають ся побѣчь себе. Побачишь, що прозябаюча згѣдливѣсть и вырозумѣлѣсть згасне, а засыпляючу ненависть пробудять въ нечуванѣй силѣ Эмартвыхветанцѣ та ихъ брата Бузиты!“....

Говорячи те, я высказавъ въ найумѣренѣйшѣй формѣ загальне обурення Русинѣвъ и нашѣ обавы.

Однакъ пѣдъ такъ небезпечными обставинами треба намъ було дѣлати якъ найогляднѣйше, щобъ не дати причины интервенци ворога, щобъ не подати ему ножа на себе самыхъ.

Стало ся противно. Ударивъ Гнилицкѣй звѣнъ и неначе зъ ведра полилось на нашу Русь всяке лихо и грѣмъ за громомъ торощивъ и валивъ зъ нѣгъ давныхъ вожаковъ русскихъ. Заперто пѣдозрѣныхъ о головну зраду и почались ре-визии и арештованя.

Розвязувано читальнѣ, вѣдѣбрано селянамъ газеты и книжки рускѣ, почали ся безчисленнѣ конфискаты публикаций периодичной печати, поставлено священство руске пѣдъ дозѣръ полици и шляхотскихъ дворѣвъ, а обряду руского надзыравъ въ церквѣ жандармъ. Того лиха на насъ не було нѣколи въ Австрии, а ишло ще гѣрше.

Процесь о головну зраду покрывъ ганьбою наше лице

и уплѣвъ кнутъ на нашу народнѣсть, котрого удары пригнули насъ и обезсилили.

Усунено архіерея, розбито капитулу, вѣддано Василянъ пѣдъ дисциплину Бзуитамъ... Змартвыхвстанцѣ розказують у Юра, а Бзуиты простягають руку на семинарь рускій...

Иде, котить ся чорна хмара ультрамонтанства и латинизаціи, а въ нею и реакція политична и все то, все — здобутки политики кѣлькохъ людей, котрѣ глумлять ся народности нашѣй, а котрыхъ голосу мы слухали и слушаемо ще до нынѣ: „Цытьте дѣточки, цытьте! Прийде св. Никола и принесе колачъ!“

О, добрый колачъ принесе вѣнъ намъ! Вѣнъ уже и принѣсь его. Мы его споживаемо, мы нимъ чванимо ся. Колачъ той — то деморализація.

Деморализація и нездарнѣсть.

Деморализація, що наустила Наумовича понизити передъ судомъ свою рѣдну мову, — деморализація, що наустила его говорити передъ судомъ по польски; деморализація, що наустила его просити прощѣ у присяжныхъ и обѣцувати за уневинняючій засудъ „працювати dla wspólnej naszej ojczyzny“....

Пекло и громы! Що-жь се за идея була, за котру волѣло ся було прийняти ролѣ мерзеного шпіона, анѣжь мученика? Що се за идея, за котру не хотѣло ся показати, якъ умирає ся за волю? Що се за вѣра, за котру не хотѣло ся терпѣти, якъ терпѣли нашѣ предки?

То идея рабства плаченого, мизерно плаченого рабства и ницого самолюбства!

Такъ, идея рабства! А коли то не правда, — чому-жь не станувъ помѣжь ними хоть одинъ, котрый бы для пѣднесеня духа несмѣлои руской интеллигенціи, для примѣру овечимъ молокомъ выплеканои руской молодѣжи сказавъ правду, въ що вѣритъ, скѣзавъ: „Разъ мати родила, разъ вмирати треба!“

Тому, бо ихъ не грѣла идея житя народу своего, а идея рабства, негации и деструкціи, котра всему ростучому — ворогъ, котра все и всюды розоряти мусить....

Того демона деструкціи бачивъ я въ мужахъ антинародной партіи не тѣлько у Львовѣ — де выступали противъ

своему рускому въ завзятѣйшимъ божевѣльемъ, чимъ противъ польскости, — я бачивъ его и въ Холмѣ, де они лютили ся на толеранцію правительства; я бачивъ его и въ Петербурѣ, де они казились на Москалѣвъ и въ бѣольшую ненавистею говорили о правительствѣ и синодѣ, нѣжъ о Голуховскѣмъ.

Того духа показали они на соймѣ въ роцѣ ачейже 1871 передъ цѣлою незрячою Галичинсю, коли то Лаврѣвскій поставивъ бувъ внесенє о постепенне заведенє выкладѣвъ въ рускѣмъ языцѣ на высшѣй гимназїи рускѣй у Львовѣ. Учебникѣвъ не було — мусѣли доперва выготовляти ся, — нѣ ученики, нѣ учителѣ не були пѣдготовленї, — отже простый хлопскїй розумъ наказувавъ жадати постепенного впровадження языка руского въ высшѣй гимназїи. Такъ нѣ. Нашї послы рускїй наразили внесенє Лаврѣвского на упадокъ, бо не вѣддали на него своихъ голосѣвъ, — и такъ стало ся, що противъ Русинѣвъ самї Поляки ухвалили выклады рускїй въ гимназїи въ „Народнѣмъ Домѣ“, а Адамъ Сапѣга крикнувъ зъ трибуны на нашихъ *patres patriae*: „*To wicherzyciele!*“....

И бувъ то демонъ деструкціи, що казавъ имъ выписати ся зъ „Бесѣды Руской“, полишивши тамъ великїй неоплаченїй вкладки, и заложити собѣ окреме казино.

Той демонъ казавъ имъ не давати салѣ „Дому Народного“ на театральнїй и деклямаційнїй представлєня рускїй, а вынаймати ихъ на шинокъ Пѣинкови и для всякихъ диводурѣвъ.

Той демо т казавъ имъ вѣдмовити помѣщеня и не спомогати достаточно важнаго товариства ремѣсничого „Побратимъ“ (черезъ що оно и упало).

Той демонъ велѣвъ имъ выкинути безъ найменшой причины народне сторонництво, бажаюче згоды, зъ „Руской Рады“.

Той демонъ каже имъ посылати бурсакѣвъ „Народного Дома“ не до руской, але до нѣмецкой гимназїи.

Той демонъ велѣвъ имъ парализувати „Просвѣту“ черезъ заложєнє товариства им. Качковского, щобъ тѣлько щось *extra* поставити.

Той демонъ вѣддавъ малярку храмѣвъ катедральныхъ

мазайламъ кулись, купує у жидѣвъ фелоны и кресты, щобы
лишь свое не пѣдносилось.

Той демонъ деструкціи и нездарности выявивъ ся въ
процесѣ Яворовского. Его видко въ безплодности „Матицѣ
и „Народного Дому“ и вѣнѣ — коли такъ дальше поѣде, —
буде причиною упадку „вдовичо-сиротинского фонду“, погребе
рускій банкъ и инші институтіи...

Той демонъ вѣдбирає всѣмъ охоту до народнои працѣ,
выкохує плаксивыхъ поетѣвъ, нездарну молодѣжь и ширить
по краю безнадеѣвнѣсть, жручи силы нашѣ въ небезпечныхъ
демонстраціяхъ... Той демонъ єсть демономъ корупціи за
грошѣ — и хоче выкликати черезъ море горя и слѣзъ ин-
тервенцію Москвы — а не погадає: „А що буде, якъ Москва
програє?“

Той демонъ — то наше нещастье, то нашъ грѣбъ, смерть,
безславна, гнусна смерть народности нашої.

Его треба выкоренити зъ мѣжь насъ, а нѣ, —
то пропадемо!

Жаль читати тее; правда, жаль и тяжело було менѣ се
написати... Однакъ хтось мусить правду сказати, а сказати въ
часть, коли що помогчи має...

Я се зробивъ... розпнѣть мене за те!

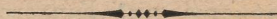
*

*

*

А вы мудрѣ, а вы ученѣ, не усмѣхайтесь горделиво до
моихъ горячихъ надеѣ, — а приймѣть въ сердце одинъ до-
свѣдъ, що я его принѣсь до дому. Ото: я не стрѣтивъ
на моемъ пути такъ глупого чоловѣка, вѣдъ ко-
того-бъ де чого не научивъ ся.

Згадайте сю правду читаючи мои споминки и подумайте,
що хоть бы я и якъ малымъ бувъ передъ вами, а все таки
досвѣды мои гѣднѣ того, щобъ надъ ними застановитись.

B-3217

1992 1986

Зъ друкарнѣ тов. имени Шевченка
пѣдъ зарядомъ К. Беднарского.
